

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

- Petar Gudelj: *Uz Tita i Staljina* / 3
Ivan Rogić Nehajev: *Zapisi o dvojini (Iz sjećanja na blizance)* / 14
Mladen Jurčić: *Udomaćen u tišini* / 29
Josip Laća: *Vila Moj mir* / 32
Tihomir Mraović: *Obiteljske priče* / 54
Vlado Prekrtić: *Vjeverica* / 61
Livija Reškovac: *Reforma* / 64
Marijan Varjačić: *Slušanje ilili gledanje. Osluh Nikole Šopa* / 67

IN MEMORIAM

- Kornelija Kuvač-Levačić: *In memoriam – Nedjeljko Fabio* / 76

TEMA DVOBROJA

- Marina Šur Puhlovski: *Književnost je postala raj za netaleantirane* (razgovarala Lada Žigo Španić) / 80

NOVI PRIJEVODI

- Cvetka Bevc: *Pjesme*; sa slovenskoga prepjevao Ludwig Bauer / 103

KRITIKA

- Marina Katinić: *Bibliopedija Deana Slavića – epopeja svijeta koji Bog ni(je) napustio* (Dean Slavić, *Biblija kao književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 2016.) / 114

Zlatko Kramarić: *Historija viđena očima drugog...* (Čedomir Višnjić, *Vrijeme sporta i rasonode. Titina Hrvatska i njezini Srbi, 1951. – 1971.*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2017.) / 120

Daniel Načinović: *S pjesnikom kroz životna opkoračenja* (Boris Domagoj Biletić, *Zato što vrime ne prolazi*, zbirka pjesama, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2018.) / 123

Ivica Matičević: *Čitati izvan zagrada* (Marina Šur Puhlovski, *Igrač*, V. B. Z., Zagreb, 2017.) / 125

Franjo Nagulov: *Pozivanje na život* (Tomislav Domović, *Imperativi*, Ars spiritus, Karlovac, 2017.) / 127

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 131

Petar Gudelj
Uz Tita i Staljina

POPLAŠEN

Poplašen na ovome svijetu.
Tanke mu kosti nalivene strahom.

Još dječakom krio se u krške spilje
od topova, gromova i aviona.

Od ustaša, četnika i partizana.

Sad se krije u svoje pjesme,
u metafore.

Od smrti, od nepoznatoga,
od ljudi.

Od nepodnošljivoga sebe.

JEDAN MILOSTIV BOR

Bio si ranjeno pseto kraj puta.
Jedan milostiv bor
cijedio smolu
u tvoju ranu,
blažio ti bol.

Bio si ranjeno pseto kraj puta.

Zalazilo Sunce
u tvoje zube.

Bio si ranjeno pseto kraj puta.
Bio zamočen grmen cmilja
u tvoju krv.

Bio si dječak i pas, dječak-pas.
Bio si ranjen.

Iz prečista jadranskoga neba
slivali su se u te borovi.

Jedan čempres, grk i mrk,
tekao ti iz usta.

Beograd, u studenome 1973.

ZAR ZATO

Zar zato što si Hrvat?
Bolje bi bilo da si pas.

A ti si Hrvat, nisi pas.

Pa budi Hrvat kad nisi pas.
Pa budi Hrvat, budi pas.

Posljednje ljudsko,
posljednje pasje pleme
u Europi.

Laj na hrvatskome,
izlizuj svoje hrvatske rane.

Ti Hrvat, ti vuk.
Ti zmijski pas.

Oprostite, vi uljuđeniji,
vi bolji:
vukovi viju iz moga sna.

Ja ne znam osim vučji,
osim hrvatski, osim zmijski.

Kad čujem vukove u Velebitu,
ja se uhvatim za srce.

Oprostite, vi u Europi
i Americi,
kad imam samo vučje,
samo zmijsko,
samo hrvatsko srce.

Naučio sam glagoljicu,
ćirilicu i latinicu:
po danu čitam, po noći pišem
knjige.

Uvečer naslonim čeljust
na pradjedovski grob
i zagledam se u Sjevernjaču:
viji.

Kasnih 1960-ih, u Beogradu

1945.

Mjesec nasred neba,
metak usred čela.

Iz čela potekla mjesečina,
iz Mjeseca krv.

PETAR

Ubili te partizani na guvnu.
Pao gdje je padalo žito.

Prije tebe ubili tvoga ćuku.
Više vas ne će ubiti nitko.

Pred tobom, nebeskim oputinama,
trči i štekće tvoj pas.

Loviš s Orionom. Bio si lovac.
Preko neba, ispred vas, protrčao zec.

Rodio si se iz jame i bacili su te
u jamu.

Kap po kap, na čelo će ti padati
vječnost.

Izrasti rog. Bit ćeš stalagmitski jednorog.
Skameniti se u svojoj maternici jami.

Ionako ti je bilo ime Petar.

UZ TITA I STALJINA

Kad se osmjehne,
u Sibiriji procvjetaju naranče.
U pustinji Gobi padne kiša.

Kad makne brkom, potresu se
Olimp, Karakorum i Alpe.

Kad progovori, svi pjesnici i zlatari
ovoga svijeta
zapisuju i pozlaćuju mu riječi.

Jenisej stane, Dnjepru i Donu zastane dah.
Matusška Volga smije se i plače.

Proleter i svih zemalja dlanima ograde uši.
Uče napamet *Kratku istoriju Eskapebea*
i *Pitanja lenjinizma*.

Svet, svet, svet.

Podignuli mu osam tisuća oltara
i pedeset i šest tisuća spomenika u bronci.
Najljepši u Tbilisiju i Budimpešti.

U Ulan Batoru i u Parizu mu se mole
i prinose ljudske žrtve.
Kominternu ga proglasila bogom.

Daju po njemu imena: ljudima, gradovima
i gorskim vrhovima.
Staljinov vrh na Pamiru visok 7495 m.

Klanjaju mu se Lenjinov vrh i vrhovi
svih azijskih i balkanskih diktatora.

Služe mu na onome svijetu, lulu pune i pale,
Adolf Hitler, Ivan Grozni i Džingis-kan.

Uz Tita i Staljina, dva junačka sina,
nas ne će ni pakao smest',
pjevao Vladimir Nator i visoko dizao pest.

Goli otok procvjetao ljubičicom i ružom.
Prvomajska ružo, ljubičice bijela.

Iliti: Mrtvu se vuku rep mjeri.

U Beogradu, 1980-ih

NJEMAČKI ŠLJEMOVI

Mi smo se dugo nakon Drugoga
svjetskoga rata
umivali iz njemačkih šljemova.

Gdje je bio mozak, sad je voda.
Mi se umijemo mozgom.

U šljem spuštamo ruke,
obje, i uzimljemo vodu.

Pljuskamo licem lice. S lica i ruku
voda pada natrag u šljem
kroz čist i sjajan dinarski zrak.

U svim krškim selima, od Drača do Trsta,
u svakoj kući bio je barem po jedan
njemački šljem.

Sjajna su bila i čista naša lica
puno godina poslije rata.

Mnogi su naši u njemačke šljemove
muzli ovce i koze
i u šljemovima ovčje i kozje mlijeko
donosili iz krša.

Dinarski seljaci u njemačkim šljemovima
varili puru.
Bile su to jake i pouzdane gvozdene posude.

Pa smo pili mlijeko i jeli puru
iz njemačkih šljemova
mi, pobjednici nad njemačkom armadom,
pastiri iz dinarskih brda.
Umivali se.

Bile su, kažu, lijepo te glave,
kad su pod šljemovima ulazile u Dubrovnik.

Istina, nisu im plavi uvojci padali
ispod šljemova.
Svi su bili kratko i visoko podšišani,
ti strogi i visoki mladići sa sjevera,
Alemani, Severjani, obliveni čelikom,
svi u modru.

Pod udarcima njihovih cokula,
Dubrovnik zvonio kao kristalna čaša.

Pokupljene njemačke kosti i lubanje
i pokopane.

Sve nisu i ne će: mnoge su orli
odnijeli u svoje vrleti.

Letjeli između bosanskih i primorskih
planina, s njemačkim šljemovima
na glavi.

Oni su umirali u ovome zraku,
koji mi sad udišemo.
Ovdje su ostavili glavu i gvozdenu kapu.

Konje, tenkove, ljubavnice i šljemove
ostavljaju za sobom poražene vojske.

Većinom, mrtve konje i mrtve tenkove,
topove bez zatvarača,
ratne kurve.

Listati poslijeratne listove, vidjeti
kako mršavi mladići (uz pjesme fotografije),
budući intelektualci, opozicionari,
mrtvaci, lirici,
pišu ubojite tekstove i stihove
o Nijemcima, njemačkim glavama
i šljemovima.

Još se iz njihovih uradaka osjeća miris
zgarišta, baruta i ljudskoga mesa.

Jesu li u rimske, keltske i avarske šljemove
biokovski pastiri muzli ovce i koze,
iz njih umivali ruke?

Što će reći arheolozi? Mi smo iz njemačkih
pili mlijeko, umivali se.

Među ilirske, grčke i keltske,
brončane, kožne i zlatne,
pali strogi njemački željezni šljemovi.

Ne će u šljemu jarebica snijeti jaja
niti izleći jarebičiče.
Ne će zečica ni prepelica.

Možda će se samo zmija u podne skupiti
u kolut u šljemu, na rub nasloniti glavu,
razmišljati, sanjati.

Brzo se na jadranskome suncu ugrije šljem:
to godi zmiји.

Opusti se. Bude pun šljem zmiје.

Mnogi su šljemovi bačeni u jame,
i mnoge glave,
pa su sad na dnu jama.
Samuju i vjekuju.

Nitko ih više nikad ne će iznijeti na svjetlost
na glavi.

Glave, gdje su vam gvozdene kape?
Gvozdene kape, gdje su vam glave?

Bože, kakva je bila ta gvozdена sjeverna vojska
što je u jadranskome kršu pogubila
svoje gvozdene kape
i glave? Što je tražila u kršu?

Kasnih 1960-ih, u Beogradu

RASPADA SE JUGOSLAVIJA

Raspada se Jugoslavija. Koje li sreće: gledati napuhani trbuh koji će eksplodirati, iz kojega će pokuljati izmet i smrad. U kojemu smo, kao u nemani iz Vukove pripovijetke, proveli sedamdeset godina.

Gledao si, kad ti je bilo sedam-osam: vrelo ljeto, kao sad, nad Đokanovića zagrađom u Vranjači, veliki napuhani dio Vranine kobile. Raspadala se, kao Jugoslavija. Vi ste se na nju, izdaleka, hitali kamenicama.

Tako bi se valjalo hitati kamenicama u truplo crknute kobile Jugoslavije, koja se raspada na ovoj ilinjskoj žezi. Nema smrada koji se može usporediti sa smradom njezina raspadanja.

Raspadni se što prije, crknuta kobile, ljubljena Jugoslavijo! Neka te raznesu strvinari i rastoče crvi.

Izlazit ćemo iz krletke tvojih rebara, isplutat ćemo na valu tvojih crijeva. Već si jednom bila crknula, pa si se povukodlačila. Trebat će trnov kolac: velik, zaoštren, užaren. Pa u srce, u pupak: da se više ne vukodlačiš.

Koromaslinova (Milna, Brač), 14. kolovoza 1990.

SLAZI S NEBA, NAPINJE LUK

Mongole čekaš u svojoj mitskoj Dvogrljači. Skupljaš streljivo: kamenje. S tobom dvije žene i jedan čovjek.

Mongolski strijelac-konjanik slazi sa sjeveroistočnoga neba: napinje luk. Ti ga mašklinom u potiljak. U zemlju nabijaš živa psa. Žene golim grudima zasljepljuju Mongole.

Budiš se, boli te drob, izlazi Sunce.

KRV, METAL, PLASTIKA, KOST

Bruxelles danas bez ruku, nogu i krila. Odsječena mu, odsječen. Ne može se iz njega ni u nj. Eksplodiraju po njemu žive ljudske bombe.

Novinski izvjestitelji javljaju da nisu samo u Bruxellesu, nego u cijeloj Europi, posvuda oko nas.

Krv, metal, plastika, kost: uvis mogu poletjeti na svakome mjestu, svaki čas.

Europa puna-prepuna živoga ljudskog eksploziva. Žive smrti.

PUT

Ja sam put kojim prolaze ljudi.
Ja sam put kojim prolaze zvijeri.

Ja sam put kojim dolaze povodnji.
Ja sam put kojim dolaze požari.
Ja sam put kojim dolazi rat.
Ja sam put kojim dolazi mir.

Ja sam put kojim se vozi pšenica.
Ja sam put kojim dolazi glad.

Ja sam put kojim puzaju djeca.
Ja sam put kojim se nose mrtvi.

Ja sam tvoj put.

Beograd, 26. travnja 1979.

IZ ASURBANIPALOVE PEĆI

Još se ne vidi i ne čuje, ali se osjeća
u zraku.

Iskonski miris kruha s jugoistoka,
iz Mesopotamije.

Ispod kravlje balege,
iz ljudskoga pepela.

U nj utisnuta zvijezda.

Beskvasan, gorak, irački, američki.
Zamiješen u ljudskoj krvi i nafti.

Dijeljen sjekirama
i kušan pod vješalima.

Vojnički kruh Sadama Huseina
i Georgea Busha.

Pšenični, zemljani, klinasti.
Iz Asurbanipalove peći.

POREKLA I POKAJALA SE

Sjetila se Hrvatska da je nekakva država. Da nije papina kućna pomoć-
nica.

Papina i svačija. Da ne mora pogađati, ispunjavati svačije želje: papin-
ske, talijanske, slovenske, srpske.

Davati, razdavati sve što se komu sviđa: more, otoke, brda, na brdima
crkve, dunavske ade. Dajle.

Povijest i književnost.

Sjetila se da ima nekakav narod po kojemu je dobila ime. I da ponekad
ponešto mora učiniti i za taj svoj zaboravljeni narod.

Je li to učinila sad? Ili će sve poreći i pokajati se?

P. S.

Porekla i pokajala se.

OPROŠTAJNA PJESMA

Na koševskome nogometnom igralištu u Sarajevu okupio papa više od šezdeset tisuća katolika Hrvata. Toliko ih na Bilinom Polju 1203. godine nije okupio ni Kulin-ban, kad su jednom davnom papi prisezali da će služiti svojoj katoličkoj crkvi i vjeri.

Misno slavlje završilo pjesmom *Rajska djevo, kraljice Hrvata*, od koje su u svome koševskom grobu zadrhtale Kranjčevićeve kosti.

Je li to bila oproštajna pjesma bosanskoga katoličanstva i hrvatstva?

ČETIRI DRŽAVE

Na današnji dan 1991. izjasnio se na referendumu u Baškoj Vodi za samostalnu Hrvatsku Državu, protiv Jugoslavije.

Najljepše što si perom i olovkom uradio u životu.

Živio četiri države: dvije Jugoslavije i dvije Hrvatske.

Prva Jugoslavija i prva Hrvatska bile kratke. Druga se Jugoslavija otegnula do potkraj stoljeća. Do potkraj tvoga života.

U prvoj si se Jugoslaviji rodio, u drugoj ćeš Hrvatskoj umrijeti.

Ivan Rogić Nehajev
zapisi o dvojini
(Iz sjećanja na blizance)

sadržaj

iz predaje o poljubcu
o paradoksu zagrljaja
zapis o pljesku
noge jednoga + oči drugoga
o srcu na trajnoj posudbi
k bioničkoj nozi
i ni sada ne znam gdje stoji anđeo čuvar
iz predaje o pričesnom kruhu
podrubno o vodi
o GIGA + (u pisanju) bita, (u govoru) bajta
o paradoksu ljubavnog pisma
o zapisu od krvi
o svjetlosti u kolovozu
o sireni iz neke kiborg serije
kladiti se je na blizance
podrubna bilješka o bratstvu i sestrinstvu
sa zrakoplovom za daleki istok
o kući na broju 17

iz predaje o poljubcu

ovaj zlatni cekin na jeziku
od tvoga je poljubca porod;

na strani istočno obris je tvojih ovala
još iz doba kada se o ženama lagalo lijepo:
neka se zna sve o sidru i sidrištu,
na strani zapadno ciparska je pjena
gdje smo u ovlasti krilatih bedara:
jug je daleko dolje: od pupka u širinu visinu
i srsi se (s)lijepo dodaju srsima
u tim taknućima
usta na usta
oduvijek

i traži se taj cekin na svakom ulazu
u ove valutne vale
što već iz navike odvođe sve prema početnu slovu
na vrhu neke pustopoljine u bijelom:
tada se, sjeti se, kandidirala za službu iz ljubavi
sva ona lutajuća svjetlost:
već smo nekoliko puta uskrsnuli
a da se nitko onkrajan nije namrštio iz prosvjeda,
pa tamo smo tuti ja, a ni ti ni ja,
u tim taknućima
usta na usta
oduvijek

o paradoksu zagrljaja

al' vrijedila bi sigurno manje
na zagonetnu putu od njega njoj nje njemu
da nije ruka od zaruka:
lako se svinu u stasu
i pretoče u trajne zalihe modrine
ove pokladne brzace limfe
i sve drugo što se ustrajno obećava
u dijamantnoj stezi prvih ljubavi,
ta tijela, ručno uložena u zagrljaj:
jedno kroz dva dva kroz jedno;
o crti između što se s ničim ni s čim ne poklapa
sudi se između

rado slušam kako se smije onaj razlomak
s dvicom u brojniku jedinicom u nazivniku

uvijek kada se nađe u zagrljaju
muško u ženskom žensko u muškom,
a nađemo se;
smije se zvonko glatko, kao ostatak od mozarta
u onom filmu miloša formana iz ente dobe od kajda:
bježalo bi se u raznim pravcima, što dalje,
gdje više nema opasnosti od zbrajanja nas njih
da je smrt, kako se govori,
prvina od tebe mene:
od pada u zagrljaj samo bi se o padu sudilo

zapis o pljesku

to klesanje iskre golim rukama
desnom po lijevoj lijevom po desnoj
starije je od drugih: na primjer:
kamenom o kamen željezom o željezo
anodom o katodu u svemirskom zanosu kratkih spojeva;
a malo se zna o sudarima oblaka u režiji neba
i nema se komu zaniijekati prvenstvo u starosti:
priznati je: nema prostranijeg skladišta munja
od duša u lijetu:
možda one i predhode tom blizanačkom taknuću

pa se vjeruje još tu u magmi
kako je to klesanje golim rukama
himan blizanaca trajno okućenih po obzornim modrinama,
nije se ostalo na čas bez daha
a nisu ni tektonske ploče posustale pod jakim vatrama,
samo su, prostiruć se dugom dugom nedjeljom,
ruke kraljevski gole pošle
jedna prema drugoj jedna s drugom
isklesati onaj onkrajni ushit
na trajnoj posudbi svakoj bliskosti

noge jednoga + oči drugoga

one daleke a uvijek ovdje: devedeset i prve
trebalo je do slobode kroz minsko polje

vodeći za sobom množinu nevičnu oružju;
bilo ih je sedam, kao u starim filmovima
o samotnim samurajima i revolverašima s dušom:
kada bi prvoga u koloni raznijelo
na njegovo mjesto stao bi idući:
smrti su bile jasni putokazi
prema žutom tamo u slavonskom kukuruzu
točni kartografi maratonskih dionica:
od mine do mine

njega je podiglo prvoga u vis
ali sa začudnim obzirom:
uzelo mu noge od koljena dolje
i tlo je odletjelo daleko: prema raj u plavom,
sve drugo ostalo je tijelu na teret;
do njega drugog zbrisalo je koso: oči i ostalo,
noć se poprijeko dodala noći noć se usadila u noć
a trebalo je do slobode kroz minsko polje
prema žutom tamo u slavonskom kukuruzu
vodeći sobom množinu nevičnu oružju:
trebalo je, ništa manje

pa se onaj s nogama bez očiju
dodao onomu s očima bez nogu
prvi je štafetno špartao od mine do mine
za obojicu,
drugi je jasnoćom povrh kaosa kukuruza
razabirao točno strane svijeta: istočno zapadno
za obojicu,
savršenom posudbom mjerio se taj maraton od mine do mine
tebe meni mene tebi;
pa je i bog morao odmahnuti sjetno glavom:
blizanci ah blizanci

o srcu na trajnoj posudbi

nisam bepo pupačić
nisam tri brata i ja
nisam četvorica nas,
ma u ovoj prsnoj napukloj košari
darovatelj sam ugrađena srca i ja

sve u svemu: u tjesnacu daha
(ne računa se čitanje, pisanje)
dvojica nas

ne zna se što struji tom krvoderinom tu tamo:
onkrajna dobrota il' još jedna serijska smrt,
i teško je znati tko će doći po svoje
s pravom jedinog baštinika svega
što se darovalo bilo one trome nedjelje
kad se mijenjao u bijeloj obijesti kirurgije
taj isušeni jedan-dva upisan pod: srce,
a doći će

ma nisam (nikada) bio bepo papučić
i (nikada) tri brata i ja
i (nikada) četvorica nas,
al' u ovoj prsnoj napukloj košari
darovana se vječnost pretače u moju
sve u svemu: u tjesnacu kalendara
(ne računa se čitanje, pisanje)
dvije njih

k bioničkoj nogi

nije rođena s ovim tijelom, nema predaka,
al' savršenom je zamjenskom tvorbom
za zagubljeno koljeno petu gnjat:
sve to preselilo se u skladište bivšeg mene
neke srijede pod nasmiješenim naletom
dizelaša u crvenom, još u pelenama,
uvijek nevinog

savršenom je u svemu: hodu skoku
doskoku trku nogometu i drugom nogatanju
čak je spopada i svrbež uoči južnih nevera
i reže bol kada udari u tvrdo,
i tek u rijetkom sjećanju na nogu
s kojom je nekoć rođeno ovo tijelo
postaje protezom

ne znam treba li se bojati da će jednom

ovako nadnaravno savršena i trajna,
sabitrući u žicama snatrenje svega neživog,
ovo tijelo odpraviti u crveno označene pogreške
i zatražiti da joj se doda na nebu zemlji
nešto jednako savršeno, nesmrtno,
nje dostojno

i ni sada ne znam
gdje stoji anđeo čuvar

i ni sada ne znam gdje stoji
anđeo čuvar, rado bih još dodao: moj,
ali se bojim da je posvojenica odveć uvredljivom
za sve nedjeljivo u tebi meni: zrak vodu
svjetlost i ostale naplavine iz svemirske torbe,
lakše se bojati kada si katolik
ma za to ne treba biti ni katolik
ni komunist ako je takvih još ostalo
nakon množine onih tužnih carstava
gdje su svi živi bili neprijatelji
i pravo je čudo, ravno biblijskom,
da je itko preživio

i ni sada ne znam gdje stoji
anđeo čuvar, o tomu nema ništa
ni u onoj kratkoj molitvi: anđele čuvaru mili,
pa je baš lako vjerovati kako je tamo negdje:
na svakom mjestu gdje se modrine ulijevaju u tebe mene
i postaju morom bez ijedne amerike azijske europske
i ostalih teve ponoćnih tlapnja;
od sviju manjina tišine se progone najokrutnije
i treba im negdje priznati makar azil za odmor
neodrediv u svakom atlasu strana svijeta
ma koliko se množile puta četiri puta četiri,
tamo negdje

i ni sada ne znam gdje stoji
anđeo čuvar anđelka čuvarica:
i ne znam je li se obećao onoj rečenici
što ispliva najednom, nezvana a poželjna,
kao dobitna kuglica iz vrućega loto lonca,

i odtrče se jezičnom kosinom prema otvorenu grlu
gdje se, kadikad, sastaju svi svemirski blizanci
u sretnu kružnu tijeku udaha izdaha:
nije baš okrugli stol iz dobe zlatnih kraljeva
ali ni tijelo nije
baš najboljim uradkom svemirskog obrta,
i nema bolje u ponudi osim te gole dvojine

a stoji

iz predaje
o pričesnom kruhu

izgleda oduvijek
mrmlja se mrmori,
u onom mrmlježu hrapavih kajda: od grla grlu
i u onom mrmoru pučinskih struja: od drage dragi,
u nekoj dobi prije rođenih da se hodalo
glavom prema dolje nogama po nebu
onako kako se u porođajnu pjevu pomalja
po prvi put ovo tijelo
ovdje:
glavom prema dolje nogama gore
i tek ga babica stražarskom skrbi okreće:
nogama prema dolje glavom gore

još se vide otisci tabana tamo
tvojih mojih
u malim oblacima što se bezbrojni oble modrinom,
i moglo bi biti da ne će biti
valjane svečanosti za stolom
bez prepečena komada neba u ječmenu tijestu:
ječma će dosta biti dok će ga biti
a ima li dosta neba ne zna se:
nije od brojeva kojim se mjere množine
tebe mene,
mrmlja se mrmori
izgleda oduvijek

podrubno o vodi

u onim deltama
gdje se neslane vode plode u slanima
plitke u dubokim
drugačije su delte od ovih tijela: zapisanih pod naša:
vode se u njima vode
u smjerovima brojnijim od strana svijeta:
tu se računa barem na prostranost neba
kada se začepe arterije vene
i plućna krila dohvati plijesan,
toliko je usporednih ponornih prolaza
u tim deltama
od tebe mene
nas

liječi ta prostranost u marijanskim brazdama
nakon posnih sezona u suhom bla bla
sklanjaju se obično u njih i snene sirene
kada se umore od prijesne jasnoće cijelih brojeva:
u smjerovima brojnijim od strana svijeta
vode se tamo ovdje te vode:
treba jamčiti čistoću kože i drugih latora duše,
morala je, svakako, to znati i ona blistava čeljad
s jordanskih pličina:
nema boljega načina za prostrijeti se
pučinskim prostirkama: točno nehajno,
od njoj njega
nas

pa kruži predaja
u onim širokim deltama
amazone dunava gangesa inda nila, u počast ovala,
i na drugim trokutnim mjestima sastanka
slanih pučinskih utroba i neslanih vitkih struja
u vrutcima obijesne oplodnje, vidljivim i s mjeseca,
kruži nejasno, kao i sve predaje,
o predcima možda srođnicima
drugačijim u liku a vodama u vodi
od kojih se množi dalje ovo nehajno točno virje
vidljivo i s mjeseca,
od njima njih
nas

o GIGA + (u pisanju) bita
(u govoru) bajta

i veli mi punoglavac iz neke tehničke bare
skupljen u čip i sličan antibiotiku
kako je bolji od mene tebe u misli zamisli:
njegove da su moći toliko GIGA:
(u pisanju) bita (u govoru) bajta
(ne može se bez tih engleskih intriga okolo)
a moje je tvoje biti od svega od:
traži se samo kap moždane bare
kamo će taj punoglavac uplivati sretno
u moju tvoju limfu
i biti ti ja bez mane
i ispravljati sve krivo: oka ruke glave
svačijih ničijih

trebao bih biti vedar, spokojan,
jer sada, eto, imam napravu
spodobnu lako razlučiti isto od istoga
i cijepiti uspješno protiv infekcije cjepivom;
ali mi teško pada
što GIGA više nije povlaštenim imenom
one čestite gospođe, doduše na svoju ruku,
ma čestite: gračan, rado je se sjećam,
nego lebdivi odzvuk nejasne GIGA strepnje
što voli boraviti u grlu
i skijati glatkim padinama jezika
ljeti zimi,
taj playboy

od smrti je što je rođeno
od trajnosti što je napravljeno;
dok sam plivao rodničkom vodom
onaj oceanski maraton dug devet mjeseci
nije se znalo da je prvina u baštini
ova neuglavljenost glave lomnost srca:
demencija infarkt i ostalo:
blista spram njih čistom vječnošću
svaka elektronička trica, pa još i kvantna,
ne uvijek ni dobro kromirana, zlato da se i ne spominje;
ne mogu poreći: nisam na ponos zemlji
al' doskoči li taj punoglavac iz ove tehničke bare

doskoči li u krastavu žabu: tko će je drugi poljubiti

a hoće: bara je bara

o paradoksu ljubavnog pisma

od kada je zemlja jednim mjestom
gdje daljine poprijeko končaju u nuli
ne pišu se pisma, a i čemu,
samo poruke: od oka oku uha uhu tipke tipki,
ne zna se što će biti u toj nijemosti
sa sretnim svršetcima svih ovih ljubavi:
ne mogu bez točnih riječi;
ali trebalo bi biti tamo negdje i odsutnih
iz svega toga
(statistika pošasti rijetko je stopostotna):
ne dosežu ih poruke
i ne mogu bez pisma, a koje nije ljubavno

eno ih (makar ih i ne bilo)
posve starinski još sijeku kad sijeku
vijugavim rečenicama bjelinu papira
ta pisma:
kao nekoć brzi vlakovi sjeverne idile
spore karavane južne pustinje;
je li se tamo odsutnost ljubavnika ljubavnice
prometnula u prvi obris ljubljenog ljubljene
nitko ne zna,
ali nema u njima ništa od poprijeke nijemosti
od oka oku uha uhu tipke tipki,
toliko su prostrana: pisma

o zapisu od krvi

počelo je s pučinskim pučevima od pupka pupku:
od krvi je drugo more;
i svi ovi ovali svijeni krivo i krivo
u srse srca preplete bedara

nehajni spram suhих zvijezda neslane magme
u slavu su njegovih fortunala:
tamo se odlučuje tko će donijeti one zračne kvante
(na koje se nije mislilo ozbiljno u valima ovala)
plućnim krilima već raskriljenim

dugačka su ova srpanjska popodneva
kada tekućice dobivaju uskršnje boje
dodajući se ljetnim vječnostima i umnošku modrina,
nije se, ipak, propustilo, ma koliko dugačka bila,
obzorne boje mijenjati na kožnim utorima, ta popodneva,
ponavljajući kako izlazna zalazna crven
kupa sunčanu svilu:
u nju se, po pravu prvenstva, oduvijek uvijaju
zore sutoni i druga mjesta krvarenja
sretnih ljubavi

počelo je s pučinskim pučevima od pupka pupku
drugo je more u moru druga zemlja u zemlji:
od krvi od soli od kovina,
dragocjene boce, uvijene u kožu
od one oceanske pričuve u crvenom,
plivaju krivo pravo, bez čitljivih poruka:
dvotočno, s blizancima u arterijama venama
i drugim pritocima iz vilinskog tamo
dvotoče se te delte:
na trajnoj je posudbi sve ovo od krvi
svemu od krvi

o svjetlosti u kolovozu

sad raskošno se upija svjetlost
u golo ovdje
i uvija ga u sjaj: jedno k drugom
jedno spram drugog u jednini množini:
treba pisati mene tebe: $2 + 1$;
pošiljke odsjaja s točnim stranama svijeta
godišnjim dobima i ostalim redovima duge plovidbe
do krilatih otoka s blagom
redovito pristizu iz modrine,
kolovoz je: i lako se odkidaju od grla dvotočne kajde:

sunce moje (...) i svi ti nastavci
razbacani po grkljanu južno

nije vjerovati u nečasne nauke onkraj
dok sjaji u tim taknućima: bedrima o bedra
pupkom o pupak:
oduvijek se tu u žiškama bez uzora
množe vilinski odljevi svijeta
nemoćni vježbati raskošne srse točne boje
bez podnevna sjaja,
kolovoz je: ne priznaje se ništa manje u golom ovdje
od sretno rođenih i pravedno razdijeljenih:
nebo je dolje zemlja gore, provjereni stari bankari;
a nule treba zamisliti kao dnevnik tuge
pisane poslije

pa i nije pitanje: ima li svjetlosti dostatno
za duge dane u kolovozu,
obilna je i opasna, odavno već reče william faulkner,
ukopan u neki jug gdje su ljubavi strasne i dosadne;
pitanje je: hoće li biti oka za vidjeti jasno
bilja za rasti (bez otrova iz uzgoja)
lijepih žena za blistati lijenim dugačkim sutonom
kada se ne traži ništa:
samo kraljevstvo;
kolovoz je: lako se pretaču tijela u zvijezde
u onim zmijolikim pismima iz porođajne vode:
treba pisati mene tebe: 2 + 1

o sireni iz neke kiborg serije

od sjajnih je kovina i nesmrtna
a sa sjećanjem mlade žene od ljubavi
takva je u zapisima sviju sumnjivih predaja
i u filmovima za odrasle

prema širokim plohama južnih osama
blistaju, pamti se, raskošni joj ovalni obrisi
i stasom se kraljevski najavljuje svemu
kao da je konavoka na stradunu u lipnju

tko će joj od živih uskratiti priznanje
kojim se oduvijek priznaju prve ljubavi:
nema razlike u srsima s desna s lijeva
jednako su pradavni jednako onkrajni

jesu li usput posuđeni na nekom nebu
prošverceni s vilinskih visova u bijelom
pretočeni iz magnetskih spleta magme
svejedno je: nema razlike u srsima

od sjajnih je kovina, i nesmrtna:
ta naprava
od tijela je drugi u paru, i smrtan:
taj porod

razlika je u razlici
ništa se tu ne može
tuga te trajnosti sva joj je baština
stišana svijena, ta njezina

kladiti se je na blizance

pa promiču oduvijek vitke spore
u sjaju sjevera istini istoka
promiču u dugim kolonama bez svršetka
tolike tekuće ljubavi,
negdje je ostala zakopana u limfi
bolja polovica neba i drugi pričuvni dijelovi
uskrsa,
više se i ne zna jasno tko je pozvan
o tomu znati što treba znati:
kladiti se je na blizance, domahuje robert musil
s neke ljetne šetnje cresom:
ljubavi su tamo lake i potpune:
ta razmjena ni jednaka ni nejednaka

mogu se kadikad utisnuti između
raskošne staze galaktičnih osama
i ure pretvoriti u ponoćne perone
glatke i bez ikoga,
al' dođe doba od strana svijeta
doba od svjetova, dođe,
i u paru osvane par:

od bolje polovice neba odlamaju se tad ovi srsi
u sjaju juga istini zapada
tijelom kroz tijelo,
blizanci smo, moja draga, nespretna pričuva uskrsu,
u krvi i dvojini jamči se što se jamči:
ta razmjena ni jednaka ni nejednaka

podrubna bilješka o bratstvu i sestrinstvu sa zrakoplovom za daleki istok

Zašto su mlade domaćice na onom lijetu za bangkok
singapur tokio, i druge velike naplavine ljudi, i građevina što se
vrijeđaju na ime: kuća, bile onda tako sestrijski
škrbne, dugo mi nije bilo jasno. Nisam bio bolestan, nisam
pomišljao na samoubojstvo skokom s više tisuća metara, ništa
takvo. A škrb je bila ustrajna i nenametljiva, prava bolnička.

Pojasnilo se to na čas u prvoj visinskoj buri negdje
povrh perzijskih skladišta carskih strasti. Između živih
(unutra), u zrakoplovu, i svega neživa vani, nije bilo ni
ljudi ni neba: samo on:ono, naprava zaljubljena u svoju zadaću
čuvara sretnih lijetova, tvojih mojih. Toliko nježne skrbi,
uvijene, k tomu, u ovalne hitnje lijepih žena ne dobiva se
od drugih.

Isto se poslije ponovilo i na brodovima s atlantskih
pučina, na vlakovima s panonskih prostranstava, u autima
po hirovitim cestama amo tamo: ti ja oni one prve smo ljubavi
ovih strojeva, a ima li od njih boljih? Pripovijeda mi Gilbert
Keith Chesterton, onako bujan kao tropski otok, da je na
napravi svih naprava: maču excalibur, pisalo na jednoj strani:
primi me, na drugoj: odbaci me. Može se tako kada si spram
njega jedan na jedan, izvana. Ali u ovim sam napravama unutra
pa se i ne može zamjeriti ni jednoj drži li me svojom tvorbom
koju izbacuje, prima, po volji.

Voljen sam / voljeni smo i u drugim napravama, manje
ili više zamršenim. Idu na ruku rukama, idu na noge nogama,
protežu poglede duže od pogleda s neba, dodaju se žicama
živcima dodaju se lijepošću lijepom. I ne mogu im prigovoriti
na onom pogledu iz zrakoplova za daleke strane svijeta:
sažalnom i škrbnom: jedina sam nagrada njihovoj nesmrtnoj
trajnosti.

Teško se odhrvati onoj staroj slutnji iz uvijek odporne plazme. Sanjaju nas kao mlade blizance, kadikad s pogreškom, ali obično je tako s mladom braćom sestrama: ništa bez nadzora. I žele biti ponosne dok jedini množimo njihovo beskonačno: sada. I dodajemo ga svemu rođenu kao da je od istog podrijetla. Ali ne razabire se jasno: na koga što su ponosne, te naprave.

o kući na broju 17

stoji: kao i sve što treba biti
na svom mjestu:
u ovom gombanju galaktikama amo tamo
nejasno je što se jamči:
treba biti gdje treba biti;
s pouzdanjem iz hramskih predaja
preskače pukotine na eonskim korama
i vedro, suhozidarski, spaja u zavodljivo jedno
prve uskršnje izume tijela: visinu širinu dužinu,
sve se duguje zmajskom lijetu velebita:
gosparski se premotao u prostranu prostirku modrinom
i savio tebe mene simetrično:
jasno je komu vjeruje sve ovo kamenje

kadikad smokva kadikad klis
ne dopušta dubini potonuti visini odletjeti,
mlade žene krilatih klesara
u crnom u bijelom, te mlade žene,
još drže školu točna mahanja plućnim krilima
ovdje,
u beskrajnim ljetnim osamama, u ovim,
lako se urasta u hrapave odsjaje
što obvijaju njezina četverstva:
treba disati i još disati:
čeka se žive među nama:
dođu li s ovlastima baštinika
tko će ih drugi prepoznati?

Mladen Jurčić

Udomaćen u tišini

I.

Jesam li nadživio pjesništvo
i čovjeka koji svoje biće od dalja
krijepi tajnom moći kruženja
krošanja, trava i voda?
U kakvom se to Nikad gnijezdi *moje* doba,
hoću li u ničijem krajoliku još ikad predahnuti
uz odjeke žarke pobude,
bezimen, bez budućnosti,
bez misli, pa i stihova – nitko,
udomaćen još samo u tišini i tebi,
u posljednjoj, nezadrživoj provali
cvjetanja nigdine?

II.

Posljednja, dopusti
da, nigdje ugniježden,
tišinu prekinem tako
što ću ti dlanovima
nježno obuhvatiti lice
i da – nakratko nastanjen u tebi –
barem u tom trenutku
još uvijek budem...

III.

Diljem gubitka *još* slušam
strujanje neotuđiva mi muka,

kad ono o čemu i u čemu šutim
najprisnije osjećam i spoznajem.
Na proplanku oštre svijesti
ljubav se još pruža od rose do modrine,
a jasna prozirnost iskri stihovima
za koje više ne postoji glas.
No ako pjesme i zamru ostat ću im
razlog, smisao i poticaj,
biljka što svrhom obdaruje kišu,
pod stablom konačne tišine
iz kakve navire i najzvučniji pjev.

IV.

Poslušaj – iz *nikad* i djetinjstva još dopiru
bolno poticajne arije,
predaleke, odveć tankočutno zapovjedne
da bih bio u stanju postvariti ih pjevom.
Zašto onda tako uznemirujuće uporno
nadiru baš u *moje* vrenje
jalovih preosjetljivosti,
osim ako neka inače nedokučiva tajna
poput vjetra šapće tek onomu
tko samotnu nemoć pretače
u vrst otkrivenja,
pa joj slavu nepristrano zri
u posve prihvaćenoj,
time posvećenoj beznadnosti
ostanka i tišine.

V.

Nemoć u jezgri pjesništva:
samo neizrecivo
dostojno je pjeva.
Ljepota i slava tišine –
i najljepša je pjesma
tek ugađanje, proba glazbala
za nedohvatni preludij.

Ptica selica

Odjednom, niotkuda, ozarivši biće,
dolijeće puna, posve oblikovana
misao?, slika?, stih?,
glasnica nedokučive miline.
Motrim joj kretnje – prhne, polijeće,
sjeda na granu, spušta se na livadu,
od mene neovisna, neusporedivo slobodnija
od magle nad istrulim lišćem u meni.
Odakle, iz kakve ljubavi pod modrinama
daleka obzora gdje vrijedi živjeti,
na putu u naslut kakva krajolika
u kojemu nikad nisam bio dostojan
dovoljno dugo predahnuti?

Paradoks

Posve paradoksalno:
kad iz srca izvadim rudu
duboke, najprobranije tuge
što razorna ju je odsutnost okamenila,
ili skladam odjek potresnoga krika,
to postaje naprosto stvar obrade
koja traži najskladniji mogući oblik,
sjaj, ljepotu, točnost,
usredotočen, filigranski rad,
baš kao svaki drugi nakit,
ukras draguljarova izloga,
postaje predmet neovisan
od prisnih mi čuvstava,
što ga dotjerujem, rezbarim,
profinjeno glačam,
prožet *radosnim* naporom
uklanjam grube rubove, dodajem, oduzimam
poput zlatara s komadom puke kovine,
urezujem, naglašavam ono što mi se sviđa,
čistim, odbacujem nezgrapnosti,
radosno sjeckam i brusim
grumen svoje najdublje tuge,
igram se njime, stružem i pjevušim.

Josip Laća

Vila *Moj mir*

I.

Ne znam točno koje je to godine bilo. Sjećam se samo da je večer bila pro hladna, ali nije bila zima, već vjerojatno sredina jeseni. Sjećam se i da sam dobro poznao učionicu u kojoj se sve događalo, što znači da sam već pohađao osnovnu školu. Zbilo se to svakako poslije prvoga rujna 1953. kada sam pošao u prvi razred.

Moji prijatelji i ja, nas petorica vršnjaka, među prvima smo se toga predvečerja našli ispred crnih limuzina u kojima su se dovezli gosti. Kada je naša znatizelja bila zadovoljena, utrčali smo u dobro nam poznatu donju učionicu čiji je visoki strop podržavala uzdužna nosiva greda koju su podupirala dva željezna stupa. Velika se prostorija polako punila ljudima i već su sve klupe bile zauzete, a mještani su i dalje pristizali skidajući kape na vratima kao da ulaze u crkvu. Bili su to u velikoj većini muškarci – sredovječni ljudi, pokoji mladić i nas nekoliko dječaka iz susjedstva koji bismo se ugurali u školu i kada je u njoj gostovalo pokretno kino ili putujući cirkus. Bilo je te večeri nazočno i nekoliko žena za koje su stariji govorili da su afežeovke, a mi nismo znali što to znači niti smo time razbijali glavu.

Pribivanje navedenom događaju bilo je besplatno, za razliku od cirkuskih i kinopredstava na koje smo upadali snalazeći se na razne načine. Ušli bismo u školu prije početka predstave, skrivali se u predvorju, u šupi za drva ispod drvenoga stubišta koje je vodilo u učionicu na katu. Tu su mračnu prostoriju stariji učenici nazivali „slipićem“, a pričalo se da učitelji kadikad za kaznu u njega zatvore neposlušne i zločeste učenike. Kada bi sva publika s ulaznicom ušla u školu i kada bi se zatvorila velika zelena ulazna vrata, izlazili bismo iz svoga skrovišta, otvarali vrata učionice i umiješali se među gledatelje. Ako je gostovalo pokretno kino, polegli bismo na prašnjav drveni pod ispred prvih redova klupa i iskosa gledali što se događa na velikome platnu razapetom na zidu.

Već danima se govorilo kako će u školu doći dvojica političara, doktor Ivan Ribar i Gušte Šprljan. Tko su zapravo ti ljudi, nismo znali niti nam je to bilo važno, ali važno je bilo starijima jer da nije, ne bi ih se toliko skupilo. Koliko mi je poznato, nitko nikoga nije tjerao da dođe na skup; ljudi su dolazili dragovoljno, mnogi iz znatiželje, ali bilo je i onih koji su odbili doći, kao moj djed i otac, a da nikome nisu htjeli reći razloge svoga nedolaska.

O spomenutoj dvojici ljudi znali smo samo to da su političari, jer tako smo čuli od starijih, a što su političari, ni to nas nije zanimalo. Dosta nam je bilo i one trojice na crno-bijelim slikama koji su nas svakodnevno gledali u oči sa zida iza leđa učiteljice. Na jednoj slici bio je Tito, ljepuškast čovjek s valovitom kosom, a do njega čovjek s bradicom i kapom kakvu smo viđali na poštaru i milicajcima, za kojega nam je učiteljica rekla da je Lenjin. Treći je imao okruglu glavu, visoko čelo, prosijedu kosu i istaknut podbradak. Učiteljica nam je rekla da je to drug Bakarić, glavni u Hrvatskoj, a rekla je i da je drug Tito glavni u Jugoslaviji, te da je drug Lenjin bio glavni u Rusiji. Od ove trojice samo smo pozdravljali druga Tita na kraju nastave, kada bi načelnik razreda izišao pred učenike i u „stavu mirno“ povikao: „Ustaj! Mirno! Za domovinu s Titom!“ „Naprijed!“ odgovarali bismo svi uglas i trkom napuštali školu.

Kada su gosti ušli u učionicu, publika se razmaknula praveći im prolaz između klupa. Prolomio se glasan pljesak. Važni gosti, Ribar i Šprljan, sjeli su za katedru, a ostali iz pratnje na stolce s jedne i druge strane. Na katedri je bila prostrta šarena kuhinjska krpa na kojoj je bio postavljen bokun dvolitraš pun vode. Uz bokun je bilo nekoliko praznih čaša.

Neki čovjek, za kojega se poslije govorilo da je iz Općine ili Kotara, ne sjećam se točno, pozdravio je goste i skup, a onda dao riječ političarima. Ne sjećam se ni koji je od dvojice političara prvi govorio ni što su obojica govorili, ali dobro pamtim da je pri svakomu spomenu druga Tita, Komunističke partije, Federativne Narodne Republike Jugoslavije, druga Bakarića, Komunističke partije Hrvatske, Republike Hrvatske, bratstva i jedinstva, ustajao jedan čovjek iz publike i prekidao govornike povicima: „Živio drug Tito!“, „Živjela Komunistička partija!“ Živio ovaj, živio onaj, živjelo ovo, živjelo ono! I tako cijelu večer. Znao sam dobro tko je taj čovjek. Bio je to Mate zvani Matoga, otac jednoga od mojih prijatelja koji su sa mnom sjedili na podu ispred prvih klupa i slušali ovu neobičnu izmjenu riječi vještih govornika i čovjeka iz naroda koji se naoko ničim izazvan, niti od koga natjeran, sam od sebe, bez poticanja sa strane, derao iz svega grla. Na svaki njegov povik domaći ljudi koji su sjedili bočno, malo dalje od gostiju, koje sam znao po nadimcima Šjola, Krpe, Anteško, Skoran, Bogo..., još glasnije su odgovarali: „Živio!“ ili „Živjela!“, ovisno o tome koga i što su govornici i Matoga spomenuli. Čudio sam se kako govornici ili ljudi iz pratnje ne zamole Matogu da prekine s tim povicima kako bi Ribar i Šprljan mogli

završiti svoje rečenice. Čudio sam se i kako pljesak i povici iz publike nisu toliko jaki kako bi se očekivalo od učionice pune ljudi.

Ništa osim tih povika nisam te večeri upamtio. Nisam upamtio ni što su sve političari obećali našim mještanima kada su na red došla pitanja i prijedlozi. Seljaci su se javljali za riječ i govorili što bi u selu vlast trebala napraviti, a Ribar je sve to zapisivao na nečemu što nisam vidio, jer je to bilo ispod razine mojih očiju. Nisam upamtio ni lica dvojice političara. Ribarov lik sada imam pred očima, zato što sam ga poslije, za vrijeme školovanja, često viđao u udžbenicima i novinama. Guštu Šprljana nisam niti upamtio niti sam mu sliku dugo poslije igdje vidio. On je bio potpuno nestao iz javnosti. Ali dobro sam upamtio dva sitna događaja vezana uz tu večer. Prvi je bio kratak razgovor koji sam čuo u klupi iza sebe kada je jedan od govornika u stanci kvasio grlo čašom vode.

– Čaća, zašto su ljudima stavili vodu na stol? Zašto ih nisu počastili vinom? – pitao je moj vršnjak Joso svoga oca, moga krsnog kuma.

– Dušo moja, možda su ljudi bolesni pa ne smiju piti vino – odgovorio je svomu sinu posve ozbiljno moj kum.

Drugi se zbio po završetku skupa, čim su govornici napustili učionicu. Visoki dječak zvan Jejina, koji je inače skupljao prazne kutije od cigareta i od njih izrezivao igraće karte, potrčao je prema katedri, sagnuo se i s poda pokupio praznu kutiju Opatije koju je jedan od govornika odbacio.

II.

Svakoga ljeta dok sam u rodnome selu, ako poslije objeda ne odem na kupanje, volim sa susjedom Markulom sjesti na klupicu u sjeni njegove kuće. Kuća je podignuta uz usku cestu po kojoj s vremena na vrijeme prolaze automobili, pa Markula i ja moramo skupiti noge da ih ne zahvate kotači. Do proljeća 2015. na toj je klupici često sjedila i moja sestrična Slavujka, udana za Markulu. Zet Markula znao je biti dosadan, zašao je bio duboko u osamdesete godine života, u svojim pričama često se ponavljao, što se ne bi moglo reći za Slavujku koja je sve do kraja, do svoje smrti, bila vrlo bistra, iako je bila vršnjakinja svoga muža. Ali kada je Slavujka umrla, nisam se mogao oglušiti na Markuline pozive da mu se pridružim na klupici. Bio bi to grijeh prema osamljenu čovjeku koji je već cijelu godinu bio udovac, i što je najvažnije, ponavljam, muž moje pokojne i drage sestrične.

Pokraj nas su prolazili automobili, neki za groblje na glavici usred polja, a neki do zaselaka uz Krku. Poznavali smo većinu vozača i putnika koji bi nas pozdravili pokretima ruku, ali znali su proći i zalutali turisti, obično stranci, koje bi zaveli nepouzdana smjerokazi za Nacionalni park.

Jednom prigodom, kada je pokraj nas prošao automobil s prepoznatljivim bosanskohercegovačkim pločicama, Markula mi je rekao da je u nje-

mu s obitelji jedna naša žena koja se udala za Hercegovca iz okolice Širokoga Briga. Nisam ženu prepoznao, jer je od njezina djetinjstva nisam vidio, ali shvatio sam čija je i koga ide obići u Čulišiću, u zaseoku najbližem Krki.

– Pričao mi je moj brat Matoga da su partizane kad su oslobađali Široki Brig fratri polivali vrilim uljem – rekao je iznenada Markula.

– Je li on bio tamo? – upitao sam.

– Bio je u borbama za Mostar, a na Široki Brig slali su samo odabrane.

– Jesi li ti ikad bio na Širokom Brigu? – upitao sam Markulu već pomalo ljutit, jer sam slične neistine već bezbroj puta čuo.

– Nisam, ali tako je pričao moj brat – odgovorio je malo nesigurnije moj sugovornik. – Jesi li ti tamo bio?

– Jesam, više puta. Jednom sam kod fratara čak i prenoćio. Bilo je to u studenom 1989. godine. To što si mi sada rekao o vrilom ulju pitao sam fra Vojislava Mikulića, časnoga starinu koji je tada imao devedeset i jednu godinu i koji je jedini preživio pokolj fratara na Širokom Brigu, jer je slučajno bio odsutan. Naravno, šalio sam se pa je i fra Vojo odgovorio na sličan način. To što mi je kazao reći ću ti poslije, a sada ti meni reci jesi li ti imao ulja u veljači 1945. kad je bio napad na Široki Brig? Imao si tada petnaest godina i mogao bi se sićati.

– Kakvo ulje? Šta je tebi? Bili smo i kruha željni, a ono malo ulja što bismo dobili čuvali smo za svetce i petke.

– E, onda ćeš shvatiti što mi je kazao fra Vojislav u svezi ulja. Rekao mi je da ga nije bilo ni za začiniti ribu u velike posne dane, Čistu sridu, Veliki petak i Badnjak. A bilo je dana kad ga nisu imali ni za posljednju pomast. I sada ti meni reci, koliko bi fratri tribali imati ulja da bi ga grijali u kazanima i vriloga izlivali po partizanima, kao da se napad dogodio u sridnjem viku? A i to u sridnjem viku pod velikim je upitnikom.

– Zašto? – čudio se Markula.

– Zato što je ulje uvijek bilo dragocino da bi ga branitelji sa zidina prolivali po osvajačima. Isti se učinak mogao postići prolivanjem vrile vode – ako ti strilci naoružani moćnim lukovima i strilama dopuste. To je samo jedna od laži kojima su nas obasipali u školi. Tako su nam govorili da su stari Slaveni bili pitomi, dragi i dositljivi. Pili su medovinu i prikradali se neprijatelju roneći pod vodom i dišući na trsku. I slične gluposti. A zapravo su bili divlji kao svi onodobni osvajači, nadirali su i rušili stare gradove kao Solin.

Markula se zainteresirao, pa sam mu ukratko ispričao kako je od Salone nastao Solin.

– Vidiš ovo naše Jukasovo brdo iznad sela. Visoko je manje od stotinu metara – započeo sam nakon kratke stanke. – Tako otprilike izgleda Široki Brig. Zove se Široki jer završava sa širokom zaravni na kojoj je crkva, samostan, škola i još ponešto.

Markula me znatiželjno promatrao i pomno slušao. Činilo mi se da polako nazire istinu.

– Široki Brig je na važnom strateškom mistu – nastavio sam. – Da ondi i nije samostan, bili bi bunkereri s mitraljezima i tenkovi. I napadači su bili naoružani tenkovima, topovima i mitraljezima. Zamisli sada kako po samostanu i crkvi padaju granate, mitraljezi buše zidove i prozore, a fratri s tih istih prozora prolivaju ulje koje nemaju po partizanima. To može povirovati samo onaj kome su vrane mozak isključale.

– Imaš ti pravo – složio se napokon Markula. – Ali što ja tu mogu. Tako su govorili mom bratu i drugim partizanima.

Onda sam se nečega sjetio. Sjetio sam se upitati ono što nisam mogao pitati jedinoga koji bi – ako bi htio – mogao odgovoriti na moje pitanje, već dugo je pokojnik. Markulov brat Matoga umro je desetak godina poslije gostovanja Ivana Ribara i Gušte Šprljana u našem selu. Bio je čestit čovjek, snažan, valjan rudar u našem ugljenokopu, a kada je rudnik zatvoren, bio je vrijedan i cijenjen radnik u tvornici u gradu. Umro je iznenađeno u četrdeset i devetoj godini, odnijevši svoju tajnu sa sobom u grob.

– Sićaš li se ti, Markula, kad su u našoj školi prije puno godina bili političari Ribar i Šrljan? – upitao sam.

– Sićam se, kako ne! Bio sam i ja u školi. Taman sam bio odslužio mornaricu. Bio je to predizborni skup.

– Dobro je kad se sićaš. Onda ćeš se sigurno siliti nečega što me već dugo zanima. Zašto je tvoj brat Matoga one večeri stalno vikao živio ovaj, živio ovaj?

– E, isplatilo mu se.

– Kako?

– Dali su mu boračku mirovinu.

– Kako to?

– Tako. Boračku mirovinu davali su samo onima koji su otišli u partizane prije pada Italije u rujnu 1943. Moj je brat, kao i većina naših ljudi, mobiliziran za borbe oko Knina godinu kasnije. Da bi se nekomu priznalo da je pristupio partizanima prije pada Italije, morao je to zaslužiti, i zasluživao je svatko na svoj način. A moj je brat zaslužio tako što je izvikivao parole na zboru. Tako je bilo dogovoreno.

Markula se od srca nasmijao. Činilo mi se da u bratovu pristanku ne vidi ništa nemoralno, već običnu lukavost i snalažljivost koja mu je donijela probitak. Objasnio mi je da je sve bilo dogovoreno prije dolaska Ribara i Šprljana. Obje su strane održale zadanu riječ. Matoga je u školi, pred uglednim političarima, kotarskim i općinskim dužnosnicima, odigrao dogovorenu ulogu običnoga radnika, seljaka, poštena čovjeka, partizana, ali nekomunista koji onako iz naroda, iz mnoštva, oduševljenim povicima izražava potporu vodstvu države, a za to, u tajnosti, dobiva ono što nije

zaslužio, potvrdi da je pristupio partizanima prije Male Gospe 1943. Zbi-
lja domišljato. S obje strane.

– Ali nesritnik nije dočekaao ni radničku ni boračku mirovinu – otelo
mi se.

– Nije – nevoljko je priznao Markula. – Zato je u njegovoj mirovini
dugo uživala moja nevista, njegova udovica.

III.

U proljeće 2016., poslije uskrasnih blagdana, žena, stariji sin i ja odlučili
smo proći Šetnicom sv. Ante, uređenom duž istoimenoga kanala od tvrđa-
ve Sv. Nikole do kraja kanala na ulazu u Šibenski zaljev.

Već dugo smo žena i ja planirali taj izlet, ali ljeti, kada smo nekoliko
mjeseci u selu, uvijek nam se ispriječi vrućina i mi odustanemo od šetnje.
Radije se kupamo i uživamo u sjeni borova u Zablaću, a pentranje po stazi
uređenoj uz sam rub kanala, koja se čas penje, a čas spušta, slijedeći udoli-
ne i izbočine na obali, prepuštamo drugima.

Dan je bio vedar i sunčan, povremeno se javljao tek lagani burin obeća-
vajući ugodnu šetnju. Auto smo ostavili na parkiralištu nadomak tvrđave
Sv. Nikole koja ima tlocrt nalik vršku strjelice i otuda krenuli.

Poznao sam dobro kanal s morske strane, njime sam više puta plovio,
ali gornji dio strme lijeve obale nisam mogao niti smio poznavati. Naime,
gotovo cijelo stoljeće držale su ga razne vojske, najprije austrougarska, pa
kraljevska jugoslavenska i najdulje Titova Armija i Ratna mornarica, izgra-
divši svaka u svoje vrijeme na tome području kasarne, skladišta, pristaništa
i dvooki tunel za skrivanje manjih ophodnih brodova, nazvan Hitlerove
oči. I sada, dok se penjemo i spuštamo širokom popločenom stazom, naila-
zimo na ostatke tih objekata i uređaja za utovar i istovar podmorskih mina.

Susrećemo mlade ljude, zaljubljene parove, ponekoga izletnika mojih
i ženinih godina; čak se i biciklisti usude jahati na svojim dvokolicama
uzbrdo i nizbrdo, izlažući se velikoj pogibelji.

Na najvišoj točki, na vidikovcu, okrećemo se oko sebe za punih trista
šezdeset stupnjeva i uživamo u pogledu na Vodice, Jadriju, Krku prema
mostu i dalje prema Zatonu. I grad Šibenik prostro se pred nama ništa
ne skrivajući od svoje ljepote od Crnice do Ražina ispod kojih je hotelsko
naselje Solaris. Krug zatvaraju otoci Zlarin i Prvić, kao i školji iza njih koje
ne prepoznajemo.

S vidikovca vidimo i jednu nesavršenost ove staze; kada ju cijelu prođe-
mo, morat ćemo se vratiti istim putem, što je protivno boljim izletničkim
pravilima, ili se spustiti u dolinu i poći bespućem između suhozidina i
vratiti se najkraćim putem do mjesta gdje smo ostavili automobil. Kako

bismo to izbjegli, nagovorili smo sina da se sada, kada smo prošli najprivlačniji dio staze, vrati do auta i pokraj Zablaća, kroz Ražine, dođe nam ususret cestom koja od Mandaline vodi do kanala.

Spuštanje je lakše od penjanja sa čestim zaduhama samo onima koji nemaju artritična koljena. Zato se vrlo oprezno spuštamo. Na kraju toga dijela staze koja slijedi lijevu obalu kanala zaslužena nagrada – pogled na osamljenu kuću na samome rtu gdje završava kanal, a počinje zaljev.

Sjetio sam se da sam tu kuću, zapravo vilu, godinama gledao sa šibenske putničke obale čekajući polazak broda *Ohrid* koji me je u prvoj polovini šezdesetih godina prošloga stoljeća kao gimnazijalca vozio na relaciji Skradin – Šibenik i natrag. Zapinjala mi je ta tajanstvena vila za oko jer je bila jedina na tome dijelu obale. Bila je okružena borovima, ali ne potpuno, tako da je ona mogla vidjeti grad i grad uživati u pogledu na nju. Kažem, samo mi je privlačila pogled, ništa o njoj nisam znao niti me posebno zanimala, a pretpostavljao sam kako služi kao stražarnica na ulazu u kanal. I eto me sada, više od pola stoljeća kasnije, pokraj njezine ograde.

Vila je podignuta na omanjoj zaravni od koje vodi puteljak do male-noga pristaništa zaštićenog od bure lukobranom. Sama vila je jednostavna jednokatnica neorenesansnih značajki, oko koje i na kojoj su očito u novije vrijeme obavljene neke preinake na granici dobrog ukusa. Svejedno, dobro oko može uočiti njezinu izvornu ljepotu. Ima lučne prozore, kanelirane ugaone stupove i pilastre u dvjema lođama na katu. Zgrada završava krovom na „dvije vode“ s izrazito izbačenim strehama i drvenim gredama ukrašenim zasjecima, što nije uobičajeno za jadransku arhitekturu i što upućuje na to da je vilu projektirao netko iz kontinentalnoga dijela Carvine, za koje je sigurno bila projektirana i izgrađena.

Nikoga nije bilo u blizini, nikoga ništa nismo mogli pitati, nismo se niti približili vilu baš izbliza pogledati, a bili smo i umorni, pa smo to ostavili za neki novi izlet u bliskoj budućnosti.

IV.

Dugo me progonila potreba nešto doznati o Vodičancu Gušti Šprljanu, o kojemu godinama ništa nisam čuo niti pročitao. Upravo to što je nestao iz javnosti najviše me gicalo. Pretpostavljao sam da je nešto politički zgriješio kada ga nigdje nije bilo, ni među mrtvima ni među živima, a kad komunist zgriješi – dobro sam znao – nema mu spasa, gubi mu se svaki trag. Najbolji primjer za to je Andrija Hebrang stariji, nekadašnji vođa komunističkoga pokreta u Hrvatskoj. Za njega sam čuo tek 1971., i to posve slučajno i usputno, a šest godina prije pisao sam maturalni rad iz povijesti pod naslovom *Stvaranje SFRJ*, ne spomenuvši nigdje njegovo zaslužno ime jer ga nije bilo ni u literaturi kojom sam se služio. „Neprija-

telji socijalizma“ koji su izgubili glavu, nacionalisti, kontrarevolucionari, bili mrtvi ili živi, čak su bili, crnohumorno govoreći, u stanovitoj prednosti; njih se kadikad spominjalo, barem kao primjer ili opomenu budućim neprijateljima, a otpadnici od Partije bivali su u trajnoj nemilosti.

Kada sam sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, radeći na terenu za jednoga velikog nakladnika, otkrio da se škola u Vodicama zove po Gušti Šprljanu, počeo sam se za njega usputno i površno zanimati, ali ništa u leksikonima i enciklopedijama o njemu nisam mogao pronaći. Suprotno tomu, o glavnome gostu u selu davne godine, o doktoru Ivanu Ribaru, iako me nije zanimao, svašta sam i svugdje mogao pročitati. I o njemu i o njegovoj obitelji. I kako su mu poginuli sinovi Jurica i Ivo zvani Lolo i kako mu je u ratu ubijena žena Tonica. Ali nitko nije pisao niti govorio, a niti nas učio, kako je taj stari prefrigani fiškal u svome dugom životu uspijevaio biti i zastupnikom u Hrvatskome saboru i zajedničkom Saboru u Pešti 1913., i predsjednikom Narodne skupštine Kraljevine SHS od 1920. do 1922., i predsjednikom AVNOJ-a od 1942. do 1945. i predsjednikom Predsjedništva Titove Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije u Beogradu od 1945. do 1953. godine.

Moj pokojni prijatelj i kolega književnik Dubravko Horvatić, veliki poznavatelj onoga što mu se sviđalo, ali i onoga što nije volio, rekao mi je svojedobno, kada sam mu spomenuo davni susret s Ribarom i Šprljanom, da je Gušte pripadao onim hrvatskim ljevičarima koji su na robijanju bili u dobrim odnosima s utamničanim hrvatskim nacionalistima, jer im je tridesetih godina prošloga stoljeća glavni politički cilj bio isti – rušenje Kraljevine Jugoslavije. Zainteresiralo me to, pogotovo kada sam na postolju revolucionarove biste pročitao godinu 1954. kao godinu njegove smrti, tako blizu onomu danu čiji sam nadnevak poslije otkrio, kada sam ga jedini put čuo i vidio.

„Ako nema ništa o Šprljanu u enciklopedijama i leksikonima na mojim policama, ima na međumrežju“, pomislio sam i bio u to posve siguran.

Za početak sam upisao u tražilicu *Ivan Ribar* i *Gušte Šprljan*. Na moje veliko iznenađenje, kada sam otvorio prvu poveznicu otkrila mi se naslovnica digitaliziranoga Šibenskoga lista od 11. studenoga 1953. *Bingo!*, viknuli bi u američkim filmovima. Na stranici četiri fotografije: Ivana Ribara, kandidata za Savezno vijeće, Nikole Sekulića, Gušte Šprljana i Pere Škarice, kandidata za Republičko vijeće Savezne narodne skupštine u Beogradu. Ivana Ribara prepoznao sam iz razlogā koje sam prije naveo, pa mi nije bilo potrebno čitati potpis pod slikom. Imao je gustu valovitu kosu nalik Titovoj i po svemu je nalikovao Titu, osim što je imao malo grublje lice, Šibenčani bi rekli grezije. Sekulić i Škarica nisu me zanimali, ali sam zato detaljnije promotrio sliku Gušte Šprljana, pokušavajući u sjećanju pronaći barem neku sitnu pojedinost vezanu uz njegov lik, ali ničega nije bilo. Zato sam ga gledao kao osobu čiji lik vidim prvi put u životu. Imao je

jajoliku glavu, visoko čelo i rijetku kosu tek na sredini tjemena, a na očima obične naočale s okruglim stakalcima. U člancima pokraj slika s naslovima *Birači oduševljeno pozdravljaju svoje kandidate* i *Dr. I. Ribar i Gušte Šprljan na općini Tijesno* novinar Roko Frkić izvješćuje o predizbornim posjetima kandidata za zastupnike u Saveznoj narodnoj skupštini u Beogradu pred savezne izbore 22. studenoga 1953. godine. U prvoj polovini toga mjeseca kandidatski dvojac Ribar i Šprljan, a kadikad dvojac Ribar i Pere Škarica, posjetili su većinu mjesta u Šibenskom kotaru, a meni je najzanimljivije bilo da su u nedjelju 8. studenoga spomenuti kandidati bili na području Skradinske općine. Eto ga na, napokon sam doznao kada se zbio događaj kojim započinje ova priča!

Bili su najprije u zapadnome dijelu općine, u Vaćanima i Sonkoviću, zatim u Bratiškovcima gdje im je priređen ručak, a uvečer je u Skradinu „velika povorka oduševljenog naroda predvođena zastupničkim kandidatima prošla ulicama mjesta. U dvorani mjesnoga kina, koje je bilo dupkom puno, narodu su govorili dr. Ribar i Gušte Šprljan“. Da je nakon Bratiškova, u rano predvečerje na redu i usputno bilo naše selo, nije spomenuto, vjerojatno novinarovim propustom, ali nije zaboravljena večera u Skradinu kojoj su pribivali „predstavnici političkih i društvenih organizacija, predstavnici JNA te javni i kulturni radnici“.

U svim mjestima na području kotara, i na kopnu i na otocima, bilježi novinar, narod je oduševljeno dočekivao političare, djeca su im predavala cvijeće, nastupali su tamburaši i limena glazba – gdje ih je bilo – i klicalo se svim svetinjama onodobne države. Organizirao im se susret sa starijim uglednijim mještanima, vjerojatno simpatizerima komunističke vlasti, pa i s don Tomom Perinom u Tijesnom, kako je preimenovano Tisno.

Premda sam tada imao samo šest godina, jedanaest mjeseci i dvadeset i dva dana, dobro se sjećam prešućenoga skupa u selu, ali kako sam već rekao na početku ove priče, nisam upamtio lica glavnih gostiju niti što su govorili. Samo ne znam, jer nisam bio nazočan, tko je u ostalim mjestima bio Matoga, a u Bratiškovcima vjerojatno Đuroga, Jovoga, Špiroga ili možda Stevoga.

Slijedile su poveznice za poveznicama, otvarajući jednu, otvarale su mi se nove s novim pričama. Dostatno je bilo upisati *Ribar*, *Šprljan* ili oba prezimena odjednom. Tako sam posve nehotice i slučajno otkrio nekoliko članaka o vili *Moj mir* na ulazu u kanal sv. Ante u Šibeniku.

Konzervator Ivo Šprljan u Slobodnoj Dalmaciji od 11. prosinca 2003., u članku pod naslovom *Vila Moj mir s okusom Austrije*, opisuje vilu koju je za odmor podigao šibenski, srednje bogati trgovac talijanskoga podrijetla Giovanni Dalle Feste. Projekt je bilo odobrilo Općinsko upraviteljstvo u kolovozu 1904., a kuća je već bila izgrađena do ljeta 1905. godine. Tridesetih godina pa sve do kraja Drugoga svjetskog rata vilom se služio odvjetnik Juraj Jurin, a poslije rata nacionalizirani ljetnikovac bio je povremena

rezidencija dr. Ivana Ribara, kada je bio zastupnikom Šibenskoga kotara u Saveznoj skupštini. I to je to!

Konzervator daje stručan opis vile, njezinih stilskih značajki, a osvrće se i na namjeru trgovca Giovannija Dalle Feste da svojim ljetnikovcem potakne izgradnju drugih ladanjskih kuća za kontemplativni odmor na tome atraktivnom mjestu, ali do toga nije došlo jer su područje, kako već napisah, uskoro zaposjele vojske, nasljeđujući jedna drugu, a Titova je svim građanskim osobama zabranila pristup, osim naravno Ivanu Ribaru, njegovoj pratnji i gostima.

Otvarajući jednu drugu poveznicu, otkrio sam jedan nepotpisani tekstić pisan latinicom i hrvatskim jezikom na nekome ćirilichnom portalu, a koji vrijedi pričati.

Dr. Ivan Ribar, stari prefrigani političar, kao zastupnik Šibenskoga kotara u Saveznoj narodnoj skupštini ozbiljno je obnašao povjerenu dužnost. Obilazio je sela, razgovarao s mještanima i slušao njihove tegobe i želje. Sve je to zapisivao na kutiju Opatije. Ribar je lijepo govorio i ljudi su ga slušali kao svetca. Bio je omiljeniji od domaćih političara jer je bio stari gospodin s dugogodišnjom odvjetničkom praksom i znao je ljude taknuti u žicu. Kada bi skupovi s obvezatnim bogatim domjenkom završili, mještani bi našli Opatiju na podu. Na njoj bi bile zapisane cisterne, ceste, škole i ostale želje. Otišli janjci, pršuti, sirevi, popilo se vino, a na podu ostala pusta obećanja.

Grad Šibenik je Ivanu Ribaru ispunjavao sve želje. A tko ne bi? Osigurao mu je lijepu nacionaliziranu vilu za rad i odmor. Tu su mu lokalni političari dolazili na svakodnevni prijavak. Godine 1960. Ribar se povukao iz politike, osam godine poslije je umro, a vila je već za njegova života počela propadati.

Na kraju ovoga dijela ove priče, na završetku kazivanja o glavnome gostu na predizbornome skupu u selu one davne večeri, pitam se što je pisalo na onoj kutiji Opatije koju je s poda uzeo Jejina. Je li i na njoj Ribar zabilježio želje mojih suseljana? Ali nikoga ne mogu to pitati. Svi koji bi to mogli znati odavno su mrtvi, pa i moj mještanim Jejina kojega su negdje u Francuskoj, zbog varanja na kartama, izbacili iz jurećega vlaka dvadesetak godina nakon što je u našoj školi pokupio praznu kutiju Opatije dr. Ivana Ribara.

V.

Upis *Gušte Šprljan* u tražilicu otkrio mi je cijeli niz poveznica čije mi je otvaranje i čitanje omogućilo uvid u najdramatičniji dio života staroga vodičkog ljevičara. Prvo mi je zapeo za oko članak šibenske dopisnice u Slobodnoj Dalmaciji od 26. lipnja 2004., u kojemu se novinarka osvrće na

ponovljeno pismo koje su Poglavarstvu grada Vodica uputili sinovi Gušte Šprljana, Tihomir i Maksimilijan i kćer Smiljka Kovjanić. U pismu je riječ o bistama njihova oca Gušte i drugoga vodičkog revolucionara Kamila Pamukovića, koje su uklonjene iz Parka kneza Branimira početkom srpske agresije, a bile su podignute 1974. godine.

Vodičkim su braniteljima sigurno zasmetale petokrake na postoljima bisti, kakve su na čelu nosili oficiri i vojnici JNA dok su napadali Šibenik i Vodice 1991. godine. Za razliku od ostrašćene novinarkе, obitelj mirno i sabrano, kako i dolikuje starijim osobama koje su silno propatile zbog ideologija i njihovih naglih zaokreta, moli mjesnu vlast da se spomenik njihovu ocu i drugi spomenik vrate na ranije mjesto ili, kada ondje već nema bisti, neka se uklone postolja i svi tragovi da su ondje bila poprsja vodičkih revolucionara, kako bi se to mjesto dovelo u red. Vodički gradonačelnik, navodi se u članku, odgovara kako vlast još nema čvrst stav što s tim bistaма: vratiti ih gdje su bile, premjestiti na novu lokaciju ili potpuno ukloniti i smjestiti u muzej. Razmišlja se i o obnovi trga na obali, gdje se nalazi veliki spomenik NOB-u koji nije srušen, jer je na vrijeme bila uklonjena crvena zvijezda, pa bi se ondje moglo naći mjesta i za vodičke komuniste.

Novinarka nije propustila spomenuti da je Gušte Šprljan još 1924. u Vodicama osnovao prvu partijsku ćeliju i da je zbog revolucionarnoga rada dvanaest godina robijao u kaznionicama Kraljevine Jugoslavije, da je bio u Srijemskoj Mitrovici s Titom i Mošom Pijadom i da su ga 1943. iz Lepoglave izbacili partizani.

Druga poveznica omogućila mi je uvid u rad povjesničara Ive Banca, napisan za Desničine susrete u Kuli Stojana Jankovića u Islamu Grčkom 2009. godine, u kojemu je riječ o partijskome obračunu s hrvatskim đilasovcima na Desetomu plenumu CK SKH-a, održanom 23. veljače 1954. Naravno, dio rada bavi se i tragičnom sudbinom Gušte Šprljana.

Treća poveznica otkriva mi izlaganje Nevena Sesardića na 42. znanstvenom skupu Pazinski memorijal u rujnu 2016. Sesardićev rad *Berto Črnja: kako biti čovjek u teškim vremenima* posvećen je istarskomu antifašistu Berti Črnji koji se, kada je i Šprljan, razišao s Partijom, odnosno ona s njima, o čemu je Istranin napisao knjigu *Zbogom drugovi*, objavljenu iz razumljivih razloga tek 1992. godine.

U oba ova profesorska rada opisuju se posljednji dani vodičkoga revolucionara, a glavni izvor o njemu, i jednom i drugom autoru je spomenuta Črnjina knjiga.

Istarski antifašist i partizan Berto Črnja, mlađi brat poznatijega Zvane, nakon ratnih epizoda, raznih poslijeratnih poslova, pohađanja Više partijske škole u Beogradu i rada u Agitpropu CK-a Hrvatske, na vlastiti je zahtjev napustio taj posao i dobio novi s kojim baš nije bio oduševljen – postao je predavač političke ekonomije na Partijskoj školi u Tvrtkovoј 5 u Zagrebu i u proljeće 1948. javio se njezinu upravitelju Gušti Šprljanu.

Črnja je, priznaje, mislio kako bi se on sâm trebao školovati, a ne učiti druge, ali morao je pristati. No nije bio jedini bez potrebnoga znanja i diplome; predavači su većinom bili nesvršeni studenti ili polaznici raznih partijskih škola od Moskve do Zagreba.

Škola je imala tajnicu i osobu zaduženu za financije, a uz školu je bio i internat sa stotinjak polaznika i pripadajućim osobljem. O svemu je skrbio upravitelj Gušte Šprljan. On je od jutra do mraka bio u zgradi i svakoga dana obilazio svaki njezin kutak. Prvi je dolazio na posao, nadzirao rad uposlenika od kuhinje do praonice rublja, zanimao se što će biti za ručak i večeru, a obilazio je i sobe vidjeti je li tko bolestan ili u bilo kakvoj potrebi. Brinuo se i o izvršenju nastavnoga programa. Zahvaljujući upravitelju u školi sve je dobro funkcioniralo. Zbog toga je često dokasna boravio u zgradi, a znao je i prenoćiti u svome uredu na kauču. U tu je svrhu uvijek pri ruci imao uredno složen pokrivač.

Šprljan se pobrinuo da u nastavi, osim marksističkih, budu zastupljeni i općeobrazovni predmeti: hrvatski jezik, nacionalna povijest, opća povijest i još ponešto, pa Črnja zaključuje da je s te strane škola imala bolji i bogatiji program nego ona koju je on pohađao u Beogradu. Sve to treba zahvaliti Šprljanu koji je imao završenu samo osmogodišnju školu, ali je bio načitan, mudar i razborit čovjek. Iz svoga iskustva znao je što treba pružiti čovjeku koji nije bio sustavno obrazovan i koji puno toga mora naučiti.

Šprljan nije bio posebno zadužen za neki predmet, ali je redovno pratio zanimljivija predavanja svojih suradnika i učio od njih. Tek se malo više bavio pitanjem religije i svake bi godine održao jedno predavanje na tu temu. Proučio je o religiji sve što mu je bilo dostupno te bi održao predavanje i onako narodski, zanimljivo i svima razumljivo, iznosio zaključke do kojih bi došao.

Zahvaljujući Šprljanu koji je imao veliko iskustvo u frakcijskim borbama i raspravama na robijanju, godina 1948. u školi je prošla relativno mirno. On je omogućavao rasprave, raščišćavanje nejasnoća, ali je u korijenu zaustavljao početke hajki na ljude koji su drukčije mislili.

U svojoj knjizi, od svih ljudi s kojima je surađivao, Črnja biranim riječima najviše hvali Guštu Šprljana kao nezaboravnoga, izuzetnog, posebnog, samosvojnog i nadasve tragičnog čovjeka koji je o svemu imao svoje mišljenje i nije ga lako mijenjao.

Gušte se rodio u vodičkoj težačkoj obitelji, pa se u ranoj mladosti priključio komunistima vjerujući da će oni ostvariti san svih siromaha o socijalnoj pravdi. Zbog toga je dugo robijao i u kaznionicama upoznao sve vodeće ljude komunističkoga pokreta u Jugoslaviji, kao i sve njihove frakcije. U frakcijskim sukobima nije sudjelovao, nije pripadao ni jednoj skupini, osim sebi i ideji u koju je vjerovao. O tome kako je bilo u robijašnicama nerado je pričao, ali kadikad se znao otvoriti i dobrim prijateljima kadšto ispričati poneku zgodu.

Robijaši komunisti su vodili beskrajne rasprave o tome kako provesti revoluciju, s kojim saveznicima, kako se odrediti prema nacionalnomu pitanju, kakvu vlast stvoriti u slučaju pobjede i kako se na vlasti ponašati. Različite frakcije na ta su pitanja različito gledale, pa je među njima bilo polemika, svađa i fizičkih obračuna.

Najradikalniji komunist bio je Petko Miletić koji je predvodio skupinu takozvanih „petkovaca“. Oni su svima nametali svoja mišljenja, a kako je Gušte bio nepokolebljiv u svojim stavovima i nije ih mijenjao bez jakih argumenata, a nije podnosio ni autoritete, jednom prigodom netko ga je iznenada pokrio dekom i onda su uslijedili udarci. (To tzv. „ćebovanje“ bilo je omiljeno i u Titovoj JNA, što dobro znaju oni koji su je morali služiti.) Kada je to „uvjeravanje“ završilo, ošamućeni Šprljan okrenuo se Miletiću i odmjerio mu od lakta onako vodički, dalmatinski i hrvatski: „Evo ti, Petko!“

No najviše ga je zaprepastilo, i to nije mogao zaboraviti, što je među nasilnicima bio i njegov prijatelj, liječnik S. Z., naoko fin čovjek, čiju je šaku, kada se izvukao ispod pokrivača, vidio spremnu za novi udarac.

Mladi ljudi u političkoj školi, priznaje Črnja, pa i on, uporno su branili općeprihvaćene, vladajuće stavove, a Šprljan je uvijek iznosio kritička mišljenja. Uvijek su ga mučile sumnje u ispravnost postupaka komunističke vlasti. Nije prihvaćao politiku prisilnoga otkupa i način na koji su stvarane seljačke radne zadruge. (Vjerojatno je znao za prijetnje i likvidacije bogatijih ljudi po selima za primjer ostalima.) Seljaku treba pristupiti obzirno, govorio je, čuvati njegovu istobit i privatno vlasništvo.

Partijsko vodstvo slalo je stare i nove revolucionare u njihova rodna mjesta kako bi uvjerali seljake u ispravnost takve politike i propagirali obvezni i prisilni otkup hrane, osobito žitarica. Tako je i Šprljan upućen u Vodice kako bi na mitingu slomio otpor otkupu svojih Vodičana, ali Gušte je na zboru govorio nešto posve drugo. Govorio je da su radnici i ostali stanovnici gradova u oskudici, ali da ni oni, njegovi Vodičani, nemaju viška žita jer njihov kraj nije žitorodan. Preporučio im je da najprije osiguraju zalihe za svoje obitelji, a tek ako imaju viška hrane, neka ga predaju državi. Takav pristup nije se svidio Šibenčaninu Nikoli Sekuliću Bunku, drugomu govorniku na mitingu i on je to dobro upamtio. Naravno, Šprljana više nigdje nisu slali, a otimanje seljacima se nastavilo, čistili su se tavani i konobe, otimale ovce i goveda, uz prijetnje milicije i plač, kuknjavu i kletve opljačkanih seljaka.

Dobro pamtim zbivanja o kojima je riječ, iako sam u to vrijeme imao tek šest godina. Pamtim ih i zbog Tršćanske krize koja je baš bila na vrhuncu, u čijem sam razrješavanju požrtvovno sudjelovao sa svojim prijateljima, kako je vidljivo i čitljivo iz uvodnoga ulomka moje priče *Nisu krave bile lude* objavljene u knjizi *Muke sa snovima*:

„Iz čitaonice, kroz širom otvoren prozor, iz radioaparata Kosmaj, smještenoga na ormaru punom knjiga, tutnjile su jedna za drugom partizanske koračnice. Netko od momaka, koji su unutra igrali šah, derao se iz svega glasa, prateći zbor s radija.

Moji prijatelji i ja nismo marili za ritam partizanskih koračnica, već smo pod brijestom, složno i u glas, dok se sumrak spuštao na selo, vikali:

*Doli papa, doli Rim,
doli Pela kurvin sin!*

Vikali smo tako već nekoliko večeri za redom, upravo onako kako su nas momci, koji su vodili brigu o čitaonici, bili naučili. A kad bismo se izvikali gotovo do promuklosti, momci bi nas puštali u čitaonicu i dopuštali nam izbliza slušati i navijati radio pomicanjem iglaste kazaljke na kružnoj skali. Nismo znali čitati, pa nismo niti znali što na toj skali piše, ali nas je pomicanje kazaljke silno veselilo, jer smo na svakom mjestu slušali drugu glazbu. Radovali smo se i tome što smo u svakome trenutku mogli prekinuti brbljanje na nama nerazumljivu jeziku i pustiti drugo brbljanje, još nerazumljivije. Samo na jednom mjestu čule su se partizanske pjesme, i kad bismo se izdovoljili navijanja, momci su vraćali kazaljku na to mjesto.

Bilo bi tako i tu večer da iz Odbora, smještenoga u jednoj od vila što su ih sagradili Talijani za vrijeme rata, nije izišao moj otac. Kad nam se približio, zapazio sam da je zbog nečega smrknut i jako ljut. Zastao je pokraj nas, pogledao prema čitaonici, kao da se nečega ili nekoga boji, i onda mi šapnuo:

– Ajde kući! Nisu to tvoji posli.

Nerado sam ga poslušao, jer je naša kuća na kraju sela, i tek sam se toga ljeta počeo družiti sa svojim vršnjacima čije su kuće bile bliže čitaonici.

– Za toga Pelu baš me briga, ali Svetoga Oca ti ne smiš uzimati u usta i vriđati – rekao mi je otac kad smo se približili našoj kući.

Sutradan ujutro, dok je otac bio na poslu, djed je izveo Zekulju iz staje i izlio joj u vidarce pola vučje vode.

– Pij, moja, pij! Vrag odnio sime i kolino onome koji mi naredi da te odvedem iz kuće – tepao je i kleo djed, milujući Zekulju po dugome sivom vratu.

– Imao svega osim sriće – pridružila se i majka kletvama.

Ustala je i boležljiva baba iz kreveta, nagnula se preko ruba prozora, gleda i šuti. Samo joj se na mršavu, ispaćenu licu, u kutovima očiju, pod zrakama jutarnjega sunca krijese dvije krijesnice. Kad je okrenula glavu ustranu, i kad su joj se oči našle u sjeni, sjaja je nestalo. Samo je grč unakazio njezino lice. Sestre su plakale na glas. A braći kao da nije bilo žao ili to nisu htjela pokazati.

Kad je Zekulja posrkala i posljednju kap iz vidarca, djed je uzeo privezu u ruke i izveo kravu iz dvorišta. Zekulja je još jednom muknula, a njezina kći Drinova, koja je ostala u staji, tužno joj je odgovorila. Braća i ja potrčali smo za djedom, ali on nam je zaprijetio štapom, pa smo odustali.

Zekulja je bila dva dana zavezana za kuku u sjenovitome zidu iza Odbora. Kad je čuo da nije odvedena, i da je nitko ne poji niti hrani, djed joj je odnosio sijeno i vodu, a braća i ja obilazili smo je po nekoliko puta na dan. Zekulja je često mukala i njezino se mukanje čulo sve do naše kuće. Na to bi svaki put djed i majka odgovorili tepanjem, kao da je krava uz njih, a sve bi završilo kletvama kakvih nikada do tada nisam čuo.

Trećega dana ujutro, kad sam otrčao do Odbora vidjeti Zekulju, nje više nije bilo. Iza nje su ostale samo sasušene balege i dlake na hrapavu zidu o koji se češala.“

(Tko je bio Papa znao sam već tada, a tko je bio Pela doznao sam puno godina kasnije, kao i to da se prezime onodobnoga predsjednika talijanske Vlade pisalo Pella.)

Dobro se sjećam i moga kolege i prijatelja Vrsana iz Nadina, bogatoga kotarskog sela. Nikada mi nije pričao kako mu je stradao otac, vjerojatno zbog straha koji mu je bio usađen u ranome djetinjstvu ili nepovjerenja u mene; ta od tragedije je bilo prošlo jedva petnaestak godina. Ali pričali su mi o svemu njegovi mještani koje sam upoznao. Možda je i moj prijatelj doznao da ja znam, pa mi o smrti svoga oca ništa nije govorio. Ništa nisu govorili ni njegov mlađi brat ni sestra, pa ni majka u crnini, kada bi kadikad navratili u našu studentsku sobu.

Vrsan stariji bio je seoski trgovac, nešto imućniji od svojih susjeda, pa je komunistima bilo jako stalo da upravo on sa svojom imovinom uđe u seljačku radnu zadrugu, ali on je to uporno odbijao. I kada su mu ispod glasa prijetili da će ga „pozobati noć“, on se tvrdoglavo opirao.

Jednoga jutra obitelj ga je našla u vlastitome bunaru.

VI.

U partijskoj školi često su gostovali uvaženi ljudi, od Bakarića naniže, tumačeći tekuću politiku. Tako je jednom prigodom gostovao Ćiro Buković, ministar u republičkoj Vladi, koji je održao predavanje u stilu fantastičnih priča da je u SSSR-u poljoprivreda toliko napredna da ruski agronomi mogu kalemiti pšenicu na piriku. Samo u njega nije bila riječ o pirici nego o svinjama. Buković je vatreno tumačio kako uz pomoć novih znanstvenih metoda jedna krmača može godišnje oprasiti dotad nezamisliv broj potomaka, navodeći čak i koliko.

Gušte je sjedio u prvome redu i na sav glas je upao ministru u riječ, rekavši da bi to moglo tako biti kada bi krmaču Ćiro oplodio.

Naravno, Gušte je uporabio sočni narodni glagol (koji mi se ne da navesti), ljut na čovjeka koji je umislio da može mijenjati zakone prirode.

Buković je brzo završio predavanje i pokupio se, u dvorani je nastao žamor, a Šprljan je stekao još jednoga neprijatelja.

Jednom drugom prigodom raspravljalo se o nekome važnom ideološkom problemu. Predavači Dragutin Haramija i Berto Črnja pri iznošenju svoga stava pozivali su se na stajališta Karla Marxa. Šprljan je tvrdio suprotno i iznosio svoje argumente. Spomenuta dvojica su uporno iznosili svoje mišljenje, potkrjepljujući ga argumentima klasika marksizma. Kada su bili uvjereni da je Gušte popustio i prihvatio njihovo stajalište, on je poentirao:

– Da, dragi moji drugovi, ja tako mislim kako sam vam rekao. Znam da ste vi formalno u pravu jer vi imate na svojoj strani Marxa i Engelsa, a ja imam samo Guštu!

Kada je započela kratkotrajna, ali tragična Šprljanova kalvarija, Berto Črnja je bio član uredništva partijskoga glasila *Naprijed*. Taj je list od 22. broja 29. svibnja 1953. prestao biti partijsko glasilo, o čemu su u uvodniku obaviješteni i čitatelji, a skinuta je i oznaka „Proleter i svih zemalja, ujedinite se“. Bilo je to proljeće prije Hrvatskoga proljeća 1971. godine. Bilo je samo pitanje dana kada će uslijediti obračun.

Šprljan je bio vrlo skroman čovjek, čak i pretjerano, piše Črnja, a to su mu kadikad zamjerali mlađi uposlenici kojima su uzori bili predstavnici nove povlaštene klase. Škola je imala samo jedan stari kombi kojim se dopremala hrana i sve ostalo kada je trebalo. Gušte nije podnosio povlastice i rasipništvo ljudi na vlasti. Po svome položaju mogao je lako dobiti automobil, ali nije htio već se na posao iz skromnoga stana u Buconjićevoj, gdje je stanovao s obitelji koju je zasnovao u kratkim razdobljima između robija, vozio tramvajem ili je pješačio. Kada bi mu se govorilo da nabavi automobil, on je odgovarao kako treba najprije raditi, a poslije hohštaplirati.

Obračun koji je bio neminovan dogodio se sredinom siječnja 1954. u sklopu razračunavanja s Đilasom i đilasovcima na Trećem plenumu SKJ-u, povodom Đidinih članaka u *Borbi*, pogotovo nakon humoreske *Anatomija jednoga morala*, a s hrvatskim đilasovcima na Desetomu plenumu SKH-a 23. veljače 1954. Nisu hrvatski đilasovci u većini bili pravi i istinski sljedbenici Milovana Đilasa nego su kao čitatelji njegovih članaka mislili da je to novi „kurs“ Partije, i oni su u tjedniku *Naprijed* znali iskoristiti prostor slobode misli i izražavanja koji im se otvorio. Naravno, imali su potporu Vladimira Bakarića, ali kada je zagustilo, Svileni ih se odrekao skrivši se iza svojih frazeta, kao i osamnaest godina kasnije.

VII.

Dobro se sjećam skupine američkih studenata koji su se pojavili u Zadru u drugoj polovini šezdesetih godina prošloga stoljeća. Većina nas studenata nije znala zbog čega su ti Amerikanci u Zadru. Potiho se govorilo da ih je poslala CIA, u tome su prednjačili aktivisti Saveza studenata, a mi ostali, obični smrtnici, nismo u tome vidjeli ni zlo ni dobro. Isuviše smo bili zauzeti

svakodnevnom borbom za golo preživljavanje da bismo na to gubili vrijeme. Amerikanci su dolazili na neka predavanja na Filozofskome fakultetu, motali se po zgradi i po gradu. Sjedili su satima na Forumu, na rimskim ostatcima u temeljima Svetoga Donata i širili oko sebe neobičan i egzotičan miris za koji su upućeni govorili da potječe od marihuane.

Nisam se s njima družio jer nisam znao engleski kao što ga ne znam ni sada, ali sam ipak brzo naslutio o čemu govori naslov knjige koju su neki od njih imali pri ruci. Studenti engleskoga, koji su ju dobili od Amerikanaca, prepričavali su nam njezin sadržaj, upućivali na pojedine ulomke, rečenice i misli, pa smo se čudili koliko je autor točno dijagnosticirao stanje u Titovoj Jugoslaviji. Riječ je bila o knjizi *The New Class* Milovana Đilasa, a nevjerojatno mi je bilo da sam u rukama držao dvadeseto džepno izdanje te knjige na engleskome, čiji je autor, vlasnik partijske knjižice s brojem dva, dvaput robijao po volji svoga partijskog druga i prijatelja, vlasnika knjižice s brojem jedan. Naravno da mi je ruka zadrhtala dok sam nakratko držao u rukama tu „opasnu“ knjigu.

Na Trećem plenumu CK SKJ-u krenuli su oštri napadi na Đilasa. Napadnuti se nije branio dostojanstveno kako se moglo očekivati. Svojim pisanjem uznemirio je cijelu zemlju, a onda se na skupu povukao i glasovao protiv sebe, piše Berto Črnja.

Obračun s Đilasovim sljedbenicima u Hrvatskoj uslijedio je 23. veljače na spomenutom republičkom Plenumu. Glavni referent je bio Zvonko Brkić koji je i na saveznome Plenumu referirao o stanju u Hrvatskoj. Prvi je na udaru bio list *Naprijed*, njegov glavni urednik Dušan Diminić i njegovi suradnici. Naravno, „svjesni“ radnici u tiskari odbili su tiskati posljednji broj toga lista, baš kao što su isti takvi „radnici“ sedamnaest godina kasnije odbili tiskati posljednji broj *Hrvatskoga tjednika*.

Brkić je iznio sva imena suradnika *Naprijeda* i njihove grijehe. Nazvao ih je frakcionašima, likvidatorima Partije, destruktivnim tipovima, malograđanima, buržoaskim elementima, klevetnicima Partije, neprijateljima socijalizma itd.:

„Diminić u jednom članku u *Naprijedu* piše kako treba dozvoliti formiranje frakcija i grupa, govori o tome kako ne treba čuvati formalno jedinstvo koje ne postoji. Zatim je počeo odmah jedan drugi u *Vjesniku u srijedu* koji govori o tome kako Savez komunista treba poslati u muzej, jer su mu forme djelovanja nemoderne. Treći traži podjelu članarine na frakcije... Ljute se na to što se Savez komunista bavi idejnim uzdizanjem svojih članova i jednako kao i Đilas smatraju to gubljenjem vremena...“

Treći je bio Berto Črnja, a onaj „jedan drugi“ koji se javio u *Vjesniku u srijedu* bio je Gušte Šprljan. On je 6. siječnja u tim novinama objavio humoresku potpisanu s *Komunist sa 29 godina partijskoga staža*. U njoj piše o jalovu radu partijske organizacije u svojoj ulici, o sastancima na kojima se razgovara o neplaćenim članarinama, o nedolasku na sastanke i o sličnim tricama i

kućinama. Zatim su odlučili da jedan sastanak mjesečno bude obavezan, a onda se dogodilo sljedeće:

„Na obaveznom sastanku obično se kritiziralo one, koji nisu dolazili na neobavezni, a napadalo one, koji nisu bili na obaveznom. I išlo je to tako sve donedavno, kada je održan jedan od tih neobavezno obaveznih sastanaka. Svi oni članovi naše organizacije, koji nisu bili prisutni na obaveznom sastanku, bili su poimenično prozvani preko oglasne ploče, da imaju obvezno doći na neobavezan sastanak. No i pored toga, na taj sastanak je došla tek polovica. Sekretar je bio ljutit. Zato je čitav sastanak protekao u atmosferi pučke škole, tj prozivanju, pravdanju, besmisleni napadanju itd. Sekretar je čak izjavio da sumnja u politički kvalitet nekih članova UDB-e, jer ne dolaze na sastanak. Bilo je suza. A prodika sekretara potrajala bi još i dulje, da se nije digao jedan drug i počeo kritizirati takve sastanke...

Sekretar, sudeći po naglasku i reagiranju diskutanta, a i ostalog članstva, koje je ovakvim sastankom bilo prilično revoltirano, osudio je međutim i druga, koji je diskutirao, a i sve ostale članove smatrajući ih, valjda, hereticima.

U takvom raspoloženju, burnom i „heretičnom“, završen je bio i taj sastanak. Svi su otišli pod dojmom da nešto ne valja u našim organizacionim formama, da se sadržaj rada osnovne organizacije SK-a sveo na sadržaj mnogih drugih organizacija, škola i ustanova, i da bi čitavu tu stvar trebalo iz temelja pretresti, izmijeniti ili dokinuti.“

Najheretičniji je, naravno, bio zaključak Šprljanova članka:

„S obzirom na to, da se takvi znaci javljaju i u drugim organizacijama SK-a, a ne samo u našoj, svi ti znaci, po mome mišljenju, govore o tome, da je Partija izvršila svoju glavnu revolucionarnu ulogu: rušenje buržoazije i njene vlasti i stvaranja vlasti radnog naroda.

Stoga smatram, da je danas potpuno sazrela situacija da Partija, koja ima takve nesuvremene metode rada, ide u muzej.“

Tko i površno poznaje te partijske plenuma, pogotovo one održane u svrhu obračuna partijskoga vrha, zapravo Tita, s pojedincima koje se opravdano ili neopravdano optuživalo za skretanje s linije, lako može zamisliti kako je čopor tvrdolinijaša, karijerista, prevrtljivaca i udvorica nasrnuo na prozване kolege, najviše i najžešće na Guštu Šprljana.

Berto Črnja koji nije bio član Centralnoga komiteta i koji kao takav nije bio na Plenumu, pa nije niti znao što se događa, susreo je Šprljana na Trgu republike u vrijeme podnevne stanke. Gušte je bio blijed i zamišljen. Prijateljski su se pozdravili i izmijenili nekoliko rečenica. Črnja je primijetio da mu prijatelj nije baš oran za dulji razgovor. Slijegao je ramenima, kako je obično u takvim prilikama činio, zatim uvukao svoju jajoliku glavu među ramena, pozdravio se s Črnjom i produljio lutanje gradom, očito želeći biti sam. Tako je zaključio Črnja, pa nije pošao za njim, kako je isprva instinktivno pomislio, i to je bio njihov posljednji susret.

Prava kanonada uslijedila je u nastavku Plenuma. O tome je Črnji vjerojatno pričao Diminić oko kojega je bio prazan prostor, kao i oko Šprljana kada se vratio u dvoranu na Gornjemu gradu. Klupe oko njih bile su prazne kao da su njihova mjesta okužena. Uvijek je sa žrtvama partijskih obračuna bilo tako. To je dobro znao Gušte iz prijašnjih partijskih i frakcijskih razračunavanja. Nitko Guštu, odnosno autora humoreske, nije štedio, nije bilo diskutanta koji ga nije napao, a dio hajke prenio je Črnja u svojoj knjizi služeći se zapisnikom s Plenuma. U napadima su prednjačili Zvonko Brkić, Nikola Sekulić Bunko, Karlo Mrazović, Mile Počuča i dr.:

– Ja bih htio kazati nekoliko riječi na to da vi svi znate da se ovo iz referata druga Zvonka i diskusije druga Bunka, jer se govori o revolucionaru s dvadeset devet godina staža koji je rekao da bi partijsku organizaciju trebalo staviti u muzej, odnosi na mene – započeo je svoju obranu Šprljan.

– Ne mislim se pravdati, jer što sam rekao ne želim da poreknem, a ne smatram to ni nekom naročitom greškom. Htio bih samo kazati, što sam mislio, kakve su okolnosti do toga dovele i zbog čega sam to napisao.

Drug iz *Vjesnika* je novinar i nalazi se skupa sa mnom u istoj partijskoj organizaciji na terenu, u uličnoj osnovnoj organizaciji. Diskutirajući baš u našoj organizaciji u vezi sa Đilasovim člancima, za koje smo mislili, ja tako mislim, a ne znam kako drugi to misle, da su prije ti članci u glavnoj ideji prodiskutirani i da je to mišljenje CK-a, te mi je on kad smo imali partijski sastanak rekao: „Gušte, s obzirom da si ti stari član Partije, u vezi s člancima druga Đilasa, napiši nešto iz rada partijske organizacije“.

Ja sam, kao što znate, napisao. On je nešto popravio, no ne mislim time odgovornost na njega baciti. Smatrao sam da je tako. Naša organizacija loše je radila. Mi smo se prozivali čitav sat i to je došlo do izražaja. Još bih kazao nekoliko riječi o tome kako je došlo do te misli da treba Partiju staviti u muzej. Prije svega, to nije uvredljiva riječ.

– Kako nije uvredljiva? – prekinuo ga je Zvonko Brkić.

– Smatram, da se u muzej stavljaju lijepe i vrijedne stvari – nastavio je Šprljan. U dvorani smijeh i graja.

– Možda je to šaljivo za vas. Ja nisam ni došao u vezi s Đilasovim člancima na tu misao... – uzvratilo je napadnuti.

– Pa nije to humorističko večer – primijetio je Brkić.

– Ja sam i ranije bio mišljenja da pored Socijalističkog saveza, koji ima sve teritorijalne organizacije, kotarske itd., kad imamo tu polje, došao sam na misao da se pored Socijalističkoga saveza, koji djeluje na istoj platformi, na istoj, skoro istoj organizacionoj formi, gdje su isti ljudi, samo je Socijalistički savez širi, da li je potrebno u našem slučaju da imamo dvije organizacije: SK i Socijalistički savez. Ta misao se kod mene daleko prije probudila, nego što su došli Đilasovi članci. Stjecajem okolnosti može to biti greška, ali ne treba zbog toga dizati vatru, ako se kod mene pojavila misao, da pored Socijalističkog saveza, koji djeluje na teritorijalnom principu i zadire u istu političku

platformu, da postoji i Savez komunista. Ako sam u tome pogriješio, molim, spreman sam da nosim sve konzekvence. O tome mi nismo diskutirali u našoj jedinici. U vezi s Đilasovim člancima, ja sam mislio da je to linija uglavnom odobrena od CK-a.

– A što je s kongresom? – upitao je Mile Počuča.

– Kakav kongres?

– VI. kongres.

– Ja nisam htio tu misao postaviti ni aktualno ni akciono, nego samo u vezi s time što sam smatrao, da su Đilasove misli sastavni dio misli CK-a. U tome je stvar.

– A što sada misliš? – upitao je Šprljana Karlo Mrazović.

– Mislim da je pogrešno.

– A zašto misliš da je pogrešno? – uporan je Mrazović.

– Slažem se što je drug Kardelj iznio, ja nisam čovjek koji će reći: štitit ću i posljednji kazati svoje mišljenje. Čitao sam Đilasove članke, nisam sve, čitao sam i smatrao, iskreno kažem, da je to linija i u tom smislu napisao.

– Ne može jedan član CK-a da daje pravac i liniju! – dobacio je Počuča.

– Tako sam i ja mislio.

– A šta je s onim: ako Đilas odustane, neće Gušte! – upitao je Mrazović.

– Gdje sam ja to izjavio?

– Tako se govori – odgovorio je Mrazović.

– Ja to nisam nigdje rekao, ni napisao, a drugo je, ako se i što govori po ćoškovima. Ja se nisam sa Đilasom vezao.

– A zašto nisi potpisao Gušte Šprljan? – zanimalo je Mrazovića.

– Možete pitati novinara, i ako hoćete povesti istragu, pa će se vidjeti da je moj rukopis potpisan sa Šprljan, olovkom. Ja sam njemu dao i kod njega je možda rukopis. Napisao sam G. Šprljan. Ne vidim u tome zlo. Ja sam mislio da je to linija CK-a, a već se u meni i ranije probudilo mišljenje, da pored Socijalističkog saveza ne treba djelovati druga organizacija. Ako je to pogrešno, ako to smatrate pogrešnim, molim...

– A što ti smatraš? – javio se glas iz dvorane.

– Ja sam već rekao.

– Zašto smatraš da je pogrešno? – upitao je Mrazović.

– Rekao sam, da je to u vezi s plenumom CK-a pogrešno, to što sam stajao na stanovištu, da Partija treba da bude likvidirana.

Graja.

– Toliko, ništa drugo. Što bi sad drugo trebalo? E, toliko – završio je svoju obranu Šprljan.

Berto Črnja je u svojoj knjizi citirao ovaj, manji dio rasprave o Gušti Šprljanu. Imao je u ruci i stenogram diskusije Jakova Blaževića, ali mu se zagubio pa ga nije mogao navesti. Partijski inkvizitor Blažević uvrijedio je i ponizio Šprljana više nego svi ostali zajedno, iako ga ni ostali nisu štedjeli. Dostatno je spomenuti da ga je nazvao „starom olupinom“ i sličnim nazivima.

Koliko je Črnji bilo poznato, nigdje nije bilo zabilježeno da je o njemu govorio Svileni, ali svejedno je zaključeno da se slučajevi Gušte Šprljana i Dušana Diminića, koji su bili članovi CK-a, razmotre na posebnome povjerenstvu i donesu odgovarajuće kazne.

Gušti Šprljanu već je na Plenumu prekipjelo, pa se nije htio podvrgnuti partijskom saslušavanju i kažnjavanju. Bio je sit svega, nitko mu se na kraju Plenuma nije obratio, nitko ga nije pozdravio niti s njime prozborio ni jednu riječ, niti ga pokušao utješiti. Napušten od svih, uvrijeđen i ponižen, krenuo je u svoj ured u Tvrtkovej 5.

Premda sam se u prepričavanju priče o životu vođačkog revolucionara načelno odrekao svih prednosti i povlastica koje omogućuje sveznajući pripovjedač, jer želim da ova pripovijetka, kao i sve iz zbirke koju upravo dovršavam, bude „dokumentarna“, utemeljena samo na onome što su moje oči vidjele i pročitale, a uši čule, ne mogu biti dosljedan i ne pokušati se unijeti u taj trenutak Guština života kada je popljuvan od svojih drugova, umjesto svojoj ženi i djeci, krenuo u Tvrtkovu.

Guštu Šprljana, vođačkog težaka, sanjara i revolucionara, političkoga stradalnika, robijaša, poslije rata partijskoga sketa, nesklonoga „hohštapliranju“ nove vladajuće klase, silno utučenoga, razočaranog, poraženog ne od „klasnoga neprijatelja“ nego od svojih drugova koji su ga izložili verbalnom „ćebovanju“, zamišljam kako ide gradom u večernjim satima, a s njime ukorak ide njegova smrt. Nikoga poznatoga Gušte ne vidi niti želi vidjeti. Što će on sada i od čega će živjeti on i njegova obitelj? Lako mu je bilo na robiji odmjeriti od lakta Petku Miletiću i petkovcima, jer su i on i oni bili sužnji, pa mu osim šakama ničim drugim nisu mogli nauditi, ali ovi, do te večeri njegovi drugovi, osiljeni pobjedom i vlašću, okrutni i bešćutni, ne će se smilovati ni nad njim ni nad njegovom sirotom obitelji ako i klekne pred njima, znao je to dobro, jer to je bila partijska praksa. Što mu je najgore palo, kada su ga „ćebovali“ petkovci, pa i njegov prijatelj liječnik S. Z., napadači su se kukavički skrili od njegova pogleda bacajući na nj zatvorski pokrivač, a ovi, njegovi drugovi i prijatelji, javno su ga napali, javno ga ponizili, izvrijeđali, izvrgli podsmijehu, bez suda osudili, ubijajući u njemu plemenitu ideju za koju se borio, za koju je robovao. Što li tek čeka njegovu obitelj, sada kada ostane bez posla, a ostat će, jer i to je bila partijska praksa...

Mrijeti ti ćeš, kad počneš sam u ideale svoje sumnjati. Je li se ovaj stih velikoga pjesnika motao Šprljanu po glavi, ne znam niti itko to može znati. Da je poživio, upoznao bi sigurno i budući stih jednoga drugog pjesnika, tada mladca, koji je također odgovarao Guštinu mračnom raspoloženju. *Da li će sloboda umeti da peva kao što su sužnji pevali o njoj,* pjevao je mladić čiji je konopac sedam godina poslije savio granu na jednom zagrebačkom drvetu.

Gušte je možda tek toga popodneva shvatio kakvu je glinu godinama mijesio i od nje Hidru Lernejsku s robijašima pravio. Čutio se možda odgovornim što je i on dopustio da joj u međuvremenu Sotona udahne život.

Dapače, on i ostali robijaši podizali su Hidru, hranili i tovili ne osjećajući otrovni zadah iz njezinih usta, sve dok ih ne bi, ćudljiva kakva jest, okrenula prema jednomu od njih.

Kada nemaš srp kao što ga je imao Heraklo i kada ne možeš jednu po jednu žeti glave stoglavoj zmiji, jer su srp i otrov njezino oružje, onda se moraš povući i priznati poraz.

Gušte Šprljan je te veljačke večeri 1954. godine, dok su zagrebačke mačke mijaukale po dvorištima i krovovima nudeći i išteći ljubav, prihvatio razgovor sa svojom crnom pratiljom, kćeri mržnje, zagrlivši je ušao s njom u svoj ured, s kauča skinuo pokrivač, prostro ga po sagu kao brižan i uredan domaćin, iz ladice uzeo pištolj, legao na pod uz svoju pratilju i ustrijelio se.

A doktor Ivan Ribar, drugi čovjek iz moga sjećanja na osmoga studenoga 1953. godine? On je još neko vrijeme uživao u vili *Moj mir*, zatim se povukao iz politike i umro u dubokoj starosti četrnaest godina poslije Šprljana.

Tihomir Mraović
Obiteljske priče

„Svijet počinje i završava u obitelji.“
Autor

MARIJINO ROĐENJE

Sâmo rođenje moje bake Marije obilježeno je mistikom i magijom. Rođena je kao blizanka. Druga. Ostala je u posteljici. Kako su kreveti na selu nekad bili visoki i ispod njih je bilo mjesta, posteljica za koju se nije znalo da je unutra dijete gurnuta je pod krevet.

Žene koje su porađale moju prabaku malo su popile, zaboravile su na posteljicu. Slavile su rođenje prve kćeri. Nisu niti znale da postoji druga. Ispod kreveta. Moja baka.

Sudbina je u tom trenutku trepnula, čekala je što će se dogoditi. Hoće li će žene posve zaboraviti na posteljicu? To bi dijete, koje se je nalazilo u njoj, osudilo na smrt.

Što će se dogoditi?

Sudbina je vješto, lukavo i strpljivo čekala kako bi se mogla usmjeriti u nekom pravcu...

I dok ovo pišem, ježim se. Jer da je to sudbina željela i krenula u posve drugom pravcu, ne bi imao tko bilježiti ove riječi. No sudbina to očito nije željela. Očito je i mene željela uzeti u obzir. Željela je da ju opišem.

Ovo je možda jedan od prvih opisa sudbine, njenog djelovanja. I sve što pišem joj laska, to joj godi.

Ona očito nije toliko okrutna, ona nam daje šanse. Moramo ih prepoznati i iskoristiti.

Tako je bilo i u ovom slučaju.

Sudbina je dala malo vremena i to je bilo dovoljno da se na vratima sobice, u kojoj je moja prabaka rađala, pojavi žena, susjeda moje prabake

koja je čula da se ona porađa i došla joj pomoći. Uzela je sa sobom srp kako bi mogla razrezati pupčanu vrpцу. To se radi usijanim srpom.

No moju prabaku porodile su druge žene koje su joj došle pomoći i sada su malo popile. Slavile su rođenje zdrave djevojčice.

Ona susjeda odmah je s vrata uočila odbačenu posteljicu ispod kreveta i bilo joj je nešto sumnjivo. Upitala je okupljene žene:

„Što vam je to?“

„Posteljica...“, odgovorile su nehajno i odmahnule rukom kao na nešto na što ne treba više obraćati pažnju.

Susjeda se sagnula i dosegnula posteljicu.

Uzela ju je pažljivo u ruke. Uspravila se. Nekoliko trenutaka ju je pažljivo zagledala.

Pogledala je one okupljene žene koje su joj uzvratile pogled i gledale ju gotovo podsmješljivo. Što sad ona izvodi s posteljicom? To treba baciti. Zašto se ne divi rođenoj bebi kao one? Gotovo da su joj okrenule leđa.

Susjeda je vratila pogled na posteljicu u svojim rukama. I zatim je učinila nešto posve neočekivano. Rez sudbine – rekao bi netko.

Onim srpom, koji je i dalje držala u jednoj ruci, pažljivo je napravila mali prorez na posteljici. Na njezino iznenađenje, iz posteljice je provirio dječji prst. Susjeda se sablaznila. Umalo da nije pala u nesvijest. Počela je vikati na okupljene žene:

„Bog vas sapeo, pa evo djeteta! Unutra je dijete!“

„Kakvo dijete?“ trgnule su se one žene. To je nemoguće! Ta žena bunča. Zar je pijanija od njih, iako su vidjele da nije okusila ni kap alkohola. Što to ona govori? Kakvo dijete? Zar su one previdjele dijete? Zar se radi o blizankama?

Vikanje i bijes susjede otriježnilo je žene. Brzo su joj prišle, a ona im je, sasvim izvan sebe, pokazala što je otkrila.

Prabaka iz kreveta, koja je u naručju grčila prvo dijete, uzalud ih je pitala što se događa. Ni okupljenim ženama još nije bilo jasno.

Susjeda je posve razrezala posteljicu i u njoj se stvarno nalazilo dijete. Moja baka. Nije davala znakove života.

Žene, posve otriježnjene i svjesne što su napravile, dale su se u vrisku. Neke su počele plakati.

Sudbina je neminovno jurila u jednom pravcu.

Moja prabaka ugledala je još jednu kći u susjedinim rukama. Shvatila je što se dogodilo. Došlo je do previda kod rođenja, nitko nije očekivao blizanke! I ona je počela plakati... Mislila je da je sve gotovo, da se dijete predugo nalazilo u posteljici i ugušilo se. I svi okupljeni u toj sobici, u tom trenutku, vjerovali su u isto.

Ali ona se susjeda nije predavala. Sama sudbina ju je poslala. Ona je bila „ratnik“ sudbine i sada je slušala njezine upute. Sudbina je očito željela pokazati koju moć ima.

Susjeda je moju baku, tada još u obliku male bebe, uzela za noge i počela je njome mahati. Počela joj je piriti u usta.

Vrijeme je stalo.

Sve se stišalo u toj sobi. Nije se čuo ni jedan šum. Netko je kasnije pričao da se nije čuo ni jedan šum vani. Psi nisu lajali. Ptice nisu pjevale. Lišće nije šuštalalo. Priroda se nije javljala.

Okupljeni ljudi oko kućice, čekajući rezultate poroda, gledali su sa čuđenjem što se događa.

Čitav svemir je stao i čekao.

U odlučujućem trenutku sudbina je pokrenula svoje kotačiće. Pokrenuo se mehanizam svemira.

I u odlučujućoj sekundi dijete je šmrucnulo, počelo je disati.

Moja baka bila je rođena!

Mnogo godina kasnije, kada je moj djed preminuo i ja imao godinu dana, moja baka Marija, majka mogeg oca, došla je živjeti s mojom obitelji. Svima nama, a naročito meni osobno, pružila je puno ljubavi.

OČEV GLAS

Na jednoj staroj audiokaseti imam snimljen glas svoga oca. Jednu rečenicu koju je slučajno izgovorio dok sam s televizije snimao glazbu iz filma *Pat Garrett i Billy the Kid*. Bilo je to davno, u vrijeme kasetofona i gramofona. Tada još nisam nabavio Dylanovu ploču, pa sam iskoristio trenutak prikazivanja filma na televiziji da snimim glazbu koja mi se sviđala. Kasnije sam nabavio ploču i često sam ju znao preslušavati. Ona mi je u određenom vremenu mog života puno značila. Kasnije sam i zaboravio da sam prvobitno tu glazbu snimio na kasetu, a nisam se niti sjećao da sam pri tom snimio meni još nešto puno važnije – očev glas. Tek nedavno, kada sam odlučio neke stvari s kasete prebaciti na novi format, dakle na *discove*, shvatio sam što se to skriva na staroj kaseti. Dobro da je još uspjela ostati na životu. Osjećao sam se kao kakav arheolog pri otkriću nekog vrijednog artefakta. Interesantno je da je to jedini sačuvani auditivni zapis glasa mog oca i učinjen je slučajno. Sad mi je žao što takvih zapisa nema više. Mislim da jedan takav sličan zapis postoji kada je u pitanju glas moje majke. Isto se nalazi ne nekoj od mojih mnogobrojnih kaseti, samo ga treba pronaći. Šteta što smo nemarni prema svojoj stvarnosti i što ona kraj nas prolazi kako prolazi. Od njih su ostale mnogobrojne fotografije, osobne stvari i pregršt lijepih uspomena. Mogao sam biti temeljitiji u stvaranju uspomena, ali nisam znao koliko je život brz. Sada znam... Samo jedna jedina uspomena učinjena na pravi način mnogo znači... Shvatio sam to kada sam iznenada, sasvim iznenada nakon tolikih godina ponovno čuo poznatu modulaciju, glas svog oca. Preslušavao sam materijale sa starih kaseti i

već sam pomalo otupio od svih mogućih glazbi i zvukova koje sam snimio. Kada sam čuo njegov glas, u hipu sam se našao u povišenom stanju svijesti, osjetio sam ushit, preda mnom je pukla prošlost. Zaboravljene scene mog života počele su ponovno oživljavati. Očev glas govorio mi je puno toga kroz tu jednu jedinu rečenicu. Njegov glas je izišao iz značenja jedne rečenice i proširio se na smisao mnogobrojnih drugih rečenica koje smo on i ja izmijenili u životu. Prošlost je zaplesala kroz tu jednu rečenicu, osjetio sam njenu vibraciju i prihvatio sam je. Prošlost se pokrenula i oživjela. Postala je plastična i živa. Ta jedna jedina rečenica postala je mali vremeplov, postala je skriveni i tajni prolaz u prošlost koji ću odsad koristiti. Prolaz u neko ljepše vrijeme, kada smo svi bili na okupu. Moja obitelj i ja.

TAJANSTVENI SLUČAJ NESTALOGA SATA

Draga Tea,

nadam se da predviđeni odmor prolazi kako si ga planirala. Najavljuju zahlađenje i snijeg, što je idealno vrijeme za čitanje u toplini doma. Kako napreduje Dostojevski?

Tetka i ja smo uglavnom dobro, no dogodila se jedna „sitnica“ koja me je podsjetila na stvari o kojima si mi ti znala pričati, pa sam ti poželio reći nekoliko riječi više o svemu tome.

I prije se znalo događati da neke stvari nestanu u kući, kao da su „ukle-te“, no radilo se o uistinu malim stvarima (npr. olovka, ključevi, neki papir, škarice ili sl.) – i to sam uvijek pripisivao svojoj zaboravljivosti ili dubokoj koncentraciji koja bi me obuzimala pri razmišljanju o nekoj temi, a pri svemu tome, vjerovao sam kako sâm premećem (sasvim nesvjesno) stvari po rukama i zatim ih odnosim na sasvim drugo mjesto u stanu od onoga gdje su se one inače uobičajeno nalazile, a zatim sam to zaboravljao – sve dok se stvari „same od sebe“ nisu počele pojavljivati i bile otkrivene na nekim sasvim drugim mjestima i dok „misterij“ sam od sebe nije bio razriješen.

No ovoga puta nije „nestala“ neka „mala stvar“, već se radilo o poveli-kom satu, a ja u njegovom nestajanju nisam imao nikakav svoj „nesvjesni“ udio.

Naime, kako je sve počelo?

Prije nekoliko dana tetka je u velikoj sobi, pri jednoj svojoj šetnji, na stolu ispred televizora primijetila sat koji je do tada meni služio kako bi me obavještavao o promicanju vremena i o pravilnom smještaju i kretanju kroz protok vremena. No da ne duljim, tetka mi je rekla kako bi voljela da se taj sat odsada nalazi u njenoj sobi. Pri tom je lucidno elaborirala kako je čitav svoj radni vijek provela uz društvo sata koji ju je vjerno opominjao kada se za što treba pripremiti i napraviti. Naime, ona je cijeli svoj životni radni vijek provela kao glavna kuharica u jednoj vojarni u Karlovcu i

pitanje doručka, ručka i večere bilo je sasvim strogo vremenski omeđeno i definirano.

Njoj se to kretanje, u „vremenskim krugovima“, toliko duboko urezalo u život, u sinapse pamćenja, da je ona i kasnije, kada se već nalazila u mirovini i već se mogla „pošteno“ opustiti, jednostavno nastavila živjeti pod određenom „stegom“ i „nametnutom“ samodisciplinom. (Ona i danas ustaje u sasvim određeno vrijeme, ruča u određeno vrijeme, ide spavati u određeno vrijeme. Ima jedan ritam života koji ju je, vjerujem, uz njenu prirodnu vitalnost i „otpornost“ prema raznim životnim nedaćama, i doveo tu gdje je – do duboke starosti.)

Tako da mi je, kada mi je spomenula da želi imati sat u svojoj sobi, na neki način bilo drago, jer to je bio znak da se vraća na „staro“. Naime, poslije „laganog“ moždanog udara koji ju je zadesio bila je dosta izgubljena, s mnogo pitanja zašto se to baš njoj dogodilo i jednim neshvaćanjem što joj se to u stvari dogodilo. Mučila ju je i nesanica. Sada ipak polako dolazi k sebi (uz to da još uvijek teže izgovara neke riječi i konstrukcija rečenice nije onakva kakva bi ona željela da bude, ali i to se popravlja), i, kažem, kada je spomenula sat bilo mi je baš drago.

Isti dan odnio sam sat (koji mi je vjerno „služio“ godinama) u njenu sobu. Postoji veliki sat u kuhinji, i meni je, za moj „novi osjećaj vremena“, odnosno za moj pogled na novi „objekt“ pokazivanja protjecanja vremena, to trebalo biti sasvim dovoljno.

Dakle, bilo mi je baš drago da je sat kod nje. Namještao sam ga na stolu kako bi ga ona iz kreveta mogla što bolje vidjeti i da ujutro, kada se probudi, ne bi bila izgubljena, već bi znala koliko joj još treba vremena za njeno planirano ustajanje. Do sada sam ja odigravao „ulogu“ sata. Pojavljivao bih se na vratima sobe u točno određeno vrijeme i obavještavao bih je da je vrijeme za ustajanje. Sada sam se „veselio“ da će me sat odmijeniti u tome i preuzeti za to svoju predviđenu ulogu. Ali „veselje“ nije dugo trajalo.

Naime, evo baš danas navečer, kada sam tetki pomagao smjestiti se u krevet, primijetio sam da sata nema na stolu. Pita sam ju gdje je sat. Rekla je da ne zna. Mislila je da sam ga ja uzeo – no ja ga, koliko se sjećam, nisam uzeo, niti sam ga bilo gdje premještao. I tu sam se našao u čudu. Gdje je sat?

Inače, taj trenutno nestali sat, poznat je po svom naglašenom kuckanju. (Vjerojatno ga može samo nadglasati sat Kapetana Kuke.) Za razliku od nekih drugih satova približne veličine koje sam imao prilike vidjeti i koji su možda i imali prigušeno kuckanje, ovaj se sasvim „slobodno“ i „nesputano“ oglašavao. Po tom kuckanju je prepoznatljiv i ono bi ga odalo da se nalazi u sobi ili u bilo kojem drugom kutku stana, ali u tetkinoj sobi ga jednostavno nema, sve sam pomno pretražio. Niti se on nalazi negdje drugdje u stanu (ne čuje se nikakvo kuckanje), jer i to sam sve još pomnije pretražio.

I nakon te potrage sam se, a što drugo nego dobro naježio.

(Ispada kao da se sat tajanstveno „teleportirao“ na neko drugo mjesto izvan dosega našeg poznatog i opipljivog svemira, kao da se dislocirao izvan postojećih vidljivih i opipljivih i poznatih dimenzija našeg svemira te se odjednom, na „svoju veliku radost“ našao u nekom sasvim drugom – paralelnom svemiru (gdje stanovnike tog paralelnog svemira, prije svega, oduševljava svojim kuckanjem, a oni ga, „baš presretni“ tom njegovom naglašenom i očaravajućom karakteristikom, nikako ne žele „pustiti“ iz svojih ruku kako bi on „na miru“ ponovno otplovio u našu dimenziju).

Ne znam što reći, ali ovo je prvi veći slučaj „teleportacije“ ili „dislokacije“ u mojem životu.

Kažem, i prije su mi se događale takve stvari, ali to sam, kao što sam već naglasio, pripisivao svojem životnom „automatizmu“ ili svojoj „nesvjesnosti“ u određenim trenucima, dok za ovaj „tajanstveni“ slučaj za sada još nemam nikakvo racionalno objašnjenje.

(Sat nestaje iz sobe dok nitko nije bio u njoj? Je li takvo nešto uopće moguće? Jesi li čula o sličnim slučajevima?)

U svakom slučaju, evo, ovo je bio baš iscrpni izvještaj „reportera tajanstvenih slučajeva“, a i rekoh, da ti dam malo „dodatnog“ materijala za čitanje (da ne čitaš samo podužu knjigu – kakav bi to bio odmor bez podužeg E-maila...).

Evo, toliko za sada od mene.

Idem na spavanje s jednim, moram ti reći, velikim oprezom – i iskrenom znatiželjom u sebi – pitajući se kada se probudim...

Koja će to sljedeća stvar biti na „popisu“ onih koje bi tajanstveno mogle nestati?

Iskreno,

Tihomir

Draga Tea,

nakon fantastične potrage od koje zastaje dah sat je pronađen! Potraga je trajala nevjerovatnih 48 sati. Sat je pronađen u koferu koji pripada tetki. Kako je tamo dospio nije jasno ni meni ni njoj. Ovdje se vjerojatno radilo o onome što si ti rekla, odnosno napisala, o borbi jednog anđela i vražićka za jedan SAT, odnosno za VRIJEME. Tko je odnio prevagu i tko je pobijedio ne zna se. Isto tako, ne zna se tko je od njih dvojce stavio sat u kofer i s kojom namjerom.

Vjerojatno su petljali sa satom i ušeptrljali su se kada su čuli da se tetka i ja približavamo sobi. „Sat je moj“, rekao je anđeo, „Ne, sat je moj, oduvijek želim takav sat“, rekao je vražićak. „Netko ide“, načulio je uši anđeo. Vražićak je bio u panici. „Što sad, što sad?“ ponavljao je. Anđeo je inače, kao što mu i priliči, bio posve smiren, ali sada je i njega zahvatila vražićkova panika. I dok su se oni tako ustrčali po sobi i pri tom sudarili nekoliko puta, baš

kao u nekoj *slapstick* komediji, tetka i ja smo se sve više približavali sobi, s namjerom da tetka legne. Napetost je dosegla svoj vrhunac!

Što li će biti?!

Dok smo se mi tako približavali, u sobi se istovremeno događala jedna fantastična scena. Sat je cijelo vrijeme lebdio u zraku! Budući da se radi o nevidljivim bićima, oni su ga pridržavali, no činilo se (za neupućenog promatrača) kako sat pridržava samo zrak...

Netom što ćemo se tetka i ja primiti kvake, anđeo i vražićak su se poželjeli riješiti inkriminirajućeg objekta u svojim rukama. Kao da u rukama drže vruć krumpir, brzo su ga pospremili u prvu stvar koja se našla pred njima, bio je to kofer koji se je nalazio tik uz tetkin krevet. Kada su to napravili, oboje su duboko otpuhnuili i obrisali znoj s čela. Kao što to priliči jednom biću koje ima više veze sa vatrom, vražićak se više znojio.

Tajming im je bio dobar. Tetka i ja ušli smo u sobu, ništa ne sluteći kako je sat promijenio svoje mjesto prebivanja. Ja sam to zapazio tek kada se tetka smjestila u krevet. Nisam čuo tiktakanje sata i odmah sam shvatio kako je sat nestao. Pitao sam je: „Gdje je sat?“...

Ali ti već znaš kako je taj dijalog dalje tekao i što je poslije bilo. Panika, potraga koje se ne bi posramio ni Indiana Jones, a kamoli jedan Sherlock Holmes, evo čak sam i tebe uključio u čitavu misteriju, a ti si mi dala krućijalne savjete i potencijalno rješenje misterije.

Kada sam sat pronašao, na njemu je bilo 11 sati (ne točno u minutu, ali tu negdje). Jasna je simbolika broja 11, naročito gledano kroz vizuru mog rođendana. Ima li to još neko značenje, razmisliću. („11 minuta“? „11-i apostol“? „11 godina“? „11 otkucaja srca za pravu sreću“?) Imaš li ti kakvu ideju?

Od kad je sat pronađen, budno motrim na njega. Znam nenadano u mraku banuti u sobu (i to s bejzbol palicom u rukama) kako bih provjerio status sata, nalazi li se on još uvijek na svom mjestu. Sat je inače neoštećen i ne ponaša se čudno, npr. ne ide unatrag ili slično, niti je promijenio boju. Samo je malo „pocrvenio“ kada sam spomenuo njegovu otmicu. Da može pričati ili da je imao mogućnost snimanja onoga što se događalo, vjerojatno bi mi rekao ili pokazao štošta zanimljivog.

Do nestanka (ili iznenadnog *pojavljivanja*, zašto ne?) neke nove stvari iz mojeg stana čujemo se,

Tihomir

P. S. Čuvaj se da i ti kojim slučajem ne „nestaneš“, a čuvat ću se i ja...

Vlado Prekrtić

Vjeverica

I.

... Znam, znam, ništa Vam nije jasno, gledate nas tim, ne baš pametnim izrazom čuđenja na licu i pitate se: „Što je ovo?“ Književni domjenak u skladištu dućana mješovitom robom *Vjeverica*? Zasjeo troje intelektualaca na plastične gajbe s pivom i mineralnom vodom, između polica s kiselim krastavcima i deterdžentom, naslonili se na vreće s glatkim brašnom tip 400 i sa čašom vina u ruci raspravljaju o aktualnim književnim pitanjima.

II.

„Oprostite, gospodine Markuline, nije da nemam senzibilitet za literaturu, uostalom, Vi znate, čitav svoj radni vijek proveo sam po školama, pokušavajući kod djece pobuditi ljubav za lijepu književnost, ali, na sreću, nisam perverz i nemam uho za tu vrstu glazbe. Dakle, o čemu se radi? Prhnuo je naš vajni pisac-vrapčić pred stravom ovog našeg Balkana preko „meje“, isposlovao si lektorsko mjesto na bečkom fakultetu i sad se šeta Sv. Stephanom i promatrajući po katakombama ljudske kosture pohranjene u staklenim ormarima meditira o kugi s Balkana, a mi smo, naravno, na tom prokletom Balkanu, i od nas već stoljećima prijeti opasnost toj uljuđenoj i pametnoj Europi, a on je s druge strane limesa, po bečkim kavanama jede bečke kolače i nama, balkancima, prodaje bečke recepte.“

„Bojim se da ste nepravedni, dragi profesore. *Too much sound and fury*, a premalo objektivnosti i osjećaja za stvarno. Ne znam što je uzrok Vašeg animoziteta spram dotičnog autora, ali činjenica je da se njegove knjige u Frankfurtu tiskaju u nakladama od desetak tisuća primjeraka, a ne može biti da Vam nije poznato da je upravo knjiga eseja dotičnog autora, koja Vas toliko iritira, u Austriji proglašena knjigom mjeseca.“

„Oprostite, ali to za mene nisu nikakvi argumenti. Naprotiv. Gospodin šapće Europi neke „istine“ koje ona želi čuti, blago rečeno, ulaguje se toj pametnoj Europi. Uostalom, recite mi koliko je ta ista Europa tiskala njegovih knjiga prije negoli je preplivao preko Mure i odrekao se svog „balkanstva“?“

Dozvolite mi da Vam objasnim ovu zagonetku. Dakle, gospodin Murgić, umirovljeni profesor književnosti, gospodin Markulin, umirovljeni poštar, i ja, Zvonko Burić, voditelj knjižnice „Janko Leskovar“, književnik i pjesnik koji je posljednju zbirku stihova tiskao u vlastitoj nakladi prije tri godine, i koji je nakon osamnaest godina prividno sretnog i skladnog braka saznao da njegova supruga ne želi više s njime dijeliti ni postelju ni dvosobni stan i tako ostao na cesti sam kao pas, sastajemo se ovdje, u skladištu dućana *Vjeverica* već mjesecima, pod diskretnim pokroviteljstvom gospođe Danijele, vlasnice dućana, gotovo svakodnevno. Sve je počelo tako da smo se nas troje, zveckajući praznim bocama stolnog bijelog i graševine, znali sresti u *Vjeverici*, prolistati novine i komentirati ove doista povijesne događaje kojima smo svjedoci, dok jednog dana nismo shvatili da je mnogo zanimljivije i ugodnije popiti čašu vina tu, u skladištu dućana, u društvu pametnih i načitanih ljudi, nego prazniti boce u praznim, hladnim sobama, riskirajući čamotinju i neku duboku i neshvatljivu tugu i izgubljenost, koja bi se s prvim sutonom znala uvući u čovjeka. Tema za diskusije nikada nam nije nedostajalo, a rasprave su znale biti tako burne i glasne da je gospođa Danijela, šarmantna i još uvijek lijepa žena na rubu četrdesetih godina, morala intervenirati da nas umiri i utiša, baš kao danas.

„Gospodo, molim Vas, stišajte se malo! Rastjerat će te mi sve mušterije.“

„Oprostite, gospođa Danijela, zaista smo pretjerali. Za sve je kriv gospodin Murgić koji misli da je uvjerljivost njegovih argumenata proporcionalna glasnoći kojom ih izgovara.“

„Poštedite me svojih duhovitosti, gospodine Markuline, kao Boga Vas molim. Dozvoljavam da sam bio glasan, ali tome ste krivac Vi i Vaše pomanjkanje bilo kakvog sluha za moje argumente. Ne znam da li ste tekst o kojem govorite uopće imali u rukama...“

„Naravno da sam imao. To jest, pročitao sam ono što je u našem tisku bilo objavljeno, isto kao i Vi. Koliko znam, integralni tekst kod nas nije objavljen.“

„Da bih znao kakvo je vino, ne moram iskapiti čitavu bocu. Dovoljna mi je jedna čaša. Isti je slučaj s ovim tekstom. A nakon čitave ove tragedije koja je zadesila ovu zemlju i ovaj narod, tvrditi da smo suodgovorni za ovo zlo što nas je snašlo, to jest, da smo barem toliko odgovorni kao i ono balkansko kopito koje je pobilo tisuće ljudi i spalilo i porušilo stotine zvonika, oprostite, molim Vas, ali to je bestidno. A upravo to je dijagnoza vašeg bečkog vrapčića, dijagnoza koja se savršeno uklapa u razmišljanja europskih političara o jednakoj krivnji, a europski političari, znamo, ostali su

jednako glupi i korumpirani od Lige Naroda do danas. Ne znam da li Vam je poznato, ali još 1917. godine gospodinu Percivalu Dodgeu, američkom predstavniku kod srpske vlade na Krfu, bilo je savršeno jasno o čemu se tu radi. Naime, dotični gospodin u svom izvještaju piše da ne vjeruje u zajednički život Slovenaca, Hrvata i Srba i to zato, citiram po sjećanju, jer su Slovenci i Hrvati *people of advanced civilization with prosperous industrial interests*, dok su Srbi *extremely primitive and exclusively peasant-farmers*. Dakle, ono što je jednom, više-manje nezainteresiranom američkom diplomatu bilo jasno prije sto godina, našem autoru nije jasno ni danas. Ili mu je sve kristalno jasno pa laže. I fantazira o nekakvom „narcizmu malih razlika“ i o tome kako su mentaliteti i druge razlike između Hrvata i Srba manje nego razlike između sjevernih i južnih Nijemaca.“

„Oprostite, gospodine Murgiću, ali teza o narcizmu malih razlika mnogo je starija od autora o kojem govorite. O tome je još tridesetih godina prošlog stoljeća pisao gospodin Freud. A i Robert Musil piše kako se krivo misli da se ljudi ubijaju zbog razlika. Sličnosti su ono što ljude nagoni na nasilje.“

„Gospodine Markuline, Vi mene uopće ne slušate. Ne govorim ja o Musilu, već o bezobrazluku čovjeka koji je zanijekao vlastitu zemlju iz čiste perfidne konjunktore. Ne samo da je podvio rep i pobjegao preko granice već nam sada iz sigurnosti i situiranosti, sa svog europskog balkona poručuje da smo sami krivi i za rat i za sve zlo što nas je nakon toga snašlo. Uostalom, gade mi se takvi ljudi i takva Europa. Gospođo Danijela, da li Vam mi još nešto dugujemo?“

„Sve je plaćeno, gospodine Murgiću.“

„Donesite nam onda još jednu litru graševine pa idemo kući. Dosta mi je za danas i graševine i naših glupih rasprava.“

I tako smo popili još jednu litru graševine, gospoda Markulin i Murgić su otišli svojim kućama, a ja sam ostao pomoći gospođi Danijeli zatvoriti dućan. Sredili smo papirologiju, pogasili svjetla i zaključali vrata, a zatim se popeli kat više, u njezin stan. Ne znam jesam li Vam to već rekao, ali već mjesec dana gospođa Danijela i ja stanujemo zajedno. Kad sam se nakon svoje bračne katastrofe kao brodolomac pojavio u *Vjeverici*, gospođa Danijela, u svakom pogledu iskusna i osjećajna žena, bila je tako dobra da mi je najprije otvorila vrata svoga srca, a zatim i vrata svoga stana. Zaista ne znam kako bih preživio one teške trenutke da nije bilo njene moralne, ali i one druge, sasvim konkretne pomoći.

Livija Reškovic

Reforma

Došavši na vlast i preuzevši radno mjesto i zadatke od prethodnog ministra, novi ministar obrazovanja tek se sada dobroano uplašio. Sve prije toga prošlo je glatko, kao u nekoj magli i slatkom iščekivanju (glasanje, imenovanje, medijska pompa), ali sad je postao svjestan svoje velike odgovornosti i onoga što bi trebao napraviti.

I ne samo što bi trebao, duboko u ministrovom srcu tinjala je mala iskrica koja ga je vodila sve te godine, iskrica koja se sada razbuktala u plamen, iskrica koja ga je vodila u onu stamenu, vječnu i nepromjenjivu Povijest i pokazivala mu put koji do tamo vodi. Vidio je mnoge pogreške u dosadašnjem sustavu i htio je to promijeniti. Nastava je bila zastarjela, škole siromašne i neugledne, učenici i udžbenici prenatrpani, a ono što se podučavalo djecu uopće nije zanimalo pa su generacije za generacijom izlazile sve neobrazovanije i intelektualno nerazvijenije. Osim želje za poboljšanjem obrazovnog sustava, morao je konačno sebi priznati i egzistenciju i samu esenciju one iskrice: kako se nekako oduvijek divio bivšim ministrima čije su reforme odzvanjale kroz vrijeme njihovim imenima i potajno se nadao da će jednog dana i on biti dio tog slavnoga niza.

„Ali kako?“ pitao se. „Trebao uvesti nešto novo, neviđeno, nešto što prati duh ovoga vremena, ali što?“

Mislio je tako, mislio i mislio i onda se dosjetio kako je još na fakultetu čitao da su stari grčki filozofi prvo dugo promatrali svijet oko sebe i kad bi uvidjeli ponavljanje općenitosti u pojedinačnom i obrnuto, donosili bi zaključke. Nešto ga štrečne u želucu na samu tu pomisao (a nije bio gastritis) i ministar usklikne: „To, to! To je pravi put djelovanja!“

Danima je tako ministar samo šutio i gledao oko sebe. U početku je to bilo svima neobično, na poslovnim ručkovima i Vladinim sjednicama svi su očekivali njegovu repliku, a on je samo šutio. Kod kuće je nastavio šutjeti, a žena i djeca vremenom su zaključili kako je preopterećen novim poslom. Na

kraju su se svi navikli, osim što je bilo problema pri tiskovnim konferencijama, pa je ministar prepustio svom zamjeniku da se baka s tim.

Neki od kolega njegovu su šutnju tumačili kao dubokoumnu i vrlo mudru, a neki su pak to smatrali znakom velike nesposobnosti i slabosti, no slabo je on mario i za prve i druge, zanoseći se idejom revolucionarne reforme koja, evo, samo što nije započela.

Gledao je ministar, i gledao, šutio i gledao. Ponekad su ga boljele oči od silnog posla, ali on je hrabro i uporno nastavio dalje. Gledao je u Ministarstvu, gledao je u Saboru, po školama i fakultetima, gledao je na ulici, kod kuće, iz automobila, iz aviona, tijekom inozemnih putovanja, razgovora, šutnje. Ali sve to nije bilo dosta da uhvati ono pojedinačno u onom općem i obrnuto.

„Pa ni Platonu ni Aristotelu“, tješio se ministar, „čak ni onom velikom njemačkom filozofu, ne mogu se sada sjetiti kako se zove, to nije uspjelo u nekoliko mjeseci. Moram biti strpljiv i nastaviti dalje“. Gledao je i gledao, mučio se, trpio, slušao, promatrao i čekao da mu se ideja sama, kao nekada slavnim grčkim (i neznanim njemačkim) mudracima, otkrije sama od sebe.

Prošlo je već više od godinu dana i nadređeni su očekivali neke rezultate od ministra, a on je samo šutio. Počelo se već šušcati o nezadovoljstvu i smjeni pa je, primoran dati neko objašnjenje, poslao premijeru SMS poruku sljedećeg sadržaja: „Ništa ne brini na pragu sam revolucionarne ideje koja će promijeniti obrazovanje kod nas a nadam se i svugdje u svijetu. Daj mi još malo vremena i ulazimo u povjest! Tvoj ministar“. „Ok imaš još pola godine“, bio je kratak premijer, „a onda znaš i sam...“

I prođe tako dosta vode ispod mosta, kako kažu u nekim narodnim pjesmama, skupilo se i dvije godine mandata kad se jednog dana, sasvim slučajno, raskrili sjajna istina u svoj svojoj veličanstvenoj nepobitnosti ministru baš u šetnji od tržnice kamo je otišao po grincajg za nedjeljni ručak. Zastade on, sve ne vjerujući, promrmlja nešto, provrti još jednom sve u glavi, kad ono sve se slaže, točno tako kako mu se obistinilo.

„Pa da, jesam glup, kako to prije nisam vidio?! Svi žele uspjeh i novce u životu, dobar posao, karijeru, putovanja, vikendice, ljubavnice, dobre škole za svoju djecu, neki stalni napredak. Hm, i ona bakica koja mi je sad prodala krumpir, uvjeren sam da bi radije imala deset štandova, nego jedan, a i načelnik policije sigurno bi jednog dana sjeo u ministarsku fotelju! Samo, sve se radi na krivi način!“

Baci ministar vrećice nasred ulice, razleti se salata, piletina i povrće za juhu nestašno po pločniku, a on uzviknu kao ono nekad davno Arhimed riječ na „h“ i otrči kući napisati e-pismo premijeru.

„Dragi šefe“, pisalo je u pošti, „slušaj konačno sam shvatio šta treba dalje. Nije problem u školama nego u predmetima uče se krive stvari koje

nikom netrebaju. Ko da nas dvojica znamo kad je rođen Dante ili kemijski sustav elemenata kom to treba. Slušaj ovako treba izmjenit prdmete da budu funkcionalni i korisni da dijeca uče ono što će im trebat u životu prave viještine. Ostavit matematiku, fiziku i te stvari što treba danas a izbacit ili suzit sve književne i povjesne činjenice osim domoljubnih naravno. Predlažem slijedeće predmete koje će dijeci itekako koristiti za uspjeh u životu:

1. kako varati na ispitima
2. kako podmiti profesora ili šefa da se nikad nesazna
3. kako se ulizati šefu, nastavniku ili profesoru
4. kako kupiti diplomu
5. kako pomićivati državne službenike i suce
6. kako napredovati bez puno stručnosti
7. kako naći rupe u zakonu
8. kako varati na porezu
9. kako odabrati dobrog odvjetnika kad te otkriju
10. kako smanjiti kaznu zatvora ili ju pretvorit u uvjetnu.

Šefe imam ja još ideja ovo ti je čisto eto da znaš o čem se radi. Sve to možemo razradit kao predmete i kolegije kroz nacionalni kurikulum. To je ono što treba današnjem vremenu i svi bi jako napredovali da se to uči u školama. Javi što misliš lijepi pozdrav!“

Čekao je ministar odgovor na svojoj stolici pred računalom, čekao, vrpeljio se, znojio, gorio. Uzalud je žena zahtijevala objašnjenja zbog čudnog ponašanja, uzalud je vikala da nema grincajg sutra za ručak, plakala, kumila, vrištala, sve uzalud. Ministar je šutio, vrpeljio se na stolici i nestrpljivo čekao odgovor. Konačno se pod Pristigla pošta pojavi ono čarobno jedan u zagradi. On duboko uzdahnu, stisnu mišem to sudbonosno jedan u zagradi i pročita odgovor:

„Slušaj neznam šta si izveo al cjela Evropa bruji o tebi. Zanemari tu sad ta tvoja filozofiranja šta je bitno a šta nije. Reforma je već odrađena. Javili su mi se danas Evropski izaslanici kažu proučavaju te zadnje dvje godine i oduševljeni su tvojim potezima i oni dumaju šta da naprave s prosvijetom. Kažu da si genijalac što nisi ništ naparvio i da te već neki tip doktor znanosti uvrstio u svoja predavanja na Yelu a uskoro će te počet kopirat ministri u pola Evrope. Njemci se dive tvojoj štedljivosti Francuzi oduševljeni što si ležeran, a Englezi kažu da imaš stila.Svaka čast zemljače. Dobro si rekao ulazimo u povjest. Ajd da i mi nešt revolucionarno otkrijemo i da Evropa malo nas sljedi. Bićeš nagrađen za ovo znaš i sam. Dogovorimo se sve zovnem te sutra na janjetinu kod tri javora ja častim aj bok !“

Marijan Varjačić

Slušanje i/ili gledanje
Osluh Nikole Šopa

1.

Na početku rasprave *Na putu prema kulturi slušanja?*¹ Wolfgang Welsch² piše: „Širi se sumnja: naša kultura koja je dosad primarno bila određena gledanjem (Sehen) počinje bivati kultura slušanja (Hörens). I to da je poželjno i nužno. Ne samo iz razloga da se mora, poslije preko dvije tisuće godina dominacije gledanja, sada jednako tretirati sluh (Gehör), možda mu čak dati prednost, nego da je čovjek koji sluša (hörende Mensch) bolji čovjek – da je, naime, sposoban otvoriti se Drugome i cijeniti ga, umjesto samo vladati njime“³. Neki autori povezuju čak daljnji opstanak vrste čovjek i planete Zemlja s napuštanjem stare prevlasti gledanja i prijelazom na slušanje kao temeljnim modelom kulture. Joachim Ernst Berendt zauzimao se za jedan takav prijelaz iz vizualne prema auditivnoj kulturi. Od kulture slušanja očekivao je rješenje svih problema, od lančanih kriza do ekoloških opasnosti planeti. Siguran je da će doći era slušanja: „Stari organizacijski oblici su optički red, novi će biti slušni organizmi“ (Hör-Organismen). Prelazak naše kulture od gledanja na slušanje odavno su zastupali

¹ Wolfgang Welsch, *Auf dem Weg zur einer Kultur des Hörens?*, u: Welsch, *Grenzgänge der Ästhetik*, Reclam, Stuttgart, 2010., str. 231-259. V. i: Hans Jonas, *Der Adel des Sehens*, u: Jonas, *Das Prinzip Leben*, Suhrkamp, Frankfurt am Main und Leipzig, 1994., str. 233-264; Hans-Georg Gadamer, *Hören-Sehen-Lesen*, u: Gadamer, *Ästhetik und Poethik I*, Gesammelte Werke Band 8, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1993., str. 271-278; Hans-Georg Gadamer, *Über das Hören*, u: Gadamer, *Hermeneutische Entwürfe*, Mohr-Siebeck, Tübingen, 2000., str. 48-55.

² Wolfgang Welsch (1946.), studirao filozofiju, povijest umjetnosti, psihologiju i arheologiju na sveučilištima u Münchenu i Würzburgu. Godine 1974. promoviran u doktora filozofije. Profesor ili profesor-gost na više sveučilišta (Nürnberg, Berlin, Magdeburg, Stanford). Objavio desetak knjiga i veći broj pojedinačnih radova o pitanjima estetike.

³ Kao pod 1., str. 231.

Martin Heidegger i sociolog Eugen Rosenstock-Huussy. Za sjevernoameričke autore, kao što je Marshall McLuhan, već odavno je činjenica prijelaz od vizualne na auditivnu kulturu. Welsch drži kako se preporuke i prijedlozi za jednu takvu kulturu slušanja doimaju bez iznimke vrlo obećavajuće. Kultura slušanja jača našu pozornost na bližnje i prirodno. Ona bi bila sposobna za učenje, umjesto pukoga dekretiranja, za spajanje i umreženost, otvorenost i snošljivost.

No ne postoji li, također, povod dvojbi, možda čak i sumnji, pita se Welsch. Ne krije li se u obrani slušanja veza s poslušnosti, nagonskom ovisnosti ili ropskom pokornosti? Je li stvarno daleko pohvala slušanju od opravdanja ropske pokornosti i poslušnosti? Ovo upozorenje priziva jedno Aristotelovo stajalište (*Politika*, I, 5, 1254b 20-23): „Jest naime po naravi rob tko može biti od drugoga (zato i jest od drugoga), i tko zajedništvoje s logosom toliko koliko da ga čuje ali ga ne ima“⁴. Ropska duša samo čuje logos, ali ga nema. Nitko se ne zauzima za ropsku pokornost i stoga je potrebno razgraničenje koje određuje do kuda dopustiti slijed slušanja i gdje više ne.

Prema Welschu, kultura slušanja može se razumjeti u dvostrukome smislu. Ona može imati jedan zahtjevan, metafizički obuhvatan smisao (metaphysischumfassenden Sinn), dakle, može predstavljati cjelovitu promjenu kulture sa slušanjem kao novim temeljnim modelom našega samoodnošenja i odnosa prema svijetu. Ili može imati skromniji, pragmatičan smisao; tada se odnosi samo na kultiviranje područja slušanja. U prvome slučaju slušanje se hoće učiniti medijem revizije kulture, upravo glavnim smislom jedne nove kulture. U drugome slučaju ograničava se na poboljšanje omjera slušanja unutar postojeće kulture. Tipika gledanja bila je upisana u naše shvaćanje, naše forme ponašanja, u našu cijelu tehničko-znanstvenu civilizaciju. Međutim, glas za slušanje, prema Welschu, ne podrazumijeva da ljudi ubuduće trebaju upotrebljavati samo uši.

Upozorava se i na to kako se svijet već mikrofizički sastoji od vibracija, titranja, da je u našem mišljenju i našoj logici skrivena akustika. Stoga naš odnos prema drugim ljudima i prema svijetu mora biti primajući: pažljivo slušanje. Welsch, međutim, nije za „revoluciju slušanja“ već za njegovu revalorizaciju u sveukupnoj kulturi. Platon je, primjerice, imao vrlo točan osjećaj za to da uvođenjem novih oblika muzike oblici zajedničkog života i zakoni države ne će ostati nedirnuti (*Država*, 424c). Kako se ljudi ophode s osjećajima, utječe na sveukupno naše držanje u svijetu.

⁴ Branko Despot, *Logički fragmenti*, Zagreb, 1977., str. 119-121.

Zapadnu tradiciju i sadašnjost određuje prvenstvo vizualnoga⁵. Izvorno, zapadna kultura nije bila kultura gledanja nego slušanja; kulturom gledanja ona je istom postala. U početku je grčko društvo bilo određeno slušanjem. Egon Friedell upozorava na to da je „otvorenost i osjetljivost Grka za moć tona bila upravo patološka“. I Nietzsche je, preuzevši Friedellovo shvaćanje, izvodio podrijetlo klasične grčke kulture, tragedije, iz duha glazbe. U homerskome plemićkom društvu prevladava slušanje; u Homera pjesnici su slušači božanskoga glasa (*Ilijada* 21, 484-491).

Do prvenstva gledanja došlo je na prijelazu petoga stoljeća prije Krista, u područjima filozofije, znanosti i umjetnosti. Za Heraklita su oči točnije nego uši (fr. 101a). Pitagoru, teoretičara harmonije sfera, na kojega se danas pozivaju mnogi zastupnici auditivne kulturne revolucije, Heraklit je nazvao „predak varalica“ (fr. B81). To je znak oproštaja od prvenstva slušanja i prijelaza na prvenstvo gledanja.

U Platonu se u potpunosti ostvaruje vizualni model. Temeljne odredbe bitka nazivaju se odsad „ideje“ (*idein* = gledati, vidjeti). Najviše ispunjenje čovjeka sada postaje teorija, motrenje ideja; put čovjeka treba voditi iz tame svjetlu, iz sjene na dnevnu svjetlost, da bi, zaključno, nakon dugotrajnoga vježbanja, dospio izvoru svjetla za gledanje, suncu kao idealu čistoga Dobra. Put je tako od početka do kraja određen vizualno⁶. Istina kozmosa traži se u gramatici gledanja, a ne više u strukturama slušanja. I Aristotel u prvoj rečenici *Metafizike* kaže kako je od svih osjetila čovjeka osjetilo vida najvažnije. Tako je za dogledno vrijeme učvršćen primat vizualnoga. On biva nedvojben u novoplatonizmu i srednjovjekovnoj metafizici, i novovjekovnom i modernom prosvjetiteljskom patosu svjetla. Novoplatonička i srednjovjekovna metafizika svjetla je ontologija vidljivosti. Kršćanska metafizika interpretira Božju riječ i vizualnim metaforama i zato se svetom pripisuje *visio beatifica*. U okretu od, kako se poslije kazuje, „mračnoga srednjega vijeka“, pojačava se isticanje gledanja: Leonardo da Vinci naziva gledanje božanskim i pripisuje mu shvaćanje osnovnih istina svijeta. Prosvjetiteljstvo dovodi do potpunoga priznanja metafizike svjetla i vidljivosti. Moderna, pak, ne zna za višu vrijednost od transparentnosti.

Prvenstvo vizualnoga također biva samorazumljivo u brojnim detaljima naše svakodnevne orijentacije. Kao primjer, Welsch navodi knjigu *Estetika arhitekture* (Jorg Kurt Grütter, Stuttgart, 1987.). U mnogim poglavljima govori se o kulturi i stilu, o estetizaciji i ljepoti, o okolini i mjestu, dijelu i cjelini, prostoru i tami, vremenu i putu, svjetlu i bojama. Samo se akustikom ne bavi ni jedan dio: posvuda se govori o vizualnim elementima.

⁵ Kao pod 1., str. 236-247.

⁶ Valja reći da Platon u *Timeju* (47a-c) kaže kako su nam bogovi dali glas i sluh „za istu namjenu“ kao i vid, ali vid je „izvor najvećih dobitaka“.

U zaključnome poglavlju *Harmonija* ponovno je riječ samo o vizualnoj harmoniji, o proporcijama građevina koje su harmonično usklađene. Povijesno su stvari jasne: već grčki mit govori o snazi zvuka u građevinama. Muzičke odnose kao tajnu logiku osjetilnosti prepoznali su već pitagorejci, a renesansa je primijenila ovo shvaćanje u arhitekturi. Mislioci ranoga 19. st. opisuju arhitekturu kao „zaleđenu glazbu“. Schelling je arhitekturu nazvao „skamenjena glazba“, a Goethe ju je označio, u odnosu na Orfeja, „zanijemljenom umjetnošću tona“, drugi puta kao „nijemu glazbu“. Uza sve, to ostaje bez iznimke kriptu-akustika vizualnih vidova graditeljstva; nikada nije bila stvarno tematizirana akustika građevina.

Znanje je etimološki istoznačno s viđenjem, najčešće su i danas naši spoznajni izrazi (uvid, evidencija, ideja, teorija, refleksija) vizualnoga „kroja“. Također su naša politička retorika i privatna očekivanja određena vizualno. Prirodna znanost upravo je opčinjena prevlašću vizualnoga i okultarnom tiranijom.

Prvenstvo vizualnoga postaje upitno posljednjih desetljeća 20. stoljeća⁷. Doduše, ekspanzija gledanja nadalje obilježava našu svakodnevnicu preko reklame, televizije i videa. Ali prevlast vizualne kulture, s obzirom na to da su manipulatorske intencije ove slike svijeta, mogućnosti manipulacije slikom i prijelaz na moćne imaterijalne tehnologije, istovremeno prati nestajanje povjerenja u vidljivo.

Filozofija, koja je tradicionalno provodila prvenstvo vizualnoga, u 20. st. postala je snažna kritika dominacije gledanja.

Već romantika, suprotno prosvjetiteljstvu, okrenula se od svjetla i gledanja – noći i slušanju. Za Herdera je slušanje više nego gledanje, a Schlegel vrednuje sluh kao „der edelste Sinn“ (najplemenitije čulo). Onda je slušanje čak unaprijeđeno u model filozofskoga djelovanja. Prema Nietzscheu, filozof nastoji „dopustiti da u njemu odjekuju svi tonovi svijeta i ovu sveopću zvonjavu unijeti u svoje pojmove“. Hermeneutička tradicija, od Schleiermachera do Gadamera, zastupa „Vorrang des Hörens von dem Sehen“ (prednost slušanja pred gledanjem).

Obojica najvažnijih mislioca prve polovice 20. stoljeća, Martin Heidegger i Ludwig Wittgenstein, prepoznali su usmjerenost na gledanje kao *proton pseudos* povijesti zapadnoga mišljenja. Heidegger je shvaćao Platonov obrat prema gledanju kao iskonski grijeh zapadne filozofije. Zbog toga su bića postala od t e m e l j a objekt, p r e d m e t opažanja i proizvođenja. Okretom prema gledanju započelo je zapadno racionaliziranje koje bića čini izračunljivim i doseže vrhunac u modernoj tehnici; bića su još samo

⁷ Kao pod 1., str. 241-246.

raspoloživi inventar ili izrađeni proizvod. Suprotno tomu, Heidegger se zalaže za prelazak slušanju i brižnomu ophođenju sa stvarima. On postavlja oprečnost slušanja i misljenja (hörenden Denken) i tradicionalnoga umskog mišljenja; po njemu je to oprečnost mišljenja i nemišljenja. „Već stoljećima veličani um, to je upravo vizualno određeni um“ (*Holzwege*, Frankfurt a. M., 1950., str. 261 i d.). U *Unterwegs zur Sprache* označuje Heidegger slušanje kao „bitnu gestu današnjeg nužnog mišljenja“⁸.

Zapad ne poznaje visoko rangiranje slušanja samo iz svoga, kasnije prekrivenoga, ranoga doba nego, također, na temelju susreta sa židovskom kulturom. Jakob Taubes, kao rabin i zapadni filozof, jednako kompetentan u objema kulturama, piše: „Kad se Grčka naziva *oči svijeta* onda se možda za Izrael može reći da je *sluh svijeta*“. Mnogi suvremeni zahtjevi za kulturu slušanja potječu iz židovskih intelektualnih krugova. Tradicionalno prvenstvo vizualnoga sadrži također moment odbijanja židovske kulture; u okretanju slušanju mogla bi se nalaziti šansa pomirbe.

U drugome dijelu svoje rasprave Welsch prikazuje razlike svijeta gledanja i svijeta slušanja, kako bi objasnio tradicionalnu prednost gledanja i učinio razumljivijom aktualnu opciju za slušanje⁹.

Način bitka vidljivoga i čujnoga načelno je različit. Gledanje ima posla s trajanjem, trajnim bićima, suprotno, slušanje s nepostojanim, prolaznim događanjem u pamćenju. Erwin Straus kaže: „Gledanje obuhvaća skelet stvari, a slušanje njihov puls“. Stoga gledanju pripada provjera, kontrola, a slušanje zahtijeva akutnu pozornost na trenutak, zamijećivanje jednokratnog, neponovljivog, otvorenost za događaj. Gledanju odgovara ontologija bitka (Ontologie des Seins), slušanju, pak, život događaja (Leben vom Ereignis). Zato gledanje ima otvorenost prema spoznaji i znanosti, a slušanje prema vjeri i religiji.

I slušanje i gledanje su daljinska osjetila (Fernsinne), ali gledanje je pravo distancirajuće osjetilo. Gledanje donosi stvari na distanci i „drži“ ih na njihovu mjestu. To je pravi pravcati distancirajući osjećaj. U gledanju se svijet „zgruša“ u objekt¹⁰. Svaki pogled ima nešto od pogleda Meduze:

⁸ Welsch ne spominje Karla Jaspersa. Jaspers govori o „slušanju“ bitka (Umgreifende = obuhvat, obuhvatni bitak, prijevod S. Zimmermanna): „Durch Metaphisik hören wir das Umgreifende der Transzendenz ... und wir hören nur aus der Wirklichkeit unserer Existenz, nicht aus dem bloßen Verstande...“ (Pomoću metafizike slušamo/čujemo obuhvatak transcendencije... i čujemo/slušamo samo iz zbiljnosti naše egzistencije, a ne tek razumom). V. Karl Jaspers, *Einführung in die Philosophie*, Piper, München-Zürich, 2003., str. 29-30.

⁹ Kao pod 1, str. 247-250.

¹⁰ U spisu *Grčka filozofija i moderno mišljenje* (1978.) Hans-Georg Gadamer kao aktualnu i trajnu baštinu grčkog mišljenja ističe: postati svjestan granica predmetnosti odnosno popredmećenja.

on stvrđuje predmete, okamenjuje ih. Sasvim je drukčije slušanje, ono ne donosi svijet na distanci već ga pušta unutra. Dok je gledanje osjetilo distanciranja, slušanje je p o v e z a n o s t, s j e d i n j e n o s t, osjetilo j e d i n s t v a.

Otuda se razumije kako je gledanje moglo postati *par excellence* osjetilo spoznaje. Ono uređuje, distancira se i vlada svijetom. Osim toga, može svoje činjenice uvijek preispitati i dalje istraživati. Njegovi su objekti trajni i može im se drugi ili treći put vratiti. Slušanje to ne može. Naknadno, drugi puta slušati nije moguće, ton je prošao, trenutak propušten, šansa potrošena.

Gledanje je najmanje pogođeno od svojih predmeta. Tradicija je uvijek držala gledanje kao naše najplemenitije osjetilo. Pritom je imala u vidu, uz univerzalnost gledanja, njegovu odvojenost od afekata. Gledajući, mi smo najmanje tjelesno aficirani. Gledajući, mi smo gospodari svijeta. Slušanje, naprotiv, ne drži svijet na udaljenosti nego ga pušta unutra. Za slušanje je karakteristično takvo ulaženje, prodiranje, ranjivost, osjetljivost. Mi imamo očne kapke, ali nemamo ušne. Slušajući, mi smo nezaštićeni. Slušanje je ekstremno osjetljivo; akustičkoj navali ne možemo umaći. Zato od akustičkoga trebamo nekada poseban način zaštite.

Gledanje bitno obilježava individualnost, slušanje društvenost. Slušanje je povezano s ljudima, tj. njihovom socijalnom egzistencijom. Moramo slušati da bismo razabrali govor i sami mogli govoriti.

2.

*Slušam ti muk, tu tvoju najdublju riječ*¹¹

*zbog osluha mi neprestanog sve čujno biva
slušam
nabiranje tišine*¹²

*u bezdanoj tišini,
kad napregnut još mi
posljednji treptaj sluha,
što osta,
dok slušah zadnju božansku vijest*¹³

jer vid mi se navikao na božanstvenu bit,

¹¹ Nikola Šop, *Dok svemiri venu*, Razlog, Zagreb, 1975., str. 23.

¹² Isto, str. 135.

¹³ Isto, str. 133.

a sluh mi božanskog šapata pun¹⁴

*ničeg tu nije bilo,
ni beskraj ni tišine,
što skuplja svaku kretnju
i svaki zvuk,
ne zna se, ne shvaća se ništa
i u stvoru tom vječni je muk¹⁵*

*... stani, suspregni se, utihni,
da me konačno prepoznaš, otkriješ sluhom,
po odjeku tišine¹⁶*

*Nauči se i s istinom tom se pomiri
i znaj da sve će to biti
otkriveno sluhom¹⁷*

S ONU STRANU VRATA

*11.
Sad novi je čas, učenje nepojamno,
kad nova otkrića ljepote
bivaju sluhom.*

*Sad spuštaj sluh na mjesta,
koja ti dajem.*

*Dobro, dobro, prislonio si sada sluh,
dobro, i to ti prija,*

sad čuješ kako se ljepota u oblik svija.¹⁸

Za pjesnika Nikolu Šopa slušanje je za „cijelu istinu“ barem jednako važno kao i gledanje. Paradoks je slušanja da ga ne dokida bezglasnost, odsudstvo ikakvoga zvuka, tišina; upravo je slušanje tišine slušanje najveće napregnutosti. Slušanje odriješeno od odnosa sa zvukom *a p s o l u t n o* je slušanje. Irena Vrkljan svoju je zbirku pjesama nazvala *Krik je samo tišina*.

¹⁴ Isto, str. 138.

¹⁵ Isto, str. 117.

¹⁶ Isto, str. 31.

¹⁷ Isto, str. 19.

¹⁸ Isto, str. 17-18.

NA DNU

*Zaprepašteno odjednom, čut ćeš u nutrini kugle
zbiivanje neshvatljivo, sređivanja nepoznata,*

*od kojih ko da se novi oblik stvara,
čut ćeš dodire razne,*

*čas tupost, čas britkost,
osjetit ćeš čudesno poravnanje*

*sviju šiljaka i spuštanje u ravninu
oštrih bridova,*

*čut ćeš odjednom nestajanje kutova
i oblika sviju predmeta,*

*stišavanje kocaka u neki, drugi oblik
i čut ćeš kako se sa sviju strana*

*drugacijim hodom ide i, sve što naslućuješ,
da su to prizme se stopile i slile*

*u druga poravnanja i čut ćeš
kako nestaju bila piramida i kako*

*svi se pretvaraju u druge slutnje i u tome
trenutku da ti se čini,*

*i kako sve nestaje u iznenadnoj ravnini
zatim u nedostižnosti i napokon*

u ledenoj oblini, u kugli.¹⁹

Pjesma *Na dnu*, iz ciklusa *O kugli*, izgleda kao refleks Platonova *Timeja* (33a-34b). Zamijećena je već analogija Šopove kugle s Platonovim tijelom svemira. „Zbiivanje neshvatljivo“ o kojemu kazuju stihovi od četvrte kitice do posljednjega – „u ledenoj dubini, u kugli“, u Platona odgovara izgradnja kozmosa u obliku koji je u sebi obuhvatio sve druge oblike, kugli. U pjesmi *Na dnu* ponavljanjem, čak pet puta, izraza „čut ćeš“, ističe se slušanje i čujnost. Prema Platonu, duša svijeta „ima udjela u razumu i har-

¹⁹ Nikola Šop, *Osvajanje kocke*, Logos, Split, 1957., str. 61.

moniji“ (*Timej*, 36e-37a), a središte tjelesnoga kozmosa (kugle) sjedinjeno je sa središtem duše: ono na što se odnose riječi Šopove pjesme „čut ćeš u nutrini kugle“ božanska je harmonija. Inače, o zvuku Platon kaže (*Timej* 80b): „Tako oni [zvuci] pružaju nerazumnima tjelesni užitak, ali razumnima intelektualni užitak oponašanjem božanske harmonije“ (isticanje M. V.). I sluh, kao i vid, bogovi su nam dali kako bismo spoznali kozmički red i božanski dio naše duše uskladili sa srodnim kretanjima kozmosa.

U ciklusu *Kućice u svemiru* (XV.) Šop pjeva:

*Sad valja zaustaviti svaku stvar i pitati je za ime,
i sluhu je privući, da joj čuješ nepoznato bilo.*²⁰

Slušanju se odaje puls stvari. U svojoj čudesnoj pripovijetki *Najčudesniji posjet* Šop piše da i stvari mogu postati sluh: „Željan sam razgovora, toplih, božanstvenih, mudrih. Tako dubokih da stvari nagnute nad njih postaju sluh“²¹.

Na upit Boga: „Traži što da ti dadem“ (I Kr, 3,5) Salomon odgovori: „Podaj svome sluzi srce koje sluša...“ (I Kr, 3,9), „Srce koje je budno, koje je otvoreno svim obzorima, koje osluškuje Drugoga (Boga), drugoga i sebe, kojemu je u h o n a b i l u z b i l j e“²² (isticanje M. V.).

„Slušaj, Izrael!“ (SZ, *Ponovljeni zakon* 6,4), zahtijeva, opominje i poziva ova riječ Božji narod. U kršćanstvu slušanje je temeljni pojam duhovnoga života i bitno određuje čovjeka. Čovjekovo je dostojanstvo tako veliko da ga je Bog učinio svojim partnerom u razgovoru. Slušanje je zadaća i dar, jer može se slušati a da se ne čuje. Upravo slušanje Božje Riječi obilježava biblijsku vjeru kao objavljenu religiju.

²⁰ Nikola Šop, *Pobodi*, Zagreb, 1972., str. 73.

²¹ Nikola Šop, *Tajanstvena prela*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog Zavoda, Zagreb, 1943., str. 77.

²² Ivan Golub, *Uho*, u: Golub, *Sabrana blizina*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2003., str. 403-404.

In memoriam † NEDJELJKO FABRIO

(Split, 14. 11. 1937. – Zagreb, 4. 8. 2018.)

Četvrtoga kolovoza 2018. bijasmo suočeni s još jednom smrću velika hrvatske književnosti, akademika Nedjeljka Fabrija. Pamtimo ga kao virtuozu pripovijedanja, u prvome redu romanopisca, ali i novelista, dramatičara, esejista, glazbenoga kritičara, libretista i prevoditelja, zasigurno jednoga od najvećih hrvatskih pisaca 20. stoljeća. Dvije sredine u kojima je provodio svoju mladost, Split i Rijeka, gdje je završio osnovno i gimnazijsko obrazovanje, a u Rijeci nastavio živjeti i nakon studija, ostavile su traga u literarnim prostorima njegove najpoznatije trilogije novopovijesnih romana (*Vježbanje života*, 1985.; *Berenikina kosa*, 1989.; *Triameron*, 2002.) koji su kao cjelina, pod naslovom *Jadranska trilogija*, pretiskani i objavljeni 2005. godine. Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu završio je studij hrvatskoga jezika i književnosti i južnoslavenskih filologija te talijanskoga jezika i književnosti 1961. godine, zatim radio kao voditelj Centra za kulturu Narodnoga sveučilišta u Rijeci, potom kao urednik i tajnik *Riječke revije*, dramaturg Narodnoga kazališta *Ivan Zajc*. Od početka sedamdesetih živio je u Zagrebu i radio kao urednik dramskoga programa na Hrvatskoj televiziji te kao profesor na Akademiji dramske umjetnosti. Pokrenuo je i bio glavni urednik književnoga mjesečnika *Kamov* (1970. – 71.), a od 1989. do 1995. obnašao dužnost predsjednika Društva hrvatskih književnika. Svojim prevodilačkim, antologičarskim i književnokritičkim radom posredovao nam je neka od najvažnijih djela talijanske književnosti, poput Goldonijevih, Pirandellovih, Fiorentinovih, Moravijinih, P. Chiare, L. Martinija, S. Slatapera i dr.

Iako je svoj književni put započeo objavljenom pjesmom u dobi od 14 godina (u zagrebačkom *Pioniru*), literarno se afirmira zbirkama novela: *Partite za prozu* (1966.), *Labilni položaj* (1969.) i *Lavlja usta* (1978.). Već tada kritika prepoznaje elemente Fabrijeva stila koji će se razvijati tijekom čitava njegova daljnjeg stvaranja, a to su: eksperimentiranje jezikom i formama, sklonost manirističkim postupcima, simbolizacija, alegoričnost, fantastika te dvosmislenost ili višeznačnost i onih tekstova koji zadržavaju mimetički koncept. Ovomu bismo dodali još i intertekstualnost i intermedijalnost, istaknutu kroz povezivanje strukture književnoga teksta s glazbenim elementima, oblicima i motivima, što će osobito doći do izražaja u romanesknoj trilogiji, a intertekstualnost kao temeljni postupak u romanu *Smrt Vronskog*, 1994. u kojem kroz aktualnu tematiku Domovinskoga rata

reinterpretira *Anu Karenjinu* L. N. Tolstoja. Povijest, politika i društvene ideologije, mitologizacija povijesne zbilje kao kružnoga, ponovljivog zbiivanja koje dohvaća i uništava mikrosvjetove pojedinaca, zbog čega je pozicija intelektualca prema istima nužno subverzivna, predstavljaju jedinstvenu temu Fabrijeva književna opusa koju ne možemo cjelovito obuhvatiti bez uvida u njegov dramski opus. Naime, već 1967. izlazi u *Mogućnostima* drama *Reformatori* (praižvedena u Rijeci 1968. godine), gdje autor razvija subverzivnu tezu o revoluciji koja guta svoju djecu. Eksperiment na tragu postmodernističkoga (i poststrukturalističkog) promišljanja teksta očituje se u radiodrami *Admiral Kristof Kolumbo* (1968.) kroz intertekstualno nadopisivanje Krležine jednočinke s temom odnosa genija i gomile. Temi neshvaćena genija vraća se i u drami *Meštar* (*Kolo*, 1970., praižvedba u Zagrebu, 1971.). U Zadru je 1970. održana praižvedba Fabrijeva eksplicitno društveno kritičkoga mirakula *Čujete li svinje kako rokcju u ljetnikovcima naših gospara?* (tekst izišao u *Prologu* godinu prije, a zbog negodovanja vlasti ukinuta je nakon četiriju izvedbi) u kojoj tip intelektualca polemizira s vladajućim totalitarističkim diskursom o tada aktualnome nacionalnom pitanju u Hrvatskoj. Godinu kasnije tematizira autoritarnoga pojedinca u drami *Kralj je pospan* (1971.), dok u *Magnificatu* (*Scena*, 1978.) unosi obilježja postmodernoga teatra kroz propitivanje odnosa umjetnosti i stvarnosti, teatarske iluzije i životne deziluzije, kako je o tome pisao K. Nemeć. Nakon sloma hrvatskoga proljeća, sljedećih 18 godina, Fabrijev glas nestaje s hrvatskih pozornica pa se u tome razdoblju posvećuje pisanju *Vježbanja života*.

Jadranska trilogija središte je Fabrijeva književnoga opusa, gdje spomenuti elementi piščeva iskaza dolaze do umjetničkih vrhunaca. Vrijeme radnje svih triju romana obuhvaća razdoblje od 200 godina hrvatske povijesti (od Napoleonove vladavine do Domovinskoga rata). Uzevši kao temu povijesnu i političku opterećenost hrvatsko-talijanskih odnosa, ali dodavši im i hrvatsko-ugarsko-germanske odnose, poglavito tijekom 19. i 20. stoljeća u Rijeci, pretvorivši gradove svoga življenja u književne kronotope, a kolektivne sudbine malih ljudi (uglavnom inspirirane osobama iz vlastite biografije i prošlosti svoje obitelji) u minuciozno izrađene portrete žrtvovanih pojedinaca na oltaru besmisla povijesne ponovljivosti koja se (p) održava nacionalnim mitovima i totalitarnim ideologijama, Fabio stvara temelje postmodernističke povijesne metafikcije u hrvatskoj književnosti s kraja 20. i početka 21. stoljeća. U nacionalnome književnopovijesnom pamćenju povijest već odavno nije (nekako od M. C. Nehajeva) „učiteljica života“. Kod Fabrija, međutim, kao da zadobiva obilježja proždiruće mitske nemani čije, isprva zavodljivo djelovanje na pojedince pripovjedač mjestimice bespomoćno promatra, jer on više nije isključivi demijurg njihova svijeta nego svjesno zauzima položaj emocionalno angažiranoga svjedoka i komentatora. Osim tematske i idejne razine, hibridizacije žanra

povijesnoga i obiteljskoga romana uz korištenje elemenata *bildungsromana*, ono što privlači pozornost u čitavoj trilogiji je spomenuta virtuozna naracija, funkcionalne promjene fokalizacije pripovijedanja, analeptičke i proleptičke intervencije u kronologiju događaja, povezanost s glazbom (kontrapunktiranje, provodni motivi, eufonija, struktura fuge) čime se na narativnoj i stilskoj razini predočava svijest o nepostojanju vremena kao pravocrtnoga nizanja događaja koji vode nekome cilju, već je vrijeme koncipirao kao eksperiment; niz paralelnih zbivanja koje samo po vanjskim odrednicama iščitavamo kao prošlost, sadašnjost ili budućnost, ali koje su međusobno isprepletene i jednako utjecajne preko sjećanja, kolektivnoga i pojedinačnog, nastavljajući se i obnavljajući kroz spomenutu viziju povijesti i njezine zavedene protagoniste (kako na jednom mjestu Fabio eksplicitno ističe). Fuga u glazbenome značenju, u podnaslovu romana *Berenikine kose (Familienfuge)* svojim imitativnim oblikom sugerira to ustaljeno ponavljanje povijesnih tema i svaka generacija Fabrijevih hrvatskih ili talijanskih obitelji kao da predstavlja njezine zasebne, a ponavljajuće dionice. No zanimljiva je i poveznica s neglazbenim značenjem fuge kao disocijativnoga psihološkog poremećaja u kojem pojedinac neočekivano bježi iz nepoželjnih životnih okolnosti na način da posve zaboravlja svoju traumatičnu prošlost i na nekome drugom mjestu stvara svoj novi identitet. Fuga se tom dvojnošću kao semantostilem upisuje i u konstrukte pojedinih Fabrijevih likova. Slična je višeznačnost ključnoga pojma prisutna i u jednome od dvaju podnaslova romana *Triameron (Roman einer kroatischen Passion)* gdje se pasija može povezati s glazbenom formom iz razdoblja baroka i Bachovom *Mukom po Mateju*, ali i sa simboličkim značenjem Kristove muke i žrtve upisane u sudbine Fabrijevih riječkih i splitskih protagonista i protagonistkinja (u ovome romanu pripadajućih obitelji Grimani), neovisno o tome jesu li njihovi nacionalni identiteti čisti ili hibridni, jer je svima njima u nekome trenutku namijenjena slična sudbina, s većim ili manjim varijacijama. Dramski potencijal prvotne duologije ostvaren je u predstavama *Vježbanje života* (1989., izvedenoj 1990. u Hrvatskom narodnom kazalištu *Ivan Zajc* u Rijeci, redatelj Georgij Paro) i *Berenikina kosa* (1994., Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu).

Iz esejističkoga opusa Nedjeljka Fabrija ističu se zbirke *Apeninski eseji* (1969.) i *Štavljenje štiva* (1977.) kojima se, također, istaknuo kao posrednik talijanskih pisaca, zavičajno i tematski vezanih uz hrvatski prostor ili fenomen trišćanske književnosti (F. Tomizza, S. Slataper). U tome je kontekstu važno istaknuti kako je godine 1984. Nedjeljko Fabio priredio antologiju talijanske pripovijetke *Posljednji dio puta* (1984.). Izbor njegovih kazališnih, glazbenih i općekulturnih kritičkih eseja nalazi se u zbirkama: *Odora Talije*, 1963.; *Kazalištarije* (1987.); *Koncert za pero i život* (1997.); *Maestro i njegov šegrt* (1997., glazbene kritike od 1986. objavljivane u *Republici*); *Ruža vjetrova: sjevernojadranski i drugi eseji*, 2003.; *Orfejeva djeca*, 2008.

Godine 2007. objavljena su Izabrana djela Nedjeljka Fabrija (izdanje Profila) u osam knjiga, a iste godine predsjednik Italije dodijelio mu je visoko talijansko priznanje *Stella solidarieta Italiana*. *Jadranska trilogija* prevedena mu je na njemački i mađarski jezik, a preveden je i na slovenski, talijanski, ruski i engleski. Ostavio je trajan i vidljiv poetički utjecaj u razvoju hrvatskoga novopovijesnoga romana 21. stoljeća.

Nedjeljko Fabio dobitnik je brojnih hrvatskih i međunarodnih književnih nagrada, među kojima se ističu: nagrada *Bethlen Gábor* (Budimpešta, 1993.) za promicanje suživota u Europi, prestižna europska *Herderova nagrada* (Beč, 2002.), nagrade *Ksaver Šandor Đalski* (dva puta, 1989. i 2002.), *Miroslav Krleža* (1990.), te *Vladimir Nazor* (1986., 2007., za životno djelo).

Dovršen je zemaljski dio životnoga puta našega velikana. Njegov živi duh ipak ostaje, zauvijek upisan u stranicama koje nam je podario, u tijelu njegovih tekstova, u likovima kojima nas je dotaknuo, možda i mijenjao, a najviše u ozračju temeljnih etičkih i estetskih vrijednosti koje nam je tako vrhunski umjetnički posredovao. Stoga se ovime opraštamo od dragoga nam pisca, sa spoznajom da njegovo djelo nastavlja živjeti u kanonu hrvatske i europske književnosti te trajno upisano u pamćenju čitatelja.

Kornelija KUVAC-LEVAČIĆ

TEMA DVOBROJA: Marina Šur Puhlovski

Razgovor s književnicom Marinom Šur Puhlovski

Književnost je postala raj za netaletrane

Marina Šur Puhlovski autorica je dvadesetak knjiga i svoj je opus uvijek gradila izvan svih književnih trendova, nastojeći sačuvati osobnost i dostojanstvo literarnoga pisanja. Dobitnica je Nagrade Zvane Črnja za knjigu eseja *Književnost me iznevjerila* (koja „bez dlake na jeziku“ otkriva uzroke degradacije književnosti), a nedavno je ovjenčana Nagradom V. B. Z.-a za roman *Divljakuša*, koji je, uz roman *Igrač*, izazvao i veliku medijsku pozornost.

Vaš posljednji roman Divljakuša nagrađen je Nagradom V. B. Z.-a za najbolji roman u 2018. godini. U romanu, u prvome licu, snažno psihološki opisujete život mlade žene kojoj se raspadaju iluzije u mreži neuspjelih, iracionalnih bračnih odnosa. U romanu se izvrsno izmjenjuju njezin život izvana (brojni likovi iz obitelji, prijatelji, moda, putovanja...) i njezin život iznutra (borba sa sobom, s mužem, s vlastitim nadama i bolima). Očito je kako u romanu držite do svih književnih postupaka, jer je u njemu sve motivirano, sve je premreženo, nema praznoga hoda. Smatrate li da mnogim današnjim piscima nedostaje te svijesti o pisanju?

Kao prvo – ni u jednoj mojoj knjizi nema praznog hoda... Prazni hod nastaje kada pisca u biti ne zanima ono što piše, kada piše iz riječi, ne iz sebe, kada svijet ne dovodi u pitanje nego ponavlja već domišljeno, kako sam razložila prije. A kada pisca ne zanima što piše – ne zanima ni čitatelja, dobio je ono što se zove gnjavaža. „Gnjavaža predstavlja naraciju nečega što nas ne zanima“, rekao je Hose Ortega y Gasset, sasvim točno. Protiv te „gnjavatorske“ proze jednom dijelom napisala sam svoj prvi roman *Trojanska kobila*, povijesni roman od samo stotinjak stranica, gdje je svaka riječ domišljena, gdje je sve značenje, u kojemu ne možete preskočiti ni rečenicu da biste mogli dalje pratiti radnju – toliko je sve povezano. I jasno, zahtijeva vrhunsku koncentraciju, ne možete ga čitati s pola mozga, dakle,

s uobičajenim očekivanjima – pri takvu čitanju od sebe ne dajete ništa. Morate mu se potpuno predati. Zahtjevi su očito bili preveliki – pa sam s tim romanom doživjela neuspjeh, Ali, vidite, trebalo ga je moći napisati s nekih 38 godina... Već onda sam, dakle, imala potpunu svijest o prosedeu, a što znači da sam vladala svim prosedeima...

A što znači vladati prosedeom? To znači naći „glas“ za istinu, to znači da istina vodi radnju, da se ova ne odvija mehanički – kada dolazi do praznog hoda...

U dobrim krimićima i ljubićima drži vas priča, u umjetničkoj književnosti istina. U bajkama – sama priča nosi istinu, u umjetničkoj književnosti nije tako. Ne nosi priča istinu, istinu joj daje autor. Dakle, nikakvo „zanatstvo“, znanje kako nešto ispričati, ne pomaže – ako nemate što reći. Prazni hod je specijalnost upravo „hibridne književnosti“, koja se uzda u „zanat“, a ne u autora... Imati „dobru priču“ za umjetnost, dakle, ne znači ništa...

U *Divljakuši* trebalo je stvoriti „glas“ žene od 26 godina, odnosno djevojke od 19 godina, kada njezin roman počinje... Kada sam taj „glas“ pronašla, sve sam pronašla, i radnju, i ritam, i dramaturgiju, „glas“ je sve to stvorio sam... Jasno, postojao je prethodni „životni materijal“, međutim, taj je kao i svaki „životni materijal“ bio kaotičan, tek „glas“ je taj materijal složio u „priču“, unio red u kaos...

Nije zgodno citirati samu sebe, međutim, učinit ću iznimku, jer pokazuje kako je promišljanje književnosti i pisanja kod mene išlo paralelno sa samim pisanjem...

U zapisima koje sam pisala od 1977. do 1993. godine, 1981. godine, dakle, s 34 godine, napisala sam:

„Život ne protječe kao priča. On postaje priča tek pošto je izrečen. Priča racionalizira život koji je kaos. Utoliko je priča uvijek stvaranje svijeta, čin reda u kaosu, uspostavljanje *novuma*.“

A što je taj *novum*? Stvarnost? Ne. Stvarnost je kaos. A *novum* stvoren „glasom“ je *istina* te kaotične stvarnosti... Istina kaos dovodi u red. Tek kada je riječ o istini, o novome značenju stare riječi, koja se iz ove rodila – tek tada možemo govoriti o *novumu*... inače je riječ o šundu.

Kako „glasovima“ u svojim knjigama dopirete do istine?

U *Divljakuši* „glas“ je mlad, ima iskustvo devetnaestogodišnjakinje, odnosno dvadesetšestogodišnjakinje, koje nije moje trenutno iskustvo – jer sam pedeset godina starija – ali je dio moga iskustva, onaj prevladani, i utoliko mi je, kada sam pronašla „glas“ roman bilo lako napisati, trebalo mi je nekih osam mjeseci... Ali dvije godine mi je trebalo da pronađem u sebi „glas“, to je bilo najteže...

Roman *Nesanica* koji sam napisala prije 13 godina, priča „glas“ 57-godišnjakinje, dakle osobe s puno više znanja i iskustva, i s ambicijom da

nekako „shvati“ cijeli protekli život, i svoj i svojih bližnjih, u dugome vremenskom razdoblju, i to je odredilo puno složeniji „prosedé“ toga romana... A taj „glas“ sam – vjerovali ili ne – tražila četvrt stoljeća... Imala sam sav životni materijal, čovjek bi rekao – samo to složi – ali nije bilo moguće, jer „glas“ je stalno izmicao, istina je izmicala... Počinjala sam i odustajala, jednu sam verziju od oko 200 stranica bacila... Onda sam ga napisala za godinu dana! Da se radi samo o „književnim postupcima“, zar bi mi trebalo 25 godina?

Za *Igrača* mi je trebalo oko četiri godine jer je tamo „glas“ troglasje, mišala sam tri „glasa“, ali ne kao odvojena – što bi olakšalo stvar – nego paralelno, u međusobnome prožimanju i komentiranju, i opet je obuhvaćeno vrijeme znatno dulje nego u *Divljakuši* koja se odvija u sedam godina... Roman zahvaća šezdeset godina glavnih junaka, a ide i dalje u prošlost, u 19. stoljeće... A ima samo 200 stranica...

I da, mislim kako većina pisaca danas nema svijest o svome pisanju, jer više uopće ne znaju što je književnost. Ni oni ni njihovi kritičari. Niti se trude saznati. A to znači tražiti odgovore u sebi... nakon što zaboraviš što si naučio. Ja sam ih tražila 15 godina i rezultat je knjiga „zapisa“ od 450 stranica, za koju se nadam da neće biti objavljena posmrtno...

Valja pohvaliti i rečenice koje su stilizirane, koje su istodobno ritmične i aritmične. Ritmične su jer sadržajno opisuju život i stanja u dugačkome nizu, a aritmične su jer su ispresijecane zarezima, stankama, nabrajanjima, što prikazuje junakinjin unutarnji kaotični život. Slažete li se s ovim zaključkom?

Jezik *Divljakuše* običan je govorni jezik, jezik svakodnevnice, i ima ritam toga jezika, njegovu užurbanost i njegove prečice, njezine fraze, čak i izvjesnu lakoću svakodnevnice kroz koju doslovno klizimo sa svim našim brigama i radostima, traumama i nesrećama, zabludama i spoznajama, kako nam sve to život donosi i prema čemu se moramo u trenu postavljati, a onda naknadno preispitivati naše zaključke i odluke, prave i pogrešne poteze. U svakodnevnici nema vremena za eseje, za duga promišljanja, ona vas doslovno melje...

Dakle, u pravu ste da aritmičnost prikazuje kaotični život junakinje, ali točnije bi bilo reći da prikazuje kaotičnost života kao takvoga, jer je svaki život kaotičan. Samo priča unosi red u život – kako sam već rekla. Osim toga, ja sam kao pisac sklona sažimanju domišljanoga, sklona sam aforizmu, a ne razvlačenju priče, koje na kraju ispadne onaj „prazni hod“ koji ste spomenuli. A to sažimanje – to je lovljene istine u svakome mogućem trenutku.

Uživam kada uspijem ispričati cijelu priču u jednoj rečenici, kao što je, recimo, ona pri kraju romana, kada junakinja dolazi kući, nakon što je bila s drugim – njezin muž, ogorčen, odlazi, a ona ga ispraća mislima: „moj dragi, moja ljubav, moje sve u životu, moje ništa“, u kojima je sažeta cijela

priča romana. „Ništa“ pada kao sjekira na prethodne riječi, ali to „ništa“ nije samo istina te veze nego istina našega života kao takvoga, kojega je zadnja riječ „smrt“, dakle „ništa“... Ovaj je roman pun takvih metafizičkih iskoraka, naglih i neočekivanih, a naknadno sam primijetila da je vezan i uz drugu ravan nestvarnoga, uz bajke – recimo, u drugome poglavlju pojavljuje se haljina koju je Pepeljugi stvorila dobra vila, u trećemu ona gubi cipele... A tu je i *Grička vještica*, bajka za tinejdžerice, i motiv Češerske mačke iz *Alise u zemlji čuda* te letećega tepiha iz *Šeherezade*... Nisam to planirala, to se dogodilo sâmo, kako se knjiga i piše nakon što ste je „uhvatili“ – prvom rečenicom...

U romanu Divljakuša, u jednoj epizodi spominjete Eliotovu rečenicu: „Čovjek ne može podnijeti previše stvarnosti“. Zašto vas se ta rečenica tako snažno dojmila?

Zato što je istinita, na sličan način na koji je istinita Isusova: „Čovjek ne živi samo o kruhu“, koju je i Camus koristio u *Mitu o Sizifu*. Vrlo rano uočila sam kako ima neke razlike između mene i moga tijela, da „ja“, „ona koja jesam“, kako se Bog mistično predstavio Abrahamu u *Starom zavjetu*, nisam identična s tim tijelom koje sam dobila po rođenju (danas mislim: izabrala!), da sam u tijelu zatočena, da je ono neka vrst tamnice toga mog „ja“. To je, jasno, vodilo razmišljanju da taj „ja“ ima i neku drugu postojbinu, da nije samo od ovog svijeta, da je smrt kraj tijela, ali ne i toga „ja“ – dapače, smrt je za „ja“ – izlaz... Povratak nečemu što je bio prije ulaska u to tijelo, s kojim se poistovjetio, ali ne sasvim. Vidite, već u ovome „ne sasvim“, u doživljaju tijela kao mjesta zatočeništva, sadržana je Eliotova misao da *čovjek ne može podnijeti previše stvarnosti*, on naprosto ne može podnijeti da je ovo što živi njegova jedina stvarnost... A zašto ne može podnijeti? Samo zbog straha od nestanka? Mislim da ne, ne može podnijeti jer osim za stvarno, zna i za nestvarno, zna za predodžbu i priču. Čovjek je civilizaciju i kulturu izgradio upravo na nestvarnome, počevši od predodžbi, od mitova i bajki. I tehnički najprimitivniji narodi poznaju bajku i mit, poznaju protutežu stvarnosti – nestvarno. Da ne spominjem religije, koje nisu ništa drugo nego uzdanje u „nestvarno“, u njegovu moć. Život je tajna – ne po stvarnome nego po nestvarnome, i nikakav napredak znanosti ne može tu ništa učiniti. Znanost ne može odgovoriti na jednostavno Leibnizovo pitanje: *Zašto uopće nešto jest, umjesto da nije*, s tom tajnom čovjek mora živjeti. Čovjek je biće znanja, biće stvarnosti, ali i biće zaborava, biće nestvarnosti i slomit će se ako mu se bilo što od toga oduzme...

I u romanu Igrač, koji je postigao veliki medijski uspjeh, pratite život različitih članova obitelji, njihovu političku sudbinu (neki su bili na strani partizana, neki na strani ustaša), opisujete njihove kompleksne psihološke odnose, a sve se to reflektira na glavni lik čija psiha zbog obiteljskoga usuda zastranjuje.

Ako obitelj bitno utječe na formiranje čovjeka, smatrate li i da osobni život pisca (spisateljice) bitno utječe na formiranje njegove (njezine) književnosti?

Obitelj sigurno utječe na čovjeka, ona ga formira, dapače, mislim kako čovjek prije rođenja izabire obitelj u koju će ući – u kojoj će ostvariti svoju sudbinu, kao etapu razvoja „duše“, nazovimo to tako u nedostatku bolje riječi; ova je nezgodna jer je potrošena, ali što se može. Ime ionako nije važno ako znate o čemu se radi, da parafraziram omiljenog Ortegu y Gassetu...

Sudbina koju ostvaruje životom u određenome okruženju nesumnjivo kod pisca određuje i njegovo pisanje, dapače, ako ga ne određuje, jer svoju sudbinu doživljava kao tuđu, pa ju ne promišlja nego promišlja već promišljeno, sudbinu već otuđenu u „pergamu“, u papiru, ako promišlja kulturu, ništa vrijedno neće niti napisati, neće stvoriti umjetničko djelo. Možda nekada nije bilo tako, danas jest... Balzac je, recimo, rekao da nije tako nisko pao da piše o sebi... Nije doživio vrijeme u kojemu možeš pasti još niže – da recikliraš tuđe, već napisano... Vrijeme u kojemu, zapravo, imaš samo sebe... Ivo Hergović je, pak, ustanovio, i to i obrazložio, da se sva književnost temelji na biografiji autora... Utoliko je za pisca blagodat imati težak život, bogat događajima svih vrsta, da proživi ne jedan nego više prosječnih života, jer onda ima o čemu pisati, ima što promišljati. Osobno sam cijelu svoju literaturu izvukla iz vlastita života – njegove brojne, neprekidne drame, i obiteljske i moje, ni do danas još nisam iscrpila... Iako, nisu te drame bile ono zbog čega sam počela pisati, ne, pisati sam počela kada sam se suočila s nestvarnim, s bajkom, još kao dijete, i osjetila svoju pripadnost tomu nestvarnomu, osjetila jaz prema stvarnosti... Iako – to da si sretniji u nestvarnome nego u stvarnome, da ti je tamo bolje... to je vjerojatno već bila drama. Sretnija sam bila čitajući i pišući – nego živeći... To se za moj život pokazalo loše, kao da sam time privukla sve ono teško što mi se događalo, očito, nisam bila spremna za život... Ali ta nespornost za život pokazala se odličnom za pisanje, a u konačnici i za cijeli život – koji sam pišući proživjela upravo tamo gdje sam se osjećala najbolje: u nestvarnome.

Ipak, neću reći da je to pravilo, neću generalizirati. Moguće je da dobru književnost ispiše i netko bez teške obiteljske povijesti, ukoliko se u djetinjstvu smjestio u nestvarno i osjetio kako tu pripada... Također, težak život ne znači da ste sposobni o njemu i pisati, doći do njegove istine, s tom sposobnosti treba biti rođen.

Jednom ste mi rekli da pisac mora pisati „iznutra“, a ne „izvana“. Što ste pod time mislili? Je li to dvoje moguće uvijek razlikovati?

Što sam pod time mislila? Mislila sam da pisac mora pisati iz svoga svijeta, ukoliko ga ima. Jer, osvjedočila sam se da ga mnogi pisci nemaju... Sve znaju, vole čitati, žele pisati, imaju i vještinu, savladali su tehniku, ali

nemaju svoj svijet o kojemu i iz kojeg bi pisali – nisu ga izgradili... To zapravo znači da nemaju talenta – jer je postojanje vlastitoga svijeta prva riječ talenta... Svijet imaš prije nego o njemu počneš pisati, on se izgrađuje vrlo rano. To je svijet mimo ovoga svijeta, paralelni svijet u nestvarnome, u kojem se stvarni odrazio... Vlastiti svijet je kao neka sjena stvarnoga svijeta, i u toj sjeni je njegovo značenje, njegova istina. I samo tamo je istina – nije u stvarnome svijetu, samo je u tvojemu svijetu. Eto, zašto su knjige koju pišu pisci koji nemaju svoj svijet nego posežu van, u tuđe svjetove, tako prazne... Čime da se ispune? Intelektualnim doskočicama? Imati svoj svijet znači imati cjelinu, u kojoj je sve, posizanje u tuđi svijet samo je parcijalni rad intelekta... Pa su i djela koja nastaju na taj način, parcijalna. Mogu biti i pametna, ali nisu mudra, nemaju dubinu, jer nemaju cjelinu. Nisu pisana iz bića – pa drugo biće neće niti doseći, doseći će možda njegov intelekt, pa će se ovaj malo zabaviti, pogotovo ako se uključe politička pitanja ili sočni trač, i biti zaboravljena odmah nakon čitanja.

A kako to izgleda kada imate svoj svijet? To vam je onda gradnja... Prva priču koju sam ikada napisala i objavila (u *Republici* 1976., napisana je dvije godine ranije, objavio ju je Zvonimir Majdak), zvala se *Kam je nestala tegla od pekmeza?* Poslije sam ju preimenovala u *Ispod stola*, što je i naziv istoimene zbirke. E, vidite, ta priča je zapravo budući roman *Nesanica* – u malome. Priču priča lik majke, glavne junakinje Sofije Kralj iz *Nesanice*. Ovdje je ta majka petogodišnja djevojčica, a kroz njezinu priču prolaze brojni budući likovi romana, njezina majka, baka, sestra, otac, susjedi... Priča je pisana tehnikom kontroliranog toka svijesti – dakle u toj trideset godina ranije napisanoj priči već je prisutan i „stil“ kojim ću napisati *Nesanicu*... Dugo sam joj tražila „glas“, a eto, on je bio u toj kratkoj priči, što nisam vidjela...

Svi moji romani i priče, pa i zapisi, premreženi su likovima koji se sele iz knjige u knjigu, u jednom su glavni likovi, u drugoj su sporedni, a pojavljuju se i u različitim perspektivama – jer tako život funkcionira.

... Eto, tako se gradi jedan književni svijet, u stalnome vraćanju istoga, zapravo neiscrpan... Jer nikad ne možete doći do kraja sudbine, uvijek se otvaraju neka nova vrata... Čitatelje koje zanima što se poslije dogodilo s mužem Sofije Kralj u *Divljakuši* mogu to pronaći u priči *Ogledalo* – u mojoj novoj zbirci priča (kada izađe). A isti lik je i junak mladenačkoga romana *Ništarija*, ali svojevrsna filozofska parabola, priča jednu drugu priču...

Primijetila sam da lik Sofije Kralj povezuje vaša četiri zadnja romana. Jeste li zapravo pisali tetralogiju?

Tako je, lik Sofije Kralj prvi puta se pojavio u *Nesanici*, zatim u romanu *Ljubav*, pa u *Igraču*, konačno u *Divljakuši*.

Nesanicu su okarakterizirali kao „obiteljski roman“, ali to nije samo obiteljski roman, to je i „bildungsroman“, roman o sazrijevanju i odrastanju

Sofije Kralj u okrilju obiteljskih priča i tajni njezine majke. On obuhvaća cijeli njezin život do 57. godine...

Zatim će se u *Ljubavi* izdvojiti jedan motiv iz *Nesanice* – Sofijina ljubavna priča iz srednjega doba života... izvan društvenih formi kao što je brak.

U *Igraču* – Sofija Kralj priča priču svoga muža, njegove obitelji i svoga braka...

U *Divljakuši* ista Sofija Kralj priča priču o svome prvom mužu i braku s njim...

U idućem romanu – ako ga napišem – Sofija Kralj pričat će priču o jednome doživotnom prijateljstvu...

Pa koliko života ima ta žena? – pitat ćete se... I ja se čudim koliko života može sadržavati jedan život. Ali, pogledajte u sebe – pa ćete vidjeti da može... Svi smo zbroj tih raznih života, u raznim odnosima, u većoj ili manjoj mjeri... Nitko ne ide samo jednim putem, niti kada to izvana izgleda tako. Svi smo zbroj putova i stranputica, jer je to način na koji „učimo“...

Očito je da u svome bogatom opusu pišete različitim stilovima. Tajni život je poetsko-filozofska proza, Nesanica je snažan psihološki roman, drama obitelji i svijesti, čija se radnja odigrava u jednoj noći, Igrač je pisan klasičnom pripovjednom rečenicom i prostire se kroz dulje vrijeme, Divljakuša je, također, intimistički roman, pisan rečenicom u kojoj se razlamaju vanjsko i unutarnje. Ako je dobar glumac onaj tko može odigrati različite uloge, je li i dobar pisac onaj tko može baratati različitim stilovima?

Već sam rekla da kod svakoga početka pisanja prvo tragam za „glasom“ toga što želim pisati, i onda taj „glas“ određuje stil... Dakle, ne radi se o baratanju različitim tehnikama pisanja, radi se o pronalaženju načina na koji ćete reći što želite, da to bude točno to što ste željeli reći, a ne da se želja mimoilazi s ostvarenim. Vidjela sam mnoge pisce koji uopće ne shvaćaju da nisu napisali ono što misle da su napisali. Napisali su nešto sasvim drugo, obično bezvrijedno, a i dalje vide samo ono što su htjeli – jer su se zaljubili u svoj tekst. I oslijepili za stvarnost, kako se to već događa u ljubavi... Jako je malo pisaca koji su u stanju svoj tekst pogledati tuđim očima, vidjeti što on zaista jest. A ako još dođu i pohvale onih koji ne razlikuju žito od kukolja, a takvih je najviše, stvar je zapečaćena...

A jasno, nema dobrog romana koji ne hvata vanjsko zajedno s unutarnjim, stvarno s nestvarnim, i, da ponovim, kojemu je vanjsko samo materijal za dohvaćanje istine... Ne i jedini cilj pisanja.

Kako ocjenjujete suvremenu hrvatsku prozu? Je li se, poslije trenda „stvarnosne proze“, naša književnost ipak počinje vraćati duhovnosti?

Mislim da je suvremena hrvatska proza u slijepoj ulici žanrovske i hibridne proze, kao i svjetska...

Vaš bogati književni put nije započeo medijskom slavom koja obično poslije utihnuje. Niste „putovali“ od zvijezda do trnja nego od trnja (rada) do zvijezda. Tek nedavno okrunjeni ste važnim nagradama i priznanjima. Očito je vaša deviza da je za pisca daleko važniji ugled negoli popularnost...

Gledajte, svatko radi ono što može. Ja sam mogla samo tako kako sam radila, to je bio moj izbor od mladosti – pisati prema svojim kriterijima, ne obzirati se ni na što, ni na novac, ni na slavu, ni na ugled, živjeti van posla i politike da bih bila potpuno slobodna i dati sve od sebe. Izostala je i slava, i ugled, a jasno i novac, ali ja nisam „izostala“, ja sam se izgradila kao osoba i napisala što sam htjela. A na to što će o tome reći potomstvo, i hoće li će uopće stići do potomstva, nemam utjecaja, iako, istina – nisam o sebi mislila kao o piscu knjiga za jednokratnu upotrebu...

Neko vrijeme sam razmišljala: „Ako ne pišem za svoje suvremenike, a očito da ne pišem kada nisam prihvaćena, znači li to da pišem za budućnost?“, a onda sam prestala razmišljati i o tome, postalo mi je sve svedjedno... Osim daljnega pisanja, jasno. I kada mi je postalo sve svedjedno – odjednom su došla priznanja. U pravi čas, jer mi više ne mogu nauditi, ne mogu me „pokvariti“, za to sam odveć iskusna. A ipak su ta priznanja koliko-toliko ugodna.

Vaše knjige ne može čitati svatko, zbog psiholoških i jezičnih kreacija. Obrćate li se svjesno užoj publici?

To da moje knjige ne može čitati svatko – potpuna je neistina. Moje knjige nisu papirnate, žive su, nisu tematske, život u svim svojim manifestacijama njihova je jedina tema i može ih razumjeti svaki čovjek koji uopće čita; koji, dakle, ima naviku čitanja. Može čitati pretežno krimice i ljubice i onda uzetu moju knjigu, čak i tobože eksperimentalnu *Trojansku kobilu* i savršeno razumjeti sve! Jer tu je i njegov život! U to sam se sto puta uvjerila od samih svojih čitatelja koji su mi se javljali... Pišući, ne obraćam se nikakvoj specifičnoj publici, ni na koga ne ciljам, pišem ono što moram, što se kroz mene želi ispisati, a neprijatelji toga pisanja nikad nisu bili čitatelji – nego obrazovani ljudi iz struke, intelektualci, *famulusi*... Jer oni imaju sluha za sve – osim za život... Oni su puni predrasuda o tome kako treba pisati, oni kao sve znaju, oni se povode za ovim i oni smjerom, etiketiraju i ladičare, i ako ne spadaš ni u jednu njihovu ladicu – onda si nitko i ništa. Ako si prevelik za njihovu ladicu – pogotovo. Također, ako te nitko javan i važan ne podrži, nitko si i ništa. To su ljudi bez vlastitoga suda i bez hrabrosti. Ali oni postaju prepreka da se tvoje knjige štampaju i dođu do publike – i onda evo inverzije, tvoje knjige su nečitljive, nisu za publiku. A koga briga što do nje nisu niti stigle! Uz tvoju svesrdnu pomoć! *Divljakuša* se čita jer je dobila nagradu, inače bi mogla čamiti u nozi nekoga stola u knjižari – gdje sam svojedobno pronašla svoj roman *Ljubav*. U nozi od stola gdje ga nitko nije mogao vidjeti!

Najveći medijski uspjeh donio vam je roman Igrač. Smatrate li da se afirmacija trebala dogoditi ranije, nekim drugim romanom?

Medijski uspjeh *Igrača* i mene je samu iznenadio – kako sam već rekla, nisam više očekivala ništa... Ni danas točno ne shvaćam kako je do toga došlo. Možda je presudan bio intervju sa sjajnom Mirjanom Dugandžijom, i samom književnicom, u *Jutarnjem listu*, koji je probudio interes za moje pisanje... A valjda je došlo i moje vrijeme, valjda mi je u sudbini bilo zacrtano da je dosta omalovažavanja... I, jasno, mislim da je – ako je o životnoj pravdi riječ, a ne o svemirskoj – trebalo doći do priznavanja već kada sam napisala svoj prvi roman *Ništariju*, negdje oko trideset i nekoje godine... Godinama nisam mogla naći izdavača, onda je roman konačno došao do Slavka Mihalića, koji ga je shvatio i, oduševljen, objavio u dvama nastavcima u *Forumu*, usred rata... Poslije mi je u *Forumu* objavio i moju jedinu zbirku recimo, pjesama, cijelu. Roman *Ništarija* je naprosto krivo čitan, kao loš stvarnosni roman, a ne kao filozofski roman, što jest. Koji se bavi pitanjem stvarnosti u duhu indijske misli, u kojoj je stvarnost tek privid... Koga je za to bilo briga dok su uživali u „prozi u trapericama“, u izmišljenim pričama borgesovaca, u prvim krimićima... U igri riječima. Ali eto, Slavko Mihalić je vidio! I onda opet samo on – ni nakon toga nije ga bilo moguće objaviti. I *Trojanska kobila* – roman kakav nitko nikad kod nas nije napisao – trebao je biti shvaćen i priznat, ali ne, priljepila mu se etiketa „eksperimentalan“, i završio je – nigdje... I s pričama se dogodilo isto – napisala sam čak pet zbirki, a nema ih ni u jednoj antologiji, i nikad nisam pozvana na *Europski festival kratke priče*. Zapravo, napisala sam šest zbirki – posljednja će uskoro izaći u V. B. Z.-u... U *Večernjem listu* objavila sam cijelu zbirku priča, njih više od dvadeset – a nagradu sam dobila samo jednom, i to treću, kada je u komisiji bio Slobodan Novak. Dok je bio urednik u *Forumu*, poslala sam mu jednu priču, samo jednu, i ta ga je tako zapanjila da ju nikad nije zaboravio. Mnogo godina kasnije dobila sam nagradu u *Večernjaku* – zahvaljujući djelomice i toj prethodnoj priči...

Sve se to ponovilo s romanom *Nesanica*. On je, mislim, shvaćen, ali bio je prejak pa je – prekoračen. Jer vidite, jako je čudno da netko napiše tako jaku knjigu, nakon jedanaest slabih... Nitko se nije zapitao – da možda one prethodne knjige nisu bile dobro procijenjene? Nisu se zapitali – jer tko zna jesu li su ih uopće čitali... kao vi, Lada. Koji ste o njima i pisali, i to dobro, pohvalno. Ingrid Šfranek mi je rekla kako će *Nesanica* pobrati sve nagrade – a nije dobila ni jednu. Mogla je, kao i *Divljakuša*, dobiti nagradu, anonimnu jasno, na natječaju V. B. Z.-a, jer je ušla u najuži izbor – ali pobijedio ju je Hrvoje Šalković... Poslala sam je Slobodanu Novaku, oduševio se, i stavio je u vrh ne naše nego svjetske književnosti, između Balzaca i Hessea... A ovdje je završila kao i prethodne – nigdje. Iako su sad već počeli pomalo reagirati čitatelji...

Milivoj Solar govorio je da se danas, na žalost, mnogo više računa vodi o kontekstu negoli o književnome tekstu. Slažete li se s tim? Jeste li, naime, površne interpretacije doživjeli i na vlastitoj koži?

Kontekst znači da je važniji vaš položaj u društvu od onoga što ste napisali, da se djelo ocjenjuje u odnosu na to? Ako ste to mislili, to je apsolutno na djelu, i to najviše izluđuje... Kada pročitate hrpu panegirika čak i evidentno nepismenij knjiži, što se čak može i materijalno dokazati nemuštim rečenicama – počinjete se pitati tko je tu lud? Oni ili možda ipak ja? Počinjete sumnjati u svoj razum...

I jasno da sam doživjela površne interpretacije, čak i mnogo gore od toga... Čula sam da sam borgesovka, da nemam dovoljno talenta za pisanje, da „lajem dok karavane prolaze“, dakle, pišem u prazno, da želim biti originalna po svaku cijenu, da sam mračna, kao da je svijet literature eksplozija radosti; čitanje je bilo tako površno da su se iskrivljavale čak i materijalne činjenice. Nikad se nije uočilo da svojim knjigama gradim jedan konzistentni svijet (vezan za grad Zagreb), jer se mojoj književnosti nitko nije bavio... Pozaboravljala sam već što se sve pisalo, iako se nije puno pisalo, niti je to bilo najgore; najgore je bilo prešućivanje... Čak i hračak negdje padne. Muk ne padne nigdje...

Je li književna kritika prije bila ozbiljnija negoli današnja?

Bila je daleko ozbiljnija, to uopće nije za usporedbu. Književnici su više značili, cijenilo ih se, imali su osjećaj da su potrebni, a i znanje o književnosti bilo je neusporedivo veće. Čitale su se kritike u književnim časopisima i tjednicima koji su danas u izumiranju, a u dnevnim novinama su bile obavezne rubrike kulture s ozbiljnim kritikama. Na neki način, novinska kritika umrla je s *Vjesnikom*... Sama sam neko vrijeme pisala kritike za III. program radija, za *Bibliovizor*, na knjiži bih radila po mjesec dana – toliko sam to zbiljno shvaćala... Ali već tada je počeo trend da se taj posao loše plaća i da nije cijenjen kao prije. Danas je, bojim se, krajnje potplaćen, a i gdje ćete objavljivati kritike? Na internetu... Gdje se svatko može ugurati s bilo čim... što ruši ugled mjesta na kojemu se kritike objavljuju. U zadnje vrijeme pojavio se *The Best Book* u 24 Expressu kao oaza novinske kritike, ne i one stručnije, ali hvala bogu i na tome... Inače gotovo da ne bi bilo ničega...

Umjesto kritika, danas novinari rade intervjue s piscima, to je lakše i valjda čitateljima zanimljivije. Prije *Igrača* dala sam nekoliko intervjua, a počevši s njim dala sam ih već toliko da bih mogla objaviti knjigu intervjua... Ali oni nisu kritika, oni govore o autoru, a ne o knjiži, oni ne sadrže vrijednosni sud – koji je najvažniji. No i taj je već odavno nestao iz kritike, i on pripada nekadašnjim „zlatnim vremenima“. Postmodernizam je i to uništio. Kakav vrijednosni sud možete dati o kopiji? O nagrđivanju originala? Možete govoriti samo o formi, ne i onome što se njome

dohvatilo, jer se ništa nije dohvatilo, jer nema tko što dohvatiti, i priči je kraj. Pogotovo jer se sada kritičar, barem većina, i prema originalnomu umjetničkom djelu odnosi isto kao prema književnomu hibridu, kao prema šundu – ni tu ne traži što je autor rekao, jasno, kroz „glas“ kojim je to uspio reći, probiti oklop fraze, a da je ne uništi (jer to je najvažnije), nego samo nabraja postupke, kojih nema na način na koji ovaj misli da ih ima, i sve se obesmisli...

Je li danas i iskusnomu piscu poput vas teško doći do izdavača?

Do prije tri godine, dok se nisam susrela s Dragom Glamuzinom, povodom romana *Igrač* koji je ušao uži izbor za nagradu V. B. Z. -a, ali nije, kao ni *Nesanica*, dobio nagradu – bila sam doslovno u položaju književnog početnika. Objavila sam 16 knjiga i bila sam književni početnik. Imala sam dvije završene knjige, jednu u radu i nisam znala kojem se izdavaču obratiti. Doduše, Božidar Petrač, i sam sjajan esejist, objavio mi je eseje, čekali su desetljećima dok ih on nije prepoznao, kao prije toga u BiH njihov vrhunski pjesnik i prozaik Amir Brka, koji ih je sve objavio u časopisu *Diwan*, a najveći, *Smisao tradicije* čak kao samostalnu knjigu, ali s prozama nisam znala kuda... Slala sam oko zbirku priča, uzalud... Onda se pojavio Drago Glamuzina, izuzetan pisac i urednik, koji je u *Igraču*, odnosno u mojoj prozi, odjednom ugledao ono što su prethodno vidjeli Slavko Mihalić i Slobodan Novak, rasnoga prozaika, kako mi je komplimentirao Novak, na osnovu jedne priče, i tako sam konačno našla urednika... Morao je i sâm biti pisac, i to toga kalibra, umjetničkoga, pisac koji piše iz bića, koji nije papirnat – inače se to ne bi dogodilo... Odmah je prihvatio *Igrača*, priče, a prihvatio bi i *Divljakušu* da ju nisam čuvala za natječaj. Nisam mu ništa rekla o knjizi, znao je samo da sam ju poslala, jer sam se izbrbljala da imam još jednu knjigu dok se još nije znalo hoće li biti natječaja ili neće. Nezamislivo mi je da ne pustim svoju knjigu da se sama za sebe izbori, da se služim nečasnim sredstvima, njemu također. Oko toga smo se odmah sporazumjeli.

... I tako mi se u sedamdesetoj godini dogodilo ono što je trebalo u trideset i nekojoj, ali ne žalim. Knjige su napisane, knjige su objavljene, knjige su došle do čitatelja. A imam i urednika za svoje buduće knjige... ako ih stignem napisati. Kako bi rekao narod – sve je na svome mjestu.

U svojoj zapaženoj knjizi Književnost me iznevjerila, koja je nagrađena Nagradom Zvane Črnja, u četiri eseja polemizirate s „kvaziautorima“, odnosno opisujete nestanak duha u književnosti kroz povijest. Sve je indirektno započelo početkom prošloga stoljeća, romanom struje svijesti, koji nije bio dostupan čitateljstvu, pa su se uzveličali kritičari, teoretičari, odnosno tumači koje posprdno nazivate „popratnim književnim djelatnikom“. Taj je „djelatnik“ počeo sustavno uništavati književnost. Na koji način?

Sve do 19. stoljeća snaga romana (a i svih drugih umjetničkih oblika, i književnih i slikarskih i muzičkih), počivala je samo na snazi talenta autora koji se, da tako kažem, „useljavao“ u raspoloživi jezik... dostupan svim pismenim ljudima, kojih, recimo i to, nije bio puno. Međutim, Prvi svjetski rat razbio je dotadašnju sliku svijeta, sve je dovedeno u pitanje i relativizirano, činjenice više nisu bile od Boga nego od nas, i postojeći „jezik“ umjetnosti pokazao se nesposoban za dohvaćanje, odnosno spoznaju toga novoga svijeta... u kojem se i pučanstvo masovno opismenilo. Trebalo je stvoriti novi jezik za taj novi svijet, što je od pisca zahtijevalo dvostruki napor, ne samo spoznajni nego i jezični. Uz čudne slike i čudnu muziku pojavljuju se tako i čudni romani koje razumiju samo obrazovani, samo elita, ne i narasla čitateljska masa do koje se također želi doprijeti. Svi su mogli čitati Dickensa, Zolu, Balzaca, Dostojevskog, Tolstoja – ali Joycea, primjerice, nisu, njega je trebalo dodatno tumačiti... Sad više nije bio dovoljan samo književni kritičar koji će reći je li nešto dobro ili loše, bila je potrebna i osoba koja će objasniti što je pisac uopće napisao, što je uopće htio reći – dakle, popratni književni djelatnik. Tumačeći teško razumljive romane ovaj ih je na neki način i stvarao, dakle, postao je sustvaratelj tuđega djela, onaj koji o njemu tobož sve zna, bez kojeg ovo gotovo da ne bi postojalo. Stvorena je, jasno, i cijela mašinerija za ta tumačenja, odnosno sustvaranje, gomile ekskluzivnih teorija, dostupnih samo onima koji su znali „jezik“ te teorije, kao što matematiku razumiju samo oni koji znaju „jezik“ matematike, i malo po malo popratni književni djelatnik počeo se osjećati važnijim od samoga pisca. Zauzeo je katedre, dakle, pozicije moći, i nametnuo se kao apsolutni autoritet u književnosti. Veći i od pisca. Naime, zaključio je popratni književni djelatnik, pisac kao autor niti ne postoji, jer jezik je autor djela, forma je autor djela, pisac samo premeće već poznate formalne paradigme i njegov se dar sastoji u tome da ih premeće i koristi što je moguće vještije i zabavnije. Uopće nije važno je li pisac što rekao, je li što spoznao i to prenio, da li je otkrio svomu naraštaju staru istinu kao novu, glavno je da je nešto vješto složio, na način da popratni književni djelatnik može to analizirati, po tome čeprkati, Istina je u zatečenoj jeziku, u zatečenoj formi, utvrdio je popratni književni djelatnik, forma, jezik su tobože ti koji znaju i koji pričaju, a čovjek im samo pomaže, čovjek je njihov sluga. Potpuno je zanemareno da su pisci onog što zovemo *moderna proza* stvarali jezik kojim će domišljati svijet, zanemaren je taj njihov napor da se uopće domognu svoga glasa, da se u njega kao bića smjeste, jednostavno su zamijenjene teze: jezik je biće! Jezik, sluga, Goetheov *Famulus* (iz *Fausta*) je postao gospodar, a gospodar, Faust, njegov sluga... svijet se okrenuo na glavu...

Nemaš talenta? Nisi pozvan išta reći o ovome svijetu, a htio bi?! Pa kaj te briga! Imaš riječi, složiti sistem i na konju si! Pisac si! Umjetnik si! Budu te poštovali i slavili i jesti ćeš kruh bez motike! Došlo je do masovno na-

vale na književnost... Ako je stvar u riječima i vještini njihova slaganja, o usvajanju književnih obrazaca, gotovo svatko može biti pisac, ukoliko to želi. Doduše, svijet time neće dobiti ništa, ali oni će dobiti! A i popratni književni djelatnik, famulus, koji zadovoljno trlja ruke jer tu sad za njega ima gomila posla.

Kada sam se, kao studentica komparativne književnosti i filozofije susrela s tom situacijom – i u „duhu“ na fakultetu, i u književnoj produkciji, koja je upravo zračila „prazninom“ – prazninom od bića, od čovjeka – odmah sam počela negodovati... Jest da sam uživala u knjigama iz teorije književnosti, ali zato jer me je to zabavljalo, kao igra oko književnosti, koja me je jedina zanimala, a ne jer sam i na trenutak pomislila da je to nešto istinski važno za književnost i da s njom ima ikakve bitnije veze... A onda kad je taj trend eskalirao, postao gotovo norma, počela sam se i uzrujavati... Stalno sam govorila da to nije književnost, što to rade od književnosti, sve će uništiti, odvojila sam se od svoje generacije „borgesovaca“ i „pisaca proze u trapericama“ i ostalih koji su slagali te jezičke „sisteme“ i krenula svojim usamljeničkim putem... Na kojemu sam ispisala svoje eseje o smislu književnosti... Godinama ih nisam mogla objaviti, jer su išli „protiv struje“, jer su ugrožavali postojeće, a kada su končano objavljeni, u dijelu književne javnosti izazvali su ogorčenje... Ni nagrada im nije pomogla. Što hoće reći da se situacija do danas nije promijenila, premda je već sasvim bjelodano – i to na svjetskome nivou – kako je književnost postala reciklaža poznatoga, krivotvorina, koja ništa novoga ne donosi, i da je to njezin kraj. Jer krivotvorina nije stvaranje nego kraj stvaranja. Krivotvorina se više ne može krivotvoriti.

U knjizi ironično govorite o autorima „hibridnih“ književnih djela. Što je po vama „hibridna“ književnost?

Da bih na to odgovorila, opet moram otići malo unatrag..., tj. do samih početaka književnosti kao takve. Književnost kao umjetnost nastala je iz postavljanja metafizičkih pitanja životu, iz koncentracije na ono što smo izvan naših uloga u društvu, koje imamo kao djeca, supružnici, ljubavnici, roditelji, profesije, itd... dakle, izvan naših odnosa koje sam u esejima označila kao naše *nisam*. Jer čovjek „nije odnos“, kako reče E. M. Forster u *Putu kroz Indiju*, a što je misao stoljeća. Jer već je počinjalo vrijeme koje će ju zaboraviti, koje će biće svesti na odnos, ili, kako je to slikovito izrazio poljski pisac S. I. Witkiewicz, vrijeme u kojem će „Etika pojesti metafiziku“. Čovjek je nešto izvan odnosa i to nešto sam u esejima označila kao *jesam*. Književnost kao umjetnost od početka je tragala za tim *jesam*, za našom neizrecivom biti, za tajnom postojanja kao takvoga, kojemu početak, rođenje, možda nije početak, a smrt, kraj, možda nije kraj, možda smo odnekud došli i nekuda idemo, ukratko, da to što živimo nije sve, da možda nismo to što mislimo da jesmo. Bilo je i drugih tragača – religija je tražila

svoje odgovore koji su zahtijevali vjeru, filozofija svoje kroz vječnu sumnju, znanost svoje kroz ono dokazivo, književnost kao umjetnost tragala je za svojim odgovorim, izvan vjere, filozofije i znanosti, odnosno kroz odnose, kroz život čovjeka u društvu. Tražila je naše *jesam* kroz naše *nisam*, društvo i njegove aktere, ljudske uloge u njemu – njezin su materijal. Materijal – ne i cilj. Cilj su, ponavljam, bila i ostala posljednja pitanja, tajna.

Osim književnosti kao umjetnosti, tu je i književnost kao kič, književnost kao šund. U čemu je razlika? Književnost kao kič zadržava se samo na odnosima, na onome tko je kome kako i zašto, njoj je materijal sve. Ona vidi samo naše *nisam*, *jesam* ju ne zanima. Za književnost kao kič život se iscrpljuje u našim ulogama, ona na život gleda kao na križaljku, ne kao na tajnu. Križaljka je rješiva zagonetka, život je nerješiva zagonetka. Zašto razbijati glavu onim nerješivom i tobože se samo depresirati, umjesto da se zabavljamo rješivim i iskusimo slast rješenja, iziđemo kao pobjednici. Ništa nismo dobili – nismo dotakli svoj *jesam* i uzdigli se do naslućivanja smisla, naslućivanja tajne što nas uzdiže iznad zadanosti života u neopisivu slobodu – jer tako djeluje sama blizina istine, kao oslobođenje, kao spoj s nečim većim od nas samih, a čemu pripadamo – kakvi smo ušli u križaljku, takvi smo iz nje izašli, prazni. Praznina je zadnja riječ zabave, pa tako i književnosti kao kiča, koja služi jedino zabavi.

Književnost kao kič vječno se pokušavala nametnuti umjetnosti, izjednačiti se s njom, to je uvijek bila borba, pogotovo jer je šund dostupan većem broju ljudi, pa se uvijek mogao pozivati na svoju čitanost. Međutim, sve do pojave onoga što se uopćeno naziva *postmodernizam*, umjetnost se ipak koliko toliko jasno razlikovala od šunda i nikomu ne bi palo na pamet da, recimo, za Nobelovu nagradu kandidira Aghatu Cristie umjesto Thomasa Manna.

Kada je započelo ignoriranje književnoga talenta?

Što se, dakle, dogodilo s pojavom onoga što zovemo „moderni roman“? Dogodila se vojska famulusa sa svojim teorijama kako je autor mrtav, da je talent nepotreban i da svatko može naučiti pisati umjetničku prozu ako savlada obrasce, pa je za njima došla vojska književno obrazovanih, ali netaleantiranih ljudi koji su „naučili pisati“, e, iskombinirali su svoju intelektualnu domišljatost, svoje znanje s vještinom, i proizveli ono što sam nazvala „hibridnom književnosti“ – djelo je intelekta, lišeno i emocija i intuicije, djelo robota, a ne čovjeka. To je djelo koje živi od mrtvih riječi, a ne od pojmova, i u osnovi je čisti trač, ma o čemu govorilo, ljudima, društvu, politici, ljubavi, braku, prijateljstvu... Sofisticiran, lisičje lukav intelektualni šund, obavezno poduprt izvanknjiževnim kriterijima, političkim, klanovskim, privatnim, jer bi se inače urušio... I taj intelektualni šund, ta „hibridna književnost“ koja ne rješava život nego križaljke, dobila je pečat „umjetnosti“, jasno, od Famulusa, i zasjele na tron književnosti kao njezin

car! A tko je to zasjeo na prijestolje kao car? Obična svinja, kako je u knjizi *Pjesništvo i spoznaja* Hermann Broch nazvao pisce šunda.

Stalno i izričito naglašavate kako je književnost sudbina, a ne zanat. Možete li to pojasniti?

Što mislite, čega sam se u životu najviše bojala? Neuspjeha svojih knjiga? Ne, nego toga da ih neću napisati... Da neću uhvatiti ono što želim, da to neću znati izraziti, da će ono što je u mojoj glavi na papiru biti nešto drugo, jer to je najčešći slučaj... kada se ne pronade svoj „glas“...

Već sam rekla da je književnost poziv, a što je poziv nego sudbina? Poziv znači – biti pozvan, osjećati da si za „nešto“ rođen, da je to „nešto“, konkretno, u ovome slučaju pisanje, tvoj životni zadatak, ono radi čega si došao na svijet i bez čijeg će ti ostvarenja život biti promašen... Stalno sam se bojala da mi ne presahne inspiracija (jer ja pišem po inspiraciji, kao pjesnik), a ostane potreba. Tek to bi bio užas... Kada bih jednu knjigu završila ne bih trčala izdavaču, to mi je bila zadnja briga, nego bih odmah uranjala u sebe, u ono što tamo još ima... Po tome principu sam po ladicama nagomilala devet knjiga, nisu ih htjeli objaviti, ali ja sam bila mirna. I sretna. To je bilo malo privatnosti...

A da pisanje nije zanat nego sudbina, mislim da sam već objasnila kada sam govorila o začecima književnosti, o razlici između našeg *jesam* i našeg *nisam*, o njenoj metafizičkoj osnovi...

Da i dalje proširim temu – u čemu je razlika između umjetnika i zanatlije? Razlika je u tome što je umjetnik u svome djelu, a zanatlija nije. Umjetnik piše (crta, komponira) iz svoga bića i njega unosi u djelo, a zanatlija radi po šablonu, obrascu, i u djelo unosi samo svoju vještinu. Dakle – ne i sebe! Unošenje sebe u djelo nije nešto mehaničko, nešto što se može postići izvana, što ti može donijeti obrazac, ne, moraš imati moć da to možeš, i ta moć se zove talent. Ako je velika: genijalnost. S tom moći se rodiš.

Što je, pak, talent kod pisca? To je sposobnost da svoju sudbinu doživljava kao svoju, a ne kao tuđu, ne kao sudbinu otuđenu u kulturi, u „pergamu“, kako bi rekao Goethe, ne kao sudbinu zatečenu u „jeziku“... *Osjećanje svoje sudbine kao tuđe*, naslov je prvoga eseja u kojemu sam to pokušala objasniti, zatečena činjenicom kako sam se našla u svijetu gdje se više ne zna što je talent, gdje se ovaj osporava i zamjenjuje vještinom, zanatstvom, svijetu gdje se kič gura pod „umjetnost“... kako sam već rekla. Ima pisaca koji misle da su, recimo, time što pišu u prvome licu, o sebi, što iznose činjenice iz svoga života, automatski „unutra“, da su materijalne pretpostavke dovoljne, ali – nisu... Možeš Ti napisati „ja“, a da nisi u tome „ja“, naučio si kako se piše iz „ja“, ali ne znaš biti „ja“, nemaš svoj „ja“, imaš tuđe „ja“ i ta tuđina odjekuje cijelom tvojom knjigom... Tuđi glas nije glas života, tuđi glas je mrtav. U takvim knjigama sve se pretvara da je živo, čini se *kao da* je živo, a nije, mrtvo je... To je krivotvorina.

Još jednom bih ponovila slično pitanje – kako kao čitateljica uvijek uspijete prepoznati razliku između umjetnika i zanatlije? Kako znate je li pisac u djelo ugradio sebe ili nije?

Kako je prepoznajem? To je isto kao da me pitate kako prepoznajem da je čovjek u lijesu mrtav, a onaj koji ga gleda živ... Međutim, istina, ovdje nije u pitanju stvarnost nego je u pitanju stvarnost prenesena u predodžbu stvarnosti, i u jezik i pisanje, u nešto materijalno, što ograničava („U samom peru zamire već riječ, tu vosak, koža, gospodare već“, kako reče Goethe) teže je vidjeti razliku između mrtvoga i živoga, lakše se prevariti. Teško je na to odgovoriti, ali mislim da prepoznajem tako što se odmah nađem u istini, nisam više u riječima. To je kao udarac sjekirom u led, kako je pisao Kafka. Istina te udari, trgne, probudi iz zaleđenosti, odjednom si stotruko živ... jer tako istina djeluje: izvlači te iz dnevnoga mrtvila, podiže te sa zemlje u meta-fizičke prostore, možda čak u tvoju prošlost i budućnost, u cjelovitu, kompletnu sliku...

... Sjećam se jedne književne večeri na kojoj su, između ostaloga, predstavljali prijevod romana, u tome času za mene „nekog Agejeva“, ruskoga pisca za kojeg je rečeno da je napisao samo jednu knjigu, a dugo je živio. Sjećam se da sam pomislila, pa to sigurno ne bude ništa, premda sam trebala pomisliti suprotno, naime, upitati se kako je to ostala „živom“ jedina knjiga koju je netko napisao, ali ja nisam uvijek logična, i onda je počelo čitanje početnih odlomaka knjige *Romana s kokainom*. I, kako sam slušala, u meni se nešto počelo podizati, oduševljenje, nisam vjerovala ušima da nešto takvo slušam, tako potpuno istinito, i kada je pročitana ta jedna ili dvije stranice, odjurila sam do Irene Lukšić, koja je knjigu prevela i predstavila je, da to vidim i svojim očima, da se i očima uvjerim da takvo nešto postoji... Dobila sam knjigu, jer nije bilo moguće ne dati mi je, nakon čega to za mene više nije bio „neki Agejev“ nego novi ruski genijalac... Eto, tako prepoznajem. Premda, ima i objektivnih pokazatelja, vidite da tu nešto ne štima, da se razvlači nešto suvišno, primjerice, da se gomilaju riječi bez značenja, samo u svrhu vođenja radnje ili da se razlažu stvari koje su čak materijalno netočne, a kada to hoćete popraviti – ne možete. Nema popravka, jer kako reče Goethe: „Kič je neispravlјiv“. Ne možete ispraviti mehanički postavljen svijet koji može biti i logičan, ali nije istinit. Nije glas bića. Lažan svijet je neispravlјiv. I tako prepoznajem, u negativnome smislu, i to odmah, gotovo od prve rečenice...

Suvremena umjetnost često izruguje tradiciju (Mona Lisa s brkovima, Antigona s mobitelom...). U knjizi ste jako oštri prema svakoj vrsti blefa koji ponižava klasiku, odnosno skida časnu auru autorstva. Zašto je za ozbiljnoga umjetnika tradicija jako važna?

Zato jer se bez poznavanja tradicije i njezinih duhovnih dosega, a najvažnija je ona da je književnost potraga za istinom, pisac niti ne uspostav-

lja: uspostavlja se skriboman. Skriboman od tradicije uzima samo formu, samo prazne obrasce, koji tobože nose sa sobom i „duh“, ali ne nose ga... Ni kada obrazac kopiraš, ni kada ga uništavaš, ni kada mu se rugaš... Bez tragača za istinom književnost kao umjetnost se niti ne uspostavlja. Uspostavlja se, ponavljam, kič, može biti i sofisticiran, napunjen tvojim znanjem, tuđim mislima koje komentiraš, ali i dalje je kič... Svijet bez čovjeka. Tradicija nas uči da je književnost kao umjetnost – svijet čovjeka, a ne robota. Uči nas da istinu potražimo u sebi, u svome biću, da se iz znanja probijemo do istine znanja – do mudrosti. Istinska književnost je mudra, a ne samo pametna, i ako nema mudrosti, nema ni književnosti. Ni pamet, ni znanje nisu dovoljni za stvaranje književnosti kao umjetnosti – iako su joj potrebni. Pamet i znanje su pretpostavke, a mudrost je rezultat. Ako se čitajući neku knjigu, koja tvrdi da je umjetnička, ne susretnete s mudročću autora – a mudrost se odmah prepoznata, to je njezina osobina, ne treba joj nikakav posrednik, ni tumač, naprosto je jasna, odmah je vaše iskustvo – zaklopite je. Samo će vam potrošiti vrijeme, a ništa vam neće dati...

A ni za buduće generacije neće ništa ostati... Jer, kako reče Goethe: „U književnost jednog naroda ulazi samo osobnost pisca“. Ništa drugo. Ako osobnosti nema, što će ta književnost za sobom ostaviti? Ništa. Nastupio je kraj povijesti o kojoj govori i njemački filozof Peter Sloterdijk, moj vršnjak. Očito su problemi koji su mučili mene istovremeno mučili i njega. Nisam bila jedina, kako mi se činilo...

Ističete kako je posljednji trend u nizu trendova, trend stvarnosne proze, do kraja ubio dušu književnosti. Zašto?

Vidite, kada se jednom umjesto istine kao vrhovni arbitar postavi njezina krivotvorina, sve i dalje ide u smjeru krivotvorenja, proces se više ne može obrnuti... Sljedeći korak, sad već u „postmoderni“, bio je da se jezik, obrazac, „pounutri“, opet, jasno, na intelektualnoj osnovi, kada smo dobili ono što su kod nas nazvali „stvarnosna proza“, književnost koja, tobože, više ne premeće obrasce niti ih ironizira, ne žonglira samo jezikom, nego se bavi onim što je iz književnosti nestalo – naime, našom stvarnosti, koja nas ipak i dalje zanima. Jesu li pisci te proze shvatili da su oni bića, a ne jezik, i da stvarnost mogu dohvatiti samo iz sebe, a ne mrtvim jezikom? Nisu. Oni su pomislili da su time što su jezik i obrasce „pounutрили“, prihvatili ih kao dio sebe, dohvatili ono što je nekada bila umjetnost (dakle, umjetnost prije pojave *moderne proze* koja je jezik morala stvoriti), da su dohvatili onaj univerzalni jezik koji su svi razumjeli, i na kojem i danas počiva slava velikih romana 19. stoljeća. Razmišljajući iz jezika, iz obrazaca, a ne iz sebe, nisu shvatili da ti veliki romani nisu dohvaćali stvarnost nego njenu istinu. Stvarnost kao činjenicu dohvaća novinarstvo, stvarnost kao istinu – samo umjetnost. Novinarstvo je zvanje, umjetnost je poziv. Novinarstvo nastaje iz jezika, ne iz bića, zato novinar nikad ne postavlja zadnja pitanja: nema

ih tko postaviti, jer jezik ih ne postavlja. Jezik dohvaća činjenicu, ali ne i njezinu istinu. Za postavljanje zadnjih pitanja, bez kojih se istina stvarnosti ne može dohvatiti, potreban je čovjek, biće, umjetnik. Pisци stvarnosne i slične proze, pounutrenjem jezika postali su neka vrst novinara, a da to nikad nisu niti shvatili. Pozivaju se na to kako oni pišu o stvarnosti i dokazuju to temama, pričama, likovima, i jasno, vještinom slaganja istih, jer uopće ne shvaćanju da su teme, priče i likovi samo materijal umjetnika, i da ne postaju umjetnost njihovom vještinom nego dosizanjem istine toga „materijala“. Tako da je i taj derivat „hibridne proze“ – u osnovi kič, šund. Jer njega definira nepostojanje autorstva, nepostojanje bića.

U knjizi Književnost me iznevjerila vidljivo je kako naginjete autorima-samotnjacima koji su se više žrtvovali za život književnosti negoli za vlastiti život. Citirate tako i F. Pessou čija vas je Knjiga nemira oduševila. Možete li navesti još neke autore kao primjere vrhunske književnosti (pisanja „iz sebe“) i ukratko to obrazložiti?

Ne bih rekla da naginjem autorima samotnjacima, samotnjaštvo nije uvjet za stvaranje umjetničke proze, premda sam nekad, u mladosti, mislila da jest, da pisanju ne treba postavljati prepreke u vidu obitelji i djece... Poslije sam se, na sreću, predomislila, i uspjela napisati svoje knjige uz obitelj i dijete. Ali nisam sigurna da li bih uspjela da sam imala više djece i morala ih uzdržavati. Za pisanje je potrebno ono što su Grci zvali *shole*, slobodno vrijeme, ne samo u vidu vremena koje možete posvetiti pisanju proze, koja zahtjeva svakodnevni kontinuirani rad, bez ometanja, nego i slobodno vrijeme za kontemplaciju i razmišljanje, za proživljavanje, čak i za očaj, za dobrobiti samoće...

Ali, izabrati jedno uvijek znači odreći se nečega drugoga, i istina je da sam se cijeli život „odricala“ mnogih radosti života u korist pisanja, dužnosti ne, ali radosti da, primjerice, radosti lijepoga dana koji me je pozivao van, ali ne: ja ostajem u sobi i radim. Govorili su mi: „Nemoj sad pisati, budeš pisala kad ostariš“, ali meni je sve, osim ispunjavanja dužnosti, uglavnom bilo gubljenje vremena. Čak i putovanja. Sjećam se kad sam bila u Grčkoj tri tjedna, s nekih 26 godina, samo sam mislila na to kako ću se vratiti za svoj radni stol, kako propuštam nešto važnije... Grčka mi je „ukrala“ tri tjedna pisanja! Dakle, postojala je (i još postoji) u meni neka apsolutna posvećenost književnosti, gotovo religiozna, književnost je moja sudbina, ne profesija, čak o sebi nisam nikad razmišljala kao o „pisacu“, jer mi se svako određenje čini manje od moga života... I taj dio sebe pronašla sam u Kafki, osobito u njegovu *Dnevniku*, a onda i u Pessoi, u njegovoj *Knjizi nemira*, obojica su tu apsolutnu posvećenost ostvarili do kraja... Smjestam se „pronašla“ u njihovu traganju za istinom života, jer to je posvećenost, sama sam iskusila mogućnosti i dosege te posvećenosti, njezine uspone i padove, njezinu sreću i nesreću – njihovo shvaćanje knji-

ževnosti poklopilo se s mojim, i razumljivo je da sam ih kao takve uklopila u svoju knjigu o smislu književnosti... Obojica su pisali s „marginé“, van važećih književnih tokova, kao i ja, i obojica ostali marginalizirani u svojim sredinama, kao i ja; djelomice Kafka, a Pessoa potpuno – a što je valjda posljedica „posvećenosti“. Kada si previše u sebi, premalo si u svijetu, ostaješ izdvojen... Premda, nije pravilo.

„Duhovni tragači“ kakva su bila njih dvojica, kakav je bio Goethe, Dostojevski, Tolstoj, Hardy, Babelj, Musil, Broch, T. Mann, Camus (i ostali, kojima se ispričavam, jer ne mogu sve nabrojiti, svi oni koji se danas smatraju „klasicima“), te suvremeni novootkriveni Agejev, M. Duras, T. Bernhard, Marquez, Jens Bjornebore, Merce Rodoreda, Ljudmila Petruševska – stoje kao protuteža „duhovnim igračima“, ljudima bez vlastitoga svijeta za kojim bi tragali, igračima riječima. Pisati iz bića kako pišu navedeni pisci ne znači ništa drugo nego pisati iz svoga svijeta, a ne iz tuđega, tražiti istinu stvarnosti, a ne reciklirati već rečeno, znači ostvariti posljednji smisao istine – otkriti nam je ponovno, kako je to za sva vremena, pa i naše, postavio Goethe. A što znači doći do svoje mudrosti. Žao mi je što se ponavljam, ali drugačije ne može. I možda se od toga silnoga ponavljanja konačno i shvati. Premda sam se uvjerila da se shvatiti može samo ono što se već zna. Što ne znaš, nikada nećeš niti shvatiti. I istinu shvaćamo, budući da ju znamo. Samo smo je u sebi zakopali. Neki preduboko.

Iako knjigu Književnost me iznevjerila završavate pesimistično, afirmacijom iskonskoga umjetnika u samoći, onkraj medija, vaše nagrade i priznanja u posljednje vrijeme demantiraju tu tezu. Ipak se na današnjem svaštarskom tržištu na koncu vuče crta između profesionalaca i diletanata. No danas na to treba čekati dugo. Smatrate li da je za ozbiljnoga pisca danas najvažnije, osim talenta, i „konjsko“ strpljenje?

Knjiga *Književnost me je iznevjerila* završava pesimistično u smislu da mi književnost nije dala ono što sam od nje očekivala, to jest, zadnju istinu, nije me prosvijetlila, a ne zbog osuđenosti iskonskog umjetnika na samoću, zbog njegove moguće nepriznatosti u društvu. Umjetnik u samoći sazrijeva, raste, izgrađuje se, i živi jedan pun i sretan život kakav mu ni jedna priznatost i slava ne bi mogle pružiti. Najljepše mi je bilo dok nisam objavljivala...

To da sam zadnjih godina, sada, pri kraju života, dobila neka priznanja, mogu zahvaliti samo tome što relativno dugo živim. Kafka i Pessoa umrli su četrdesetima, a ja sam upravo napunila sedamdeset – život mi je dao priliku koju njima nije – i pomalo je logično da su arbitri priznavanja ili nepriznavanja konačno pogledali i u mome smjeru, kada se već nisam maknula! Kada sam već tako izdržljiva... I ja se čudim da se to dogodilo za moga života, moglo se i ne dogoditi. Nisam ugodna, ne podilazim, ne odustajem od svojih stavova, kažem što mislim, dijelim ono malo književ-

noga žita od hrpe kukolja, zamjerila sam se komu god sam mogla, zašto bi me hvalili? A još sam i žena – dakle, pomalo uljez u književnosti koja je ipak „muška stvar“... Ili je to tako dugo bila da je teško rasti se od svojih predrasuda...

A sada ću se, u čast svog sedamdesetog rođendana, počastiti riječima koje će mi svi zamjeriti, pa ću, uza sve epitete, dobiti i onaj da sam uobražena, odnosno da sam se umislila čim sam dobila neka priznanja; premda, čovjek u mojim godinama ne može biti uobražen; previše zna i nema budućnosti u kojoj bi živio svoju umišljenost. Dakle, želim reći da je meni je poprilično jasno kako se moglo dogoditi da me se tako dugo marginalizira, da ne mogu objaviti knjige, da se one prešućuju i ne dobivaju nikakva priznanja. ... Naime, s obzirom na kriterije koje sam si postavila, i u svojoj ih književnosti ostvarila, mislim da me se moglo priznati samo tako da me se prizna kao književni autoritet, da me se stavi na vrh – što nije dolazilo u obzir... Jer, već su tu bili lažni autoriteti koji su se priznavali kao pravi, srušila bi cijelu konstrukciju, tako ugodnu, tako udobnu... I onda, što ćeš s autoritetom kojeg ne želiš priznati? Makni ga ispred očiju, ne čitaj ga, pravi se da nije to što je, pravi se da ga nema... Sjećam se jednog predavanja s prve godine na komparativnoj književnosti, prof. Svetozara Petrovića, kada je rekao: „Neki, samo neki od vas, doći će do Goethea. I onda će ostati sami“. Eto, kao da me je opisao... Mojih pola stoljeća...

Iz knjige je jasno kako vi vjerujete da i danas postoji jasna razlika između „visoke“ i „trivijalne“ književnosti, iako nas je još vrijeme postmoderne pokušalo uvjeriti da razlike ne mora biti.

Razlika postoji, ponavljam, razlika je vidljiva, ali da bi se vidjela mora se znati što je što, prvenstveno što je uopće književnost. Kada se to ne zna, a ne zna se, više se ništa ne zna. Napravljen je kaos – raj za netalentirane. Pakao za književnost. Nema mi ništa gore nego kada vidim kako netko hvali moju knjigu, a istodobno hvali i neki sofisticirani kič – dakle, uopće ne vidi razliku... Pa što on onda uopće vidi, pitam se? Sve je utrpano u isti koš – a čemu služi koš? Smeću... Goethe se ljutio što mora objavljivati u istome časopisu kao i zadnji skribomani, a što bi tek danas rekao – da ga predstavljaju zajedno s Jo Nesbom!? Ili Coelhom!? Postmoderna je uništila instituciju književnoga autoriteta u obliku pisca, kakav je, recimo, bio Victor Hugo – koji je obranio mladog Balzaca kada su ga napali... Veliko je vidjelo veliko. Danas je veliko marginalizirano, autoritet je posao Famulus, koji to nije i ne može biti, dakle, postavljen je lažni autoritet, kakvi su sudci u Kafkinu *Procesu*. Kafka je znao! Laž proizvodi laž... Krivotvorina ugrožava istinu... Ali, svojstvo je istine da uvijek nadvlada laž. Samo se treba strpjeti.

Može li dobra knjiga kombinirati krimić i umjetnost, žanr i duh?

Mislim da je iz svega što sam rekla sasvim jasno da ne može... Stavite trulu jabuku uz zdravu i što će se dogoditi. Trula će ozdraviti? Neće... Uništiti će zdravu jabuku... A zašto bi žanr bio trula jabuka, pitat će netko. Zato jer jest... Pa nije vajda umjetnost trula jabuka? Kako sam već rekla, žanrovska književnost ne piše se iz bića i svijeta autora, ona uopće nema autora, ona je ispunjavanje obrasca – a ne traženje istine, a tko ne traži neće niti naći.

Ima jedna sufijska poslovice koja kaže: „Neće svi uhvatiti divljeg margarca koji za njim trče – ali uhvatit će ga samo oni koji trče“. Dakle, neće svi koji traže istinu doći do istine znanja, do mudrosti, jer svi nisu za to sposobni, doći će samo neki, ali oni koji je ne traže sigurno je neće naći... Neće na nju nabasati kao slijepa kokoš na zlatno zrno... Goethe, koji je znao sve, do mjere da ga je Kafka smatrao „strašnim“, a T. Mann se nije mogao načuditi kako se netko usuđuje reći: „To je sigurno istina, jer sam ja to rekao“, već je onda protestirao protiv uvođenja kriminalističke priče u radnju... Pa zar je on bio blesav? Njemu je bilo sasvim jasno da se tu duh podređuje priči, formi, da tu sve što ima veze s duhom isparava, a traže se samo rješenja priče, matematičke zagonetke, jer drugo nije niti moguće... Duh je u krimiću, u cijeloj žanrovskoj prozi ukinut unaprijed, mrtav je, i više ga ništa ne može oživjeti.

Zanimljivost, a koja možda najbolje ilustrira krepavanje duha u krimiću jest Pessoa pokušaj da piše kriminalističke priče... Taj čovjek koji je također sve znao, suočen s velikom popularnosti kriminalističkih priča, pomislio je kako on – koji sve zna – također može pisati kriminalističke priče i kako će se u njih kao takav, sveznajući i smjestiti, dakle, da će te priče imati i duha... Ali što se dogodilo? Od Pessoa u tim pričama nije ostalo ništa, ostao je čisti žanr, kič, smeće... Ni on se nije uspio izvući iz toga procjepa... A još su mu neke od tih priča na rubi pameti, kao ona o restoranu u kojem su za obrok posluživali ljude...

U jednome našem privatnom razgovoru rekla sam kako se u socijalizmu više držalo do književnih kriterija, jer je bilo malo izdavačkih kuća pa nije svatko mogao objaviti knjigu, dok je kapitalizam donio plimu svega i svačega, a u toj plimi često se utapaju dobre stvari. Suprotstavili ste mi se, rekavši da je, naprotiv, u socijalizmu ozbiljnom piscu bilo mnogo teže. Možete li pojasniti tu tezu?

Pa, meni je bilo teže, jer me u socijalizmu nisu htjeli objaviti, tamo sam sakupila devet neobjavljenih knjiga... Ali ne iz političkih razloga nego zato jer se nisam uklapala u već vladajući postmodernistički trend: što ne možeš dohvatiti uništi, nisam pisala žanrovsku prozu, nisam radila na fakultetu, ni u medijima, i nisam se družila s važnim ljudima. Eto, to su bili kriteriji objavljivana u socijalizmu – barem za moju generaciju. To, o čemu govorite, da je bilo malo izdavačkih kuća i da su bili viši kriteriji, vrijedilo je za

prethodne generacije... Prvu knjigu, roman *Trojanska kobila*, objavila sam tek uoči rata 1991., u dobi od 43 godine... U *Mladosti*. Jer sam našla privatnu vezu! Padom socijalizma pojavili su se mali izdavači kod kojih sam mogla objavljivati, pa sam tako objavila sve knjige „iz ladice“... Ali samo to. Nisam došla do medijske vidljivosti, pa tako ni do čitatelja...

Koje institucije po vama doista potpomažu hrvatskoga književnika?

Izdavači, Ministarstvo kulture, Grad Zagreb... stipendiranje i nagrađivanje autora. Međutim, možeš objaviti knjigu, dobiti neku stipendiju, ali kada sve zbrojiš na prosjačkom si štapu... Potpomognut si prividno... Osim ako ne dobiješ nagradu od 100 000 kuna, kao ja za *Divljakušu*, ali to se može dogoditi samo jednom u životu. Da bi zaradila tu svotu ja bih morala napisati 15 romana... tako da ju doživljam kao honorar za sve prethodne potplaćene knjige ili knjige za koje nisam dobila ništa. Dvije, nakon *Trojanske kobile*, čak sam morala sama financirati. Slavko Mihalić me tješio kako je i on financirao svoje prve tri knjige, pa onda mogu i ja. Hrvatski književnik, uz svu potporu institucija, ne može živjeti od svoga pisanja, mora se snaći drugačije. Negdje se zaposliti ili pronaći sponzora.

Međutim, ja sam u taj život hrvatskoga pisca još s devetnaest godina ušla s potpunom svijesti kako od pisanja neću moći živjeti, da su hrvatski književnici umirali od gladi, ili su se, poslije rata, podredili politici – što također nije dolazilo u obzir – i još s idejom da ništa drugo ne želim raditi – kada se danas osvrnem, vidim da sam se spremala skočiti u ponor. Ali sudbina mi nije namijenila ponor, valjda sam to slutila... Jer ja sam ipak racionalna Djevica, ne srljam samo tako... Mislim da me je sačuvao taj posve jasan osjećaj tko sam, što sam, i što trebam raditi. Jer ništa drugo nije bilo moguće. Slabo sam stipendirana, do nedavno nikada nagrađivana, za pola stoljeća pisanja zaradila sam penziju od 1200 kuna, ali evo me, blistam.

Koliko piscu pomaže članstvo u književnome društvu?

Ne pomaže mu nikako, barem meni nije, ali ako niste član nekog književnoga društva, onda vam to odmaže. Znači da ne vrijedite ni toliko da budete član književnoga društva. I imate neke porezne olakšice na nikakvu zaradu. Potrebna su neka druga umrežavanja da bi od tih društava imali koristi, ali ja nikad nisam za to imala smisla. Ne znam biti umrežena.

Jesu li po vama naša dva književna društva još uvijek u ideološkom raskoraku kao i prije?

Jasno da jesu, i to još više nego prije. Zaoštrile su se ideologije u društvu općenito, pa se to odražava i na književna društva, razdvojena po svjetonazorskoj osnovi, djelomice. Jer tu se nije radilo sam o ideologiji nego i o borbi za moć. Bila sam prisutna kada se to događalo, pa znam. Moć me

nikad nije zanimala, ali to ne znači da ju ne vidim, da ne znam što je što. Odmah sam podržala novo društvo, HDP, jer su mi ljudi toga društva i generacijski bili bliski i jer su mi uvjerenja lijeva (ali ne boljševički zadržta), jer sam iz zagrebačke partizanske obitelji, ali Zagrepčanka sam, Hrvatica, u DHK primio me je Slavko Mihalić, što mi je onda bilo jako drago, pa sam osjećala da pripadam i tom društvu. Pa sam tako ostala u oba, što mi, bojim se, svi zamjeraju... Ali moj život nije određen ni ideologijom, ni nacionalnom pripadnosti, moj život je obilježen književnošću, ako ičemu pripadam onda pripadam narodu „svjetske književnosti“, kako ju je zamislio Goethe, i borim se samo za književne vrijednosti... Ali mislim da je borba za vrijednosti na jednome polju borba za vrijednosti na svim drugima, i da se svi bore za vrijednosti od općega značaja, za vrijednosti koje vrijede za sve, ne bi niti došlo do sukoba. Tko izdaje vrijednosti u književnosti, koja je zadnji bastion duha, izdaje ih posvuda. Tko se bori za istinu, bori se na svim poljima. Zato ne razumijem ni pojam „angažirane književnosti“, jer oko čega je netko angažiran? Oko politike, ove ili one... ideologije ove ili one. Pravde? Angažirajte se vi oko istine onoga što znate, dosegnite mudrost, i sve će biti u redu. Jer znanje bez istine je samo laž koja sve uništava.

Razgovor vodila: Lada ŽIGO ŠPANIĆ

NOVI PRIJEVODI

Cvetka Bevc*

Pjesme

I.

ALBA ZA PTICE

Živimo milošću ptica
koje su nam prepustile svoja gnijezda
još topla od krila.

Zato se ne bojim letjeti.

Strah me je povijesti
koja bilježi oborene zrakoplove
točnije od padova ptica
i briše iz pamćenja vladarice svijeta.

Prije prvoga leta ptice uče
svoju djecu govoriti
riječ zemlja
da bi im mogle pokazati nebo.

Pri pogledu iz visina mi smo ljudi sićušni.
Od oblaka gradimo kuće za ranjene ptice
kao domove za svoje izgubljene snove,
seljakamo ih među zvijezdama
kao šatore nomadskoga plemena
po pustinji, posutoj prividima
krilatih bića od pijeska.
I u pogledu kroz njihove oči

tražimo oslonce za dušu u zdencu
u kojem je voda već odavno presahnula.

Samo jedna je ptičja suza
dovoljna da utaži čovjekovu žeđ.
Mora samo posuti zrnja na dasku pod prozorom
bez primisli da se darovano vraća.

Uvijek iznova pokušavam nahraniti ptice,
orem po nebu, sijem u vodi,
žanjem stijene, kamenje, pijesak,
provlačim se kroz ptičji cvrkut
i uzimam paperjasti smijeh kao plaću
za trud. Ili kao mrvice nade.

Da je život samo vrijeme učenja o tome
kako se preporoditi u ptičje srce.

O KONJU KOJI JE PREPLIVAO MORE

Konj koji je preplivao more
ne može biti samo priča nekoga jutra.
Iz pjene voda dozvala sam ga
da iz mojih ruku može jesti sunce
i da mi pomogne sklopiti svijet.

Zašto me uvjerava da je tuga njegov poziv
i da je prije nego što je zakoračio na put, poslao nož
koji se bio odlijepio od njegovih rebara.
Presrela sam sječivo da ga skrijem u pijesak,
moje oči ne smiju postati prozor
zaprljan vjetrom, solju i kišom.

Pijesak je majstor prolaznosti,
vječito ga mogu prosipavati kroz ruke
i prevariti vrijeme. A vrijeme me je poučilo nadati se.
Kako iz pogleda konja mogu izbrisati umiranje.
Samo će zaspati, a ja ću za nas oboje
uvijek hvatati iste snove smrti
da postanu melodija koja nikada neće utihnuti.

Poslije neće više biti važno
kako su bijeloga konja u davnoj prošlosti
osedlala divlja plemena istoka,
da su njegov topot ugodili sa zveketom mačeva
i s krikovima onih koji su htjeli živjeti.
Nije uzalud s njima sjedao pokraj vode
i pričao im povijest toga
kako su ih nekoć začele ribe.
Da zato usred rata progovore jezikom cvijeća
i u sjećanju ožive tajne trava
koje su bile uvenule još prije nego što ih je pasao kao manu
ubranu u odsjaju mjeseca na morskoj površini.

I dok spušta glavu u moj naručaj,
ne očekuje moje suze. Ili zadovoljstvo
što sam i ne znajući jahala na zaboravu.
Tek zarže tiše od tišine.
Svaki čin iznenada postaje sljepilo
postojanja. Za njega. Za mene. I još nekog.

A u budnosti njegova daha više je od zapovijedi.
Znam da ga moram pustiti u smrt,
šutke se oprostiti
da na kraju zapliva do obale
gdje će mu njegov krilati brat zapjevati pjesmu
o konju koji je preplivao more.

ARESOVA TUŽBA

Laž je da sam se rodio besmrtn.
Božanska me Hera proizvela sa strane,
u ljutnji na muža, obavila je noge oko nekog vojnika
kada je podigao mač prema nebu i prokleo boga.

Prvo sam morao ubiti oca
da bih mogao piti krvavo mlijeko.
I u zvijezdama sam ugledao veličanstvenost bitaka
još prije čitanja prve knjige koja slavi pobjedu.
Iz utroba poraženih za neki sam metar
izrastao u pohlepu vukova i otrov zelene žune.

Poslije nije bilo teško postati vječnim.
Sada je teže, meni Aresu, umrijeti,
iako sam umoran od postojanja sve više.
Opsjeda me želja da u meni izraste djetinjstvo
i da mogu zagrliti stare. I kraj puta.
A ne poznajem sjećanja djeteta.

Napisao sam knjigu, zasadio drveće,
bezbroy sinova začeo.
Napradio sam sve i kao čovjek i kao bog.
Zar to nije dovoljno za moju smrt?

Moji su sinovi toliko puta razdijelili svijet
da se ne sjećam više njegova početka.
Moram se osjećati ponosnim, nadrasli su moju strast,
njihovi unuci o ratu znaju više od mene.
Svejedno me ne mogu ubiti. Sprečava ih čast.
I strah da me neće moći pokopati.
Nema zemlje, ni vode, ni vatre,
ničega nema što bi moglo nositi moje tajne.

Nespokojno gledam na zgrbljena čovjeka
koji urezuje moju tužbu na zid svoga zatvora
samo zato da zaboravi kako sam bio svugdje
i da smo po zavjetu umorenih više od pobratima.
Neka moli za nebo bez zvijezda
gdje je naša sudbina zapisana.

I neka strpljivo čeka da uhvati riječ
za one koji su me uspjeli zaboraviti.

A upravo tu se skriva moć, moćnija od moći.
Znam da ću nestajati kap po kap i vraćati se majci
da može rađati pijesak prolaznosti.
Kad više ni sjećanje ne budem, ugasit ću se s nadom
da mi nikada nitko neće biti ravan.

II.

MORSKI DNEVNICI
Ciklus pjesama, ljeto 2012./2013.

PRVI POGLED
Starigrad Paklenica, ljeto 2012.

Do mora ne vode ravne ceste.
Okuke mi u glavi razrezuju razglednicu
i mijenjaju me u čekanje na pitanje
kada će na vidiku zatreptati površina vode.

Pogled na more uvijek je prvi pogled,
svaki put postajem bog u onom trenutku
kada je stvorio vodu i oprao oči
tako da su ga zapekle od soli kao dijete
koje je prvi put zaplivalo s ribama.

A sada kada već dišem škripečim škrigama
prenosim tom djetetu svoje bezbrojne poglede,
mijenjam ih za njegovo čuđenja nad time
zbog čega putujem prema obali kao neispisani zapisnik
te iza zatvorenih očiju nema nosa, ušiju, jezika i kože.
I hoću dokinuti razliku između spoznaje i predodžbe
kao da će svijet poslije toga postati jedino slika u mojoj glavi.

Na čelu mi se pojavljuje kap,
pojavljuje se kao okrutnost žarkoga ljeta
i dugo puži prema kopcima,
klizim zajedno s njom kroz vrijeme, klizim kroz sve svoje godine
nacrtane na podlozi kamenjara,
imaginarne kao pjesma ribara
koju znaju pjevati vjetar, stijene i ja.

Kap iznenada prelije moje oči,
ne pomaže što je i krv moja vodena,
kapci trepere u želji da ih otvorim
i otkrijem djetetu, gledaj, more je prema nama
prvi put podiglo svoje mokro lice.

VEČER

Vir, ljeto 2012.

Svjetlost puži po kamenim ulicama
polako spuštajući velove po pločnicima,
pri dolasku večeri je sasvim gola,
nema srama u izboru kamena za priču o noći.

Zavidim kamenu na sredini trga
zato što može uhvatiti šapat zalaska sunca
i barem naslutiti tko pokreće mehanizam sata.

Možda moje uši ne bi smjele biti odavde
i čut ću više nego on,
prepoznat ću u slijedu zvukova čak i cikade
kako se zamršenim jezicima žale na zimu
i podsjećaju da i za umiranje večer
treba malo strpljenja. I poniznosti.

Ili mi je dovoljno što ću saznati
zašto je kameni grad u sumraku nestvaran
kao da je izgubio tajnu postanka.
Noć pruža kandže koje dolaze iz Hada,
anđeli sklopljenih krila broje posušeno drveće,
upornom šutnjom uče me
da za kamenu pjesmu ne treba biti kamen.

Dovoljno je pronaći put koji vodi od zemlje,
iako neke od putova diktira voda.
Brodovi za dana još nisu usidreni uz obalu.

Kada s mrakom zajedriš u kamen, tada si sam
kao da si jedini na svijetu
kome je za mrvicu strpljenja
darovao nekoliko riječi iz svoga rječnika
da njima ispišeš pjesmu o večeri.
I ponizno čekaš da kameni grad oživi.

GALEB

Sveti Filip i Jakov, ljeto 2012.

Svaki čovjek ima galeba koji je samo njegov.
Zaslužiti će tu čast ako nestane u svojoj sjeni.
A i sjena nosi svoju sjenu. I onamo seže želja
koja u dvojnosti bremena postaje lakša od pera.
Želja biti ptica, otkriti što je njoj podareno,
uzjahati je kada leti najviše i najbliže suncu.

Moj galeb pronašao je mene prije nego što je bio moj.
Vjerojatno ptica potraži svakoga od nas, samo što o tome
ljudi ne govore. Možda ponekad u snovima,
ili poslije smrti kada pamćenje još uvijek bilježi
da se je pri letu najlakše držati za njezin vrat.

Sjećanje je varljivo, može svakoga dana dodavati
i ono što se nije dogodilo. Ili pak oduzme čar
i od radosti letenja zaboravi galebove oči
kojima sam vidjela morskā bića kako sjede na obali.

Nismo sami na svijetu, ni ptice ni ljudi.

Može mi sjećanje izbrisati iz sjećanja
i sjenu moje sjene. Ali da nebo šeta
po površini vode bosih nogu, to neću zaboraviti.
U to vjeruju i morskā bića i moj galeb
koji bez dozivanja dolazi u posjet sve češće.
Ne leti više blizu sunca, kaže, a onda govori
o starenju, artritisu i ispadanju perja.
Nakraju mi kaže da svaki galeb ima svoga čovjeka.
I da mu je drago što smo se nas dvoje prepoznali.
Iako sam ga bila dozvala plahim glasom.

SIMFONIJETA

Šibenik, ljeto 2013.

Svaki val u sebi nosi davne poklike veslača,
i zamasi vesala neumorni su bjegunci
koji odzvanjaju u hihotanju maslinika.

Miris borova odjekuje mi u ušima,
treperim jače od njihanja grane,
nije mi teško baciti svoje lijevo uho u vodu
ili ga zakopati među korijenje.
A ako treba, mogu se pomiriti s nemirom u sebi.

Od svega što čujem morat ću jesti u danima
koji slijede. A ono more neće biti samo more,
zapluskivat će me još na željezničkoj stanici
i utišavati buku između klopota vlaka.

I dok osluškujem bubnjanje morskih zvijezdača,
učini mi se da sam bila rođena zato
da i glazbu životinja prenosim u simfonijetu.

Ni za tren nije se to dogodilo prerano,
nijedan ton nije zazvučao niti prije niti kasnije,
kao da se ispunilo proročanstvo morskoga kralja
prema kojem moram za pjesmu koja još nije spjevana
stvoriti nova glazbala. Kao i za grmljavinu bez munje.

Jedra će lepetati do sljedećega ljeta
i već plaču za vremenom kada su se parala nit po nit
da bi uz tresak pala na tlo kao prenapete strune
te ispuštaju dugi pedalni ton negdje u svemiru.

Ne bih ga čula ako mi morski div
ne bi pokazao što se tu događa.
Prihvatila sam ga za očeva oca,
u svako je sjeme položio sjeme
gdje se sve sjedinjuje u svemu
i ništa se ne protivi ničemu.

ISPOVIJED
Marina, ljeto 2012.

Noćas pokraj mora zaželjela sam se pustinjškoga pijeska,
prihvatila bih radije prazninu nego nesigurnost traženja.
Kako me uza svu raskoš vode obuzima nemir,
u sebi dijelim radost boga što je stvorio ljude.

Podvodna mjesta ipak je izgradila kolonija rakova,
iako hodaju natraške, bojim se
da me zavedu u labirint ukazana smjera.

Rod pjesnika rod je budnih mornara,
njihovi poklici i noću dolaze s istoka.
Ribe spavaju napola budne, spremne
pojuriti na znak s mjesečeva neba.
Iako na svojim krilima nose ljudsku djecu,
a ona padaju s njihovih leđa poput usnulih zvijezda.

Ne mogu presuđivati o ribljim zamasi,
ni meduze ne znam odijeliti obične od posebnih
kada ukrute krakove i moj im strah pokazuje jedno lice.
A nepotkupljivije su nego plameni porast morskih trava.

Vjetar je ošteti pluća mojom tugom,
oboje kao jedno zvižde kroz poderane mjehove,
samo što to on čini u blizini moje blizine,
a ja ga uzalud pokušavam dotaknuti.
Nije čudo što mi se smije bez smijeha.

Moja se šupljina ispunjava udaljenošću.
Nalazim stabilnost u promjenama.
Uzimam na dlan svjetlucanje planktona
i prosipam ga kao pijesak između prstiju.

RIBAREVA POUKA Trogir, ljeto 2013.

Usred ljeta ne slavi se ljeto.
Njegov je oproštaj na početku ljeta
kada ribar iz morskih dubina izvuče
umjesto ribe ono što se smatra izgubljenim.
Medvjedu šapu koja je pala s neba,
a samo je iskušavala strpljivost mora.

Ne pokušavaj mu ugrabiti tajnu,
treba je samo prihvaćati, što je teže nego davati,
objašnjava mi lovac ribljih snova
kada na udicu u čudnom redosljedu

nižem riječi i značenja. I čini mi se
da i bez ljubavi mislim na ljubav,
ali kao da ništa ne moram kazati
jer sve je već bilo izgovoreno.

A zašto je riječ more tako slatka
da se ni pri plimi ne mogu oteti radoznalosti
koja se prestiže u oseci i sve nježno udara
kao da se nada da postoji val koji bi znao mirovati.

Ribar u tišini izvlači beskonačnu mrežu iz mora,
ja od riječi s usta stavljam udicu s mamcem
i prisežem da se, kao i on, ne nadam ulovu.
Možda imam na umu samo kosture s dna mora
koji će se prihvatiti za kuke da ih izvučem na površinu.
U trenutku sreće morali su izgubiti svoje osmijehe
da prorastu zvjezdačama, školjkama i cvijećem
jer su kao pomirena braća prošli strahotu i milost.

Neće biti ničega pogrešnog ako ih bacim natrag
već i prije nego što ih dovučem k sebi. Imaju pravo živjeti,
ploviti potopljenim brodom od ribara do mene i natrag,
bez cilja, baš kao što putuje more.
Koje iznenada u mojim ustima postaje slano.

Sa slovenskoga prepjevao Ludwig Bauer

* CVETKA BEVC (1960.) bavi se književnošću i glazbom, na Filozofskome fakultetu u Ljubljani završila je studije muzikologije i komparativne književnosti te se usavršavala na sveučilištu – University College Cork. Nekoliko godina vodila je Slovenske dane knjige, članica je Društva slovenačkih pisaca, PEN-a i uredništva revije Poetikon. Živi i stvara u Ljubljani. Kao autorica radiodrama (opus oko trideset izvedenih djela) surađivala je s Radio Ljubljanom, Maribor, Zagreb i Trst; napisala je nekoliko filmskih scenarija i glazbeno-kazališnih djela te mnoge glazbene slike, kao i glazbu za radiodrame, kazališne predstave i filmove.

Piše prozu, poeziju, drame i literaturu za mlade. Sudjelovala je na raznim literarnim susretima i festivalima u Sloveniji i inozemstvu (Italija, Austrija, Hrvatska, Estonija, Rumunjska, Bugarska), kao i na literarnim turnejama po Makedoniji, Australiji i Kini. Izbori njezinih pjesama i kratke proze prevedeni su na više jezika: engleski, njemački, talijanski, češki, hrvatski, makedonski, srpski, bugarski, rumunjski, kineski, bjeloruski, letonski...

Ciklus pjesama MORSKI DNEVNICI nastao je u vrijeme autoričine žive suradnje s hrvatskim književnicima u okviru projekta Brod kulture.

Nagrade: Dobitnica nagrade Srebrno pero na Međunarodnom pjesničkom festivalu Slavenski zagrljaj u Varni 2014.; finale Pjesničkog turnira u Mariboru 2011. i 2014.; s romanom za djecu *Čivknjeno od začetka do konca* nominirana za nagradu *Desetnica* 2014. za najbolji roman za mlade; s romanom *Potovci* među finalistima za nagradu Kresnik 2012. za najbolji roman u Sloveniji; s

romanom za mlade *Desetka*, koji je izabran za nacionalni projekt za srednje škole *Rastem s knjigom*, nominirana za nagrade Desetnica 2012. i Večernica 2012. za najbolje djelo na području književnosti za mlade; s knjigom *Pesem za Vilo* nominirana za nagradu Desetnica 2011., za zbirku kratke proze *Zgodbe iz somraka* dobila nagradu Mreže gradova na 12. pazinskim literarnim susretima; dobitnica literarne stipendije Halma Grant za 2010. godinu.

Proza:

Prigode Špelce Žvekič (2003.), roman, JSKD, Mentor
Soba gospe Bernarde (2007.), roman, naklada Karantanija, Ljubljana
Zgodbe iz somraka (2007.), zbirka kratkih zgodbi, naklada Goga, Novo Mesto
Škampi v glavi (2010.), roman, naklada Goga, Novo Mesto
Polomljeni vilin (2010.), zbirka kratkih zgodbi, naklada Litera, Maribor
Desetka (2011.), roman, naklada Arsem, Ljubljana
Potovci (2011.), roman, naklada Franc-Franc, Murska Sobota
Ina (2011.), roman, naklada Arsem, Ljubljana

Pjesničke zbirke:

Prelet žerjavov (2004.), naklada Mondenda, Grosuplje
Med ločjem (2005.), naklada Piano, Ljubljana
Odbleski (2009.), naklada Nova revija, Ljubljana

Knjige za djecu:

Klavirski duhec Jošti (2005.), naklada Karantanija, Ljubljana
Abecednik zaljubljene krastače (2007.), naklada Karantanija, Ljubljana
Labod Zaki najde starše (2008.), Sava, Bled
Verica Mica in druge pravljice iz Zelenega gozda (2009.), naklada Didakta Radovljica
Pesem za vilo (2009.), Vodnikova naklada (DSKG), Ljubljana
Rado in Bratovščina zelenega kamna (2011.), Komunala Radovljica
Moja družina (2011.), Vodnikova naklada (DSKG) : KUD Sodobnost International, Ljubljana
Kokoška Slavica; Petelin Vladimir (2012.), Vodnikova naklada (DSKG) : KUD Sodobnost International, Ljubljana
Čivknjeno od začetka do konca (2013.), Sodobnost International

Bibliopedija Deana Slavića – epopeja svijeta koji Bog ni(je) napustio

Biblija kao književnost kroatista i komparatista Deana Slavića (Školska knjiga, 2016.) djelo je kakvoga do sada nije bilo na hrvatskome jeziku. Knjige o odnosu Biblije i književnosti s tematski užim opsegom u nas su već objavljivane, primjerice biblijskim se utjecajima u hrvatskoj usmenoj književnosti i tradicijskoj kulturi u svojim dvjema knjigama bavio Stipe Botica. Slavićevo novo djelo predstavlja sintezu njegova dosadašnjega bavljenja biblijskim intertekstom u književnosti i poučavanja budućih kroatista na sveučilištu. Prije njegova objavljivanja u stručnijim je krugovima bio poznat kao autor pet znanstvenih knjiga, od kojih je glavnina povezana s biblijskim motivima u književnosti, a uredio je i tematske brojeve časopisa *Dometi* o toj problematici. Na 715 stranica, knjiga je zamišljena i ostvarena kao sveučilišni udžbenik. Time odgovara na potrebu trenutka u kojem se hrvatsko društvo suočava s obrazovnom reformom, čiji je dio i promišljanje o nastavi materinskoga jezika i književnosti. Autor ove knjige jedan je od malobrojnih predstavnika struke koji su se uključili u tu važnu javnu raspravu. Jedno od njezinih pitanja je i status Biblije u književnobrazovnome sustavu. Napisati književno-znanstvenu monografiju o Bibliji, najutjecajnijoj književnoj činjenici uopće, zahtijeva enciklopedijski pristup kakav Slavićevo djelo ima. Čini se stoga uputnim prvo prikazati strukturu knjige, zatim se pozabaviti sadržajem imajući u vidu temeljnu tezu i interpretacije biblijskih tekstova, navodeći pritom problematične točke koje autor propituje u svjetlu teorije

književnosti, duhovnosti i teologije, potom se dotaknuti zasebnih poetičkih i metapoezijskih pitanja koje djelo tematizira te se na kraju osvrnuti na autorov stil i praktičnu vrijednost knjige.

Kako sâm daje naslutiti u Uvodu, autor odlučuje pisati prije o *umjetnini kao takvoj* nego o golemoj popratnoj literaturi vezanoj uz Knjigu (usp. str. 15). Prirodno je da u knjizi o tisućljetnoj knjižnici, što Biblija u stvari jest, nije moguće obuhvatiti sve relevantne komentatore i reference. Pored izvornih tekstova koje čita na jezicima kojima su napisani i djela hrvatskih bibličara, autor se ponajviše oslanja na anglofone katoličke autore, tek na ponekog njemačkoga ili francuskoga, odnosno stručnjaka reformirane tradicije. Knjiga je vrlo pregledna, s kratkim poglavljima. Budući da je zamišljena za proučavatelja-početnika, u uvodnome je dijelu sinteza; popis knjiga i temeljnih pojmova. Temeljnim pojmovima pripada *sveto* (koje autor tumači religiozno), naziv *Biblija*, pojam zavjeta, biblijski jezici, zemljopisne koordinate biblijskih zemalja, povijesni podatci u svjetlu dosadašnjih arheoloških otkrića, židovstvo, kršćanstvo te Božja i božanska imena. Temeljni su pojmovi definirani precizno, etimološki. Tu je i važan kratki tekst o kulturno-književnoj relevantnosti Biblije naslovljen *Reakcije na Bibliju* u kojemu autor tek upozorava na čitatelju najpoznatija imena kulturne povijesti koja živo komuniciraju s Biblijom: Tomu Akvinskoga, Dantea, Tolstoja, Dostojevskoga, Gibsona, Scorsesea, Eca, Dawkinsa, Franzena. Već je u tome kratkome potpoglavlju zamjetan autorov značajan postupak: svjesno i nenametljivo iz znanstvene objektivnosti prelazi u osobno intoniran komentar te se postavlja ne samo kao znanstvenik već i kao čitatelj i tumač. Na više mjesta komentira složena poetička i

filozofijsko-teološka pitanja vezana uz pojedine knjige, kao i ironijski odnos ideologa i elita totalitarnih režima (pri čemu se daje naslutiti autorovo osobno iskustvo) prema povijesnosti biblijskih osoba i događaja, posebice sudar biblijskoga mentaliteta s nacizmom i komunizmom; gdje kad interpretira zgodu hrvatske novovjeke povijesti u svjetlu biblijskih primjera (usp. str. 40 – 41). Taj postupak dodana je vrijednost Slavićevoj knjizi jer biva očitim kako je Biblija, premda u sebi heterogena i polilogična zbirka katkad međusobno polemičnih tekstova, određen životni program prema kojemu se i proučavatelj i čitatelj moraju odrediti. Sklon ekovskoj otvorenosti, autor poziva suvremenoga čitatelja na protočan odnos prema Bibliji s čijom riznicom, uvjeren je, bez obzira na svjetonazor, čitatelj može voditi obogaćujući dijalog: *Ali je i svaki čitatelj zemlja s neotkrivenim područjem, a Biblija može u njemu naći dijelova njegove vlastite osobnosti kojih prije nije bio svjestan* (str. 41). Nakon uvodnih poglavlja slijedi hermeneutički dio naslovljen *Biblija, Crkva i književnost* koji nudi pregled teorija recepcije i objašnjava značenje katekizma odnosno vjerske zajednice za interpretaciju Knjige, donoseći i Fryeva rješenja (*Veliki kod*, 1982.), budući da se kanadski teoretičar bavio biblijskim intertekstom u W. Blakea i uopće je plodan za proučavanje Biblije kao predstavnik tzv. „arhetipske” kritike. Slavić donosi abecedu biblijske hermeneutike koju provodi zajednica koja se oslanja na sveti tekst, tj. Crkva; iz dviju temeljnih razina tumačenja – doslovnoga i duhovnoga (koje se grana na alegorijsko, moralno i anagogijsko) oblikuje se višeslojno značenje teksta. Pritom obrazlaže dodatna tri drevna načela Crkve – tumačiti Pismo kao cjelinu, ne gubeći iz vida jedinstvo poruke, ukorijenjeno u kontinuitetu crkvene predaće i pazeći na konzistentnost. Kao izvore ovoga hermeneutičkoga ključa autor navodi *Summu* Tome Akvinskoga i katekizam; neobično je što je Aurelije Augustin citiran tek glede autoriteta Crkve u tumačenju, budući da je nositelj važne ideje o višestrukoj značenju biblijskih tekstova – različitih i istovremeno istinitih značenja, kao i napatka zvanog *pravilo ljubavi* – Bibliju treba tumačiti tako da raspiri ljubav Božju u čitatelju. Bitan je Augustinov dopri-

nos hermeneutici ideja – da je potrebno metaforički tumačiti dijelove koji bi inače proturječili razumu (*De Genesi ad literam*, 1:19-20).

Ovaj drugi, hermeneutički dio završava kratkim objašnjenjem vrijednosti Biblije kao književnoga teksta pri čemu se autor oslanja na C. S. Peppera, prema kojemu vrijednost književnoga djela ovisi o stupnju jedinstva predodžbe i raznovrsnosti integriranoga materijala, u čemu je Biblija preboga (usp. str. 68). Kasnije će se, govoreći o Knjizi o Jobu, složiti s Empsonom da je upravo u višesmislenosti umjetnička vrijednost teksta (usp. str. 267; 285; 475). Zatim nalazimo vrlo vrijedan dio o arheologiji i paleografiji koji donosi obilje podataka o intertekstu bliskoistočnih književnosti u Bibliji, ključnih za komparatistička razmatranja. Na kraju cijele knjige autor će spomenuti encikliku *Divino Afflante Spiritu* (1943.) pape Pia XII., značajnu jer se u njoj po prvi puta službeno potiče proučavanje žanrova u Bibliji, odnosno Biblija promatra i kao književno djelo što implicira augustinovsku višesmislenost. Iduće poglavlje o žanrovima donosi obilje književnih oblika i figura klasične retorike oprimjerenih u Bibliji, kao i čitanja Biblije u svjetlu teorije književnih rodova: tako Frye u Bibliji vidi komediju, a sama knjiga obiluje žanrovima kakvi su saga, legenda, romansa, kronika, pripovijetka, evanđelje, poslanica, apokalipsa. Autor potonje detaljno raščlanjuje, a donosi i biblijske tematske podvrste s primjerima. Pritom se uglavnom oslanja na Staigera i Jollesa. Slijede dva poglavlja u kojima su bogate raščlambe stilskih figura bez i s pojačanim odnosom zvuka i smisla na kojima ih student može dobro uvježbati. Slijede možda najzanimljiviji dijelovi Slavićeve bibliopedije, a to su poglavlja s detaljnim prikazima dijelova Staroga zavjeta te svake knjige zasebno. Nakon nužnoga uvoda o četirima starozavjetnim predajama i načinima njihova spajanja, svako potpoglavlje sadrži osnovne podatke o knjizi (datacija, pitanje autorstva), njezinoj povijesnoj utemeljenosti, sadržaju, žanrovskome određenju, kompoziciji, temi, stilu te samu interpretaciju. Nerijetko su tomu u zasebnim potpoglavljima nadodani pojmovi važni za plodno razumijevanje pojedine knjige – primjerice *Prijevara i izabranost* (usp. str.

178 – 179) ili *Protusimetričnost* (usp. str. 174 – 176) u poglavlju o Knjizi postanka. Naravno, poseban je prostor i pažnja posvećena intertekstu pojedine knjige u književnosti Zapada, a i kulturi općenito, kao i scenama važnim za katoličku teologiju koja je hrvatskomu čitatelju najbliža i najrelevantnija. Nakon iscrpna opisa geopolitičke i vjerske situacije u Kristovo doba, slijedi slično strukturiran prikaz Novoga zavjeta, a iza toga književno-znanstveno vrlo vrijedno poglavlje naslovljeno *Kanon i prijevodi* gdje su prikazani načini stvaranja kanona koji su ključni za razumijevanje funkcioniranja književnosti kao društvenoga fenomena općenito; svaka književnost podrazumijeva kanon u čijem oblikovanju bitnu ulogu igraju izvanknjiževne vrijednosti – u slučaju Biblije, teologija i duhovnost. Ovo poglavlje sadrži i pregled povijesti prevođenja Biblije na engleski jezik, kao i deset kroatološki značajnih potpoglavlja o prijevodima i izdanjima Biblije u Hrvata. Na kraju su, radi lakšega snalaženja, podastarta kazala biblijskih mjesta, osoba, naroda, spomenutih znanstvenika i zemljopisne karte. Završnom napomenom o kolegiju u kontekstu kojeg je knjiga rasla autor je objasnio praktičnu namjenu djela.

Kao glavno načelo interpretacije Knjige, temeljna je autorova teza kako je Biblija nerazdvojivo jedinstvo povijesnoga djela, književnoga djela i svetoga teksta. Razumjeti neko književno djelo znači *poznavati pravila toga žanra*, a svete su knjige žanrovi za koje je upravo njihova *svetost*, prihvaćena i življena u određenoj zajednici, presudna (usp. str. 17). Četiri starozavjetne predaje i četiri novozavjetna evanđelja svjedoče o različitosti perspektive u prikazu događaja, utvrđuje Slavić, no to ne znači da su biblijski junaci poput Abrahama i Mojsija fiktivne osobe. Autor se kritički postavlja prema njemačkome teologu R. Bultmannu koji tvrdi da povijesnost biblijskih događaja uopće nije važna za duhovnu poruku nego biblijski tekstovi izriču značenje koje im pridaju zajednice za koje su pisani (usp. str. 354; 425; 446). Slavić odgovara: *Držim da je pogrešno postavljati suprotnost među dvama elementima te da podatci koji su u evanđeljima došli do nas prenose i povijesne činjenice i ujedno stajalište određene zajednice o Kristu* (str. 354). Pitanje o povijesnome

Isusu, inače veoma zastupljeno u njemačkih bibličara, autor dotiče, ali ne ulazi dublje u nj. S druge strane, na nizu primjera pokazuje da je značenje teksta ovisno o teologiji i duhovnosti zajednice, baš kao što one bivaju konstituirane samim tekstom. Između teološko-duhovnoga konteksta i samoga teksta na djelu je živa povratna sprega. Tako, primjerice, upozorava da se smisao motiva u karakterizaciji protagonista Markova evanđelja ne može razumjeti bez teoloških posljedica; Markov je Isus, za razliku od Lukina i Matejeva, prikazan kao izrazito ljudski, sirov i realističan, jer takav je splet naglasaka bio potreban zajednici rimskih kršćana za koju je evanđelje pisano (usp. str. 364).

Autor je mahom znanstveno objektivno te argumentira na temelju usporedbe provjerljivih podataka, služeći se aparatom književne i kulturne teorije, no ponekad i osvježavajuće subjektivan, pristupajući kao (učeni) čitatelj što je dio intelektualne autentičnosti. Držeći se otvorena eklektičkoga pristupa, vješto koristi različite književnoteorijske škole, ali im ne robuje nego ih propituje. Tako će ponuditi vlastito psihoanalitičko tumačenje Rute i Judite, koje i poneki recenzent drži *nategnutim* (usp. str. 236 – 237), a oštro će polemizirati s dekonstrukcijom pri interpretaciji Otkrivenja tumačeći *différance* kao *odgodu uspostave smisla*. Temeljni prigovor dekonstrukcije, da je jedan član binarne strukture hijerarhijski nadređen drugom što je etički neopravdano, Slavić otklanja argumentum: *Da bi nešto uopće moglo biti u opreci, mora imati barem neka zajednička obilježja. Svjetlo i tamno povezuje količina svjetlosti koja je nazočna* (str. 440; 615). U načelu otvoren za druga i drukčija tumačenja, autor ipak ne završava u Vattimovoj *slaboj misli* koja je lišena čvrstih istina, struktura i odnosa. Poststrukturalističkoj ideji kako se značenje teksta ne može dokraja definirati jer tekst u sebi nosi proturječja Slavić se suprotstavlja mislju da taj prigovor vrijedi samo ako se kontekstu pridaje važnost samoga teksta i izbriše granica između jednoga i drugoga, što je neispravno (usp. str. 251). U tumačenju povijesnih knjiga i katoličkih poslanica često koristi novi historizam, a temu otkupljenja prelama i kroz feminističku teologiju (usp. str. 372). Otvoreno će se

suprotstaviti marksističkomu shvaćanju da tumačiti svijet ne znači i mijenjati ga te Lukáćevoj definiciji romana kao *epopeje svijeta koji je bog napustio*, a uvelike će koristiti Fryev pojam patosa, Kierkegaardovo poimanje zdvojnosti kao *bolesti na smrt* i Steinerovo tumačenje tragičnoga junaka u interpretaciji neželjenoga i usamljenoga Krista u evanđeljima (usp. str. 367). Odnos prema budućnosti pri interpretaciji prorokâ tumači prema Heideggeru; tek iz budućnosti sadašnjost i prošlost dobivaju smisao (usp. str. 303 – 305). Posebno je zanimljiva autorova interpretacija Otkrivenja s obzirom na to da je kategorija vremena – sinteza kružnosti i pravocrtnosti (usp. str. 607). Suočen s alternativom – strukturalizam ili poststrukturalizam – Slavić se dominantno odlučuje za strukturalizam. To je najviše vidljivo pri korištenju Levi-Strassova binarizma u tumačenju Otkrivenja (usp. str. 530; 615), kao što se općenito fryevski drži otkrivanja dubinskih struktura koje sam tekst sadrži. Pritom biva jasnim kako autor piše iz kršćanske perspektive sa sjećanjem na traumu režima koji je potirao kršćansku kulturu; radi se o vjerniku koji, svjestan težine filozofijsko-teoloških problema koje Biblija krije, kritički propituje moguće odgovore. Pritom upozorava na opasnost *zablude namjere* u tumačenju svetoga teksta: nije presudno što je drevni pisac namjeravao poručiti nego što sâm tekst doista poručuje pojedincu i zajednici koja ga prima (usp. str. 313; 388). Pritom je čitatelj djelatan u popunjavanju Iserovih *praznih mjesta*: *U tekstu svatko nalazi ono što u njega unosi* (str. 277).

Postoje tri neuralgične točke, tri velika problema koji autora kronično zaokupljaju pri interpretaciji Biblije: apsurd odnosno nelogičnosti u Knjizi (1), opravdanje nasilja (2) i položaj žene (3). Te su tri preokupacije povezane i očekivane u kontekstu društveno-intelektualne klime 20. i početka 21. stoljeća. Prvi problem, između ostaloga, autor ilustrira primjerom Jiftahove kćeri iz *Sudaca*; otac ju žrtvuje kako bi ispunio zavjet Bogu, dok u Levitskom zakoniku *Jhvh* izričito zabranjuje žrtvovanje vlastite djece, što potvrđuje poznata scena s Abrahamom i Izakom. Slično tomu, dok se u nekim knjigama poput Rute i Jone proglašava tolerancija prema strancima, u Knjizi

Brojeva, Jošu i Esteri, Ponovljenom zakonu i Prvoj knjizi Samuelovoj *Jhvh* naređuje herem, kletu uništenje neprijateljske strane. Da bi se uhvatio u koštac s ovim problemom, autor je morao ući u teodiceju, pozabaviti se problemom spojivosti zla s Božjom dobrotom i pravednošću, što je i velika tema u književnosti. Pritom se poziva na Baylea i Leibnitza, ali daje prostora i vlastitomu istraživanju. Dok je na početku svoje monografije tek nabrojio moguće kršćanske i židovske odgovore na pitanje kako dobar Bog dopušta pa čak i opravdava ili naređuje nasilje, u drugim dijelovima – pogotovo lucidnoj interpretaciji Knjige o Jobu – ponudio je i obrazložio vlastita razmišljanja. Pitanju položaja žene u Bibliji te odnosu žene i muškarca autor je posvetio posebno mnogo prostora. S jedne strane, sveta knjiga dominantno je maskulina jer su ju pisali članovi izrazito patrijarhalnih društava; s druge strane, donosi primjere ženskih likova poput Lotovih kćeri, Judite, Estere, Tamare, Debore, Rute i Marije koje uzimaju inicijativu u svoje ruke i, iz današnje perspektive ne uvijek moralnim sredstvima, spašavaju zajednicu. Trag ideje ravnopravnosti žena autor pronalazi u pripovijesti o Selofhadovim kćerima iz *Brojeva*, u Lukinu evanđelju, Pavlovoj poslanici Efežanima i Prvoj Korinćanima te upozorava kako Pavla ne treba čitati selektivno, zanemarujući povijesni kontekst. Podsjeća na dokument Papinske biblijske komisije *Tumačenje Biblije u Crkvi* (1993.) koji kaže da se *Knjiga ne smije tumačiti tako da potiče seksizam, antisemitizam i rasizam* (str. 465). Ideju biblijski utemeljenoga humanog odnosa između žene i muškarca razvija na tragu poznatoga izrijeka iz Gal 3, 11 prema kojemu opreka muško – žensko dobiva novu etičku dimenziju jedinstva u Kristu te na tragu analogije s Kristom i Crkvom (usp. str. 522). Pritom je zanimljiv jedan uzgredni autorov komentar o relativnosti povijesnih prilika; postoji realna mogućnost da u budućnosti kultura postane ponovno matrijarhalna i da je današnje doba prijelazno (usp. str. 522). Općenito, na putu interpretacije autor je često prinuđen ući duboko u pitanja etike i moralne teologije što rezultira zanimljivim dijelovima knjige. Tako u dijelu o Jakovljevoj poslanici pronalazimo teološku dubiozu o napasti (usp. str.

557), a u dijelu o Poslanici Filemonu sâm se autor upušta u etičku refleksiju o robovima rimskih kršćana (usp. str. 515).

Navedena tri velika pitanja ostaju otvorena, ali autor skicira nekoliko zaključaka. Prvi je kako sveta knjiga kao zbirka tekstova i plod različitih predaja nije *statična, monološka i monolitna, nego biva mnogostranom i pokretnom: ona razgovara sama sa sobom* (str. 329). Tako je, primjerice, glede odnosa izabranoga naroda prema strancima, Ruta u sukobu s Ezrom. Drugi je, što proučavanje Knjige jasno dokazuje, da su temeljne judeokršćanske ideje – monoteizam, osobna moralna odgovornost, milosrđe umjesto nasilja – sazrijevale kroz vrijeme, evoluirale, kako pokazuju Postanak, Izlazak, Ponovljeni zakon, Jeremija i Ezekijel (usp. str. 303 – 304). Treći je zaključak da je Biblija – premda za vjernika Bogom nadahnuta – katalog ljudskoga iskustva te svjedočanstvo o antropološkim konstantama djelatnim u svako doba. U tome smislu, autor daje zanimljiv komentar u kojemu uspoređuje Božjom voljom opravdavano nasilje u Bibliji s nasiljem totalitarnih režima 20. stoljeća te pronalazi isti mehanizam: tekstovi ideologa koji su iznjedrili totalitarne režime suvremenoga doba i masovne zločine nad nevinnima među elitama su smatrani *svetim spisima* (usp. str. 254). Tako zaključuje kako su namjere pojedinih zapisivača tekstova mogle biti nečasne, ali poruka u cjelini ostaje časna, pa *Biblija nije u svakom svom djeliću brušeni dijamant, ona je rudnik, u kojem se blago nalazi, proučava i pomno klasificira* (str. 254 – 255).

Četvrti je zaključak da kršćanska interpretacija Biblije, za koju je Kristovo uskrsnuće središnji događaj povijesti spasenja, nikako ne može voditi u pesimizam. Komentirajući okrutnu pripovijest o zločinu u Gibei iz *Sudaca*, prisjeća se definicije romana G. Lukácsa kao *epopeje svijeta koji je bog napustio* te odgovara: *Književnost nas uči da je Lukacsova tvrdnja [...] netočna jer nema svijeta što ga čovjek poznaje u kojem ne bi bio neki bog. Ako nema milostivoga i svemogućega Boga, ima drukčijih bogova: opaki, nepoznatljiviji sud iz Kafkina Procesu, partija iz Orwellove 1984, sljepoća iz Saragova Oгледа o sljepoći [...] Knjiga o Ruti pokazuje kako izgleda svijet kojim vlada duh sućuti, koji i zlo okreće na dobro pa prikazuje*

milost koju ima JHVH (str. 201). Kritički progovara da u antibiblijskim svjetonazorima kategorija svetoga nije odsutna, nego se *svetim* vidi određeni politički cilj ili materijalna dobra (usp. str. 18).

Iako autor to izrijeком ne kaže, usvaja augustinovski stav prema kojemu je vrhovno načelo tumačenja *agapē* – milosrdna ljubav. U interpretaciji Hvalospjeva ljubavi tako kaže: *Prava je suprotnost ljubavi moćno ništa: s jedne strane to je pustoš i praznina, s druge strane to je nitko, u doslovnom prijevodu bilo bi ne-jedan. Ljubav tako onomu koji voli pruža osobnost, on i jest to što jest samo po ljubavi, ali mu omogućuje i to da uopće jest* (str. 470).

Autor nakon interpretacije pojedinih knjiga donosi prosudbu o književnoj vrijednosti, ali i o etičkoj važnosti – tako, na primjer, Pavlovu *Drugu poslanicu Timoteju* drži uspjelom u oba smisla. Kao što je već napomenuto, u znanstvenome djelu ovakvoga obujma nije moguće obuhvatiti sve. Dvije važne teme čine se manjkavo prikazanim: mesijanizam kao važan duhovno-politički pokret kojega se autor tek uzgred dotiče, te pojam *agapē*. Iako je glasoviti Hvalospjev ljubavi iz Prve Korinćanima detaljno raščlanjen, nije dostatno objašnjen glavni novozavjetni etički pojam, milosrdna ljubav čije je značenje kao *teologalne vrline* ključno za razumijevanje Novoga zavjeta (usp. str. 474). Pri interpretaciji je primjetna i još jedna suptilna nota – autorovo nastojanje oko političke korektnosti, ograđivanje od moguće isključivosti, osobito u početnome, sintetskom dijelu knjige.

Baviti se Biblijom kao književnošću znači baviti se žanrovima i stilskim sredstvima, odnosno književnim postupcima i intertekstom. Potaknut već spomenutom enciklikom *Divino Afflante Spiritu* i ruskim formalistima, autor u Knjizi pronalazi sve književne rodove, žanrove i figure. Primjerice, u raščlambi stila proročkih knjiga pronalazi brojne dijatribe (usp. str. 298; 300), a kao glavni psalamski stilem prepoznaje sintaktički paralelizam (usp. str. 545). Pozvavši se na Merkleina, u Prvoj Korinćanima pronalazi retorička pravila antičkoga govora, a komentirajući Prvu Petrovu poslanicu u Kristu koji silazi u podzemlje vidi tipičnoga junaka romanse (usp. 572). Najuže područje autorova interesa ipak ostaje biblijski

intertekst. Najviše prostora posvećuje upravo onim knjigama koje su najviše utjecale na daljnja književna djela kao što su pojedini proroci, Job, Judita, Ruta i pojedini dijelovi Novoga zavjeta. Mnogo prostora posvećuje i Knjizi o Joni, koju je, znakovito, na engleski preveo J. R. R. Tolkien (usp. str. 328). Objašnjava da *Dies inae* duguje svoj sadržaj Sefaniji, Eliotova *Četiri kvarteta* Poslanici Efežanima, a navodi i primjere interteksta u Goethea, Hölderlina, Musila, Huxleyja, Manna, Shakespearea, Marulića, Šopa, Horvatića i drugih. Zanimljivo je, međutim, da se Slavić u svojoj biblijadi bavi intertekstom samo u *visokoj* književnosti, a ne spominje popularne pisce 20. stoljeća poput, na primjer, C. S. Lewisa i D. Browna čija su djela bitno obilježili biblizmi i komunikacija s Biblijom.

U važnome dijelu koji govori o kanoanu dobro objašnjava kako zapravo nastaje kanon (usp. str. 688), kao što je jasno objašnjen i hermeneutički odnos između staroga i novoga zavjeta u židova, rimokatolika i reformiranih kršćana. O apokrifnim spisima nalazimo vrlo malo podataka, spominje tek Henokovu knjigu (usp. str. 596). Iz pregleda prijevoda Biblije na hrvatski jezik koji su trenutno u uporabi vidljivo je kako svaka vjerska zajednica teži imati svoju Bibliju, svoj prijevod, što potvrđuje Slavićev stav o važnosti perspektive: *Zvijezde se ne mijenjaju motrimo li ih iz različitih kutova na zemlji, mijenja se slika koju pruža promatrač* (str. 436).

Baviti se književnim djelom znači baviti se procesom interpretacije i njezinim ojevrovljenjem. Autor ulazi u važno pitanje tko ima pravo tumačiti svete spise (usp. str. 581). Iz Slavićevih podataka o prijevodima Biblije razvidno je kako je vulgata utjecala na engleski jezik, a iz podataka o spisima pronađenim između 1947. i 1956. u Kumranu vidljiva je važna činjenica – da od antičkoga doba do danas postoji kontinuitet tekstova, što se ne može reći za djela grčkih filozofa, na što je upozorio Marijan Čipra (1996.). I napokon, autor ulazi u najopćenitija metapoetička pitanja – što je književnost, što je književno djelo i što ga čini vrijednim. Kao što je već naznačeno, Slavić jednom od ključnih sastavnica vrijednosti književnoga djela vidi otvorenost, tj. višesmislenost, čemu doprinose i Iserova

prazna mjesta kojima Biblija obiluje. Biblijski su znakovi, na primjer zmija i lav, bitno višeznačni (usp. str. 439). S druge strane, važna je sastavnica vrijednosti i organsko jedinstvo. Komentirajući Lukino evanđelje na tragu Tomaševskoga, autor kaže da *pisac ne može u svoj tekst uvoditi motive ili simbole bez ikakve logike* (str. 412). Jedna je od velikih Slavićevih tema i odnos historiografije i (Biblije kao) književnosti. Kao što je već rečeno, ne slaže se s Bultmannom nego je donekle blizak Aristotelu koji drži da je lijepa književnost filozofičnija od historiografije jer govori o mogućem, tj. općem, a ne činjeničnom, tj. pojedinačnom (usp. str. 446).

Razvidno je kako autor *Biblije kao književnosti* drži vlastiti stil osobito važnim: piše profinjeno, književnički, iz čega se daje naslutiti da književnost shvaća u širem smislu, pa su njome obuhvaćena i znanstvena djela. Moglo bi se reći da se Slavić pri pisanju držao stava o jeziku što ga proglašava Jakovljeva poslanica: tko svlada jezik, savršen je čovjek (usp. str. 562). Briga za jezik i stil očituje se u inzistiranju na uporabi hrvatskih riječi, korištenju nekih arhaizama i neuobičajenih tvorbenih rješenja (*besjeda* prema govor, *stališ* prema stalež, *upit* prema pitanje, zatim *upozor*, *tjemenik*, *objasnidba*, *ostvarba*, *rješidba*, *tvarna dobra*, *saborište*, *odmijeniti*). Na jednome mjestu tako izriječkom savjetuje da se ne rabi strana riječ *čatrnja* (bunar, cisterna), već predlaže hrvatsku istoznačnicu *nakapnica* (usp. str. 302). Taj postupak ipak ne djeluje kao mehaničko jezično čišćenje već kao osviještenost činjenice da jezik kao tumačenje svijeta ima i konstativnu i performativnu snagu.

U završnoj *Napomeni o kolegiju povezanu s knjigom* autor žalošću utvrđuje jaz između očekivanoga i realnoga znanja studenata književnosti o Bibliji. Cilj je knjige o Knjizi premostiti ga. Nakon svakoga poglavlja studentima je pipremljeno desetak ili više pitanja za ponavljanje i vježbanje, pa knjiga ima i veliku metodičku vrijednost. Kao što i sâm autor navodi, među njima je malo pitanja koja pokrivaju ishode viših kognitivnih razina, označenih zankom V, čemu treba težiti (usp. str. 715). Od osobite je koristi za studente ne samo književnosti nego i semitskih i klasičnih jezika, opće lingvistike i teologije, što autor

navodi pojedine riječi ili dijelove teksta u izvorniku. Bilo bi ipak uputno objasniti lingvističke termine kao što su *infektum*, *konfektum* i *qual* s kojima mladi čitatelj ili laik nije nužno upoznat.

Zaključno treba utvrditi kako Slavićeva bibliopedija, koja mjestimice prelazi u biblijadu, u potpunosti ostvaruje cilj kojim je vođena – biti uzoran prikaz Biblije studentima, a onda i *svima koji su radoznali i žele nešto naučiti o Knjizi* (str. 15). Ovo vrijedno književno-znanstveno djelo s originalnim autorovim doprinosima tisućljetnoj problematici Knjige zasigurno će podići znanje čitatelja o Bibliji i osposobiti ih za promišljanje i argumentiran dijalog o književnim i općeljudskim vrijednostima isprepletenima u njoj i njezinim tragovima.

Marina KATINIĆ

Historija viđena očima drugog...

Uz knjigu Čedomira Višnjića *Vreme sporta i rasonode. Titina Hrvatska i njezini Srbi, 1951. – 1971.*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2017.

Moguće je da je Miljenko Jergović u pravu kada je u osvrtu na knjigu Čedomira Višnjića *Vreme sporta i rasonode. Titina Hrvatska i njeni Srbi, 1951. – 1971.* napisao kako pobjednici pobjeđuju, a poraženi pišu povijest. Ima nešto u ovoj oporoj konstataciji toga hrvatskoga književnika. Naime, ako se pažljivo čitaju njegovi tekstovi, onda je i više nego primjetljivo da se i on poslije svih ovih naših ratova osjeća kao ona poražena strana koja u svojim književnim i publicističkim tekstovima sustavno svjedoči o osobnim i privatnim porazima. Oni se mogu prepoznati kao gubitak idealne države „srednje veličine“ u kojoj je, manje-više, sve štimalo, pa je tako školovanje bilo besplatno, a zdravstvena zaštita i pravo na rad bili su ustavom zajamčeni, gotovo da i nije bilo nezaposlenih, a oni koji bi to, možda, i bili, otišli su, u međuvremenu, na „privremeni rad“ u zapadnoeuropske drža-

ve; interetnički su odnosi u društvu bili i više nego idealni, svi su, u jedan glas, pjevali iste pjesme, od Triglava pa sve do Vardara, a sve eventualne pojave nacionalizma pravovremenim političkim akcijama partije bile su eliminirane. Doduše, nije postojalo pravo na obustavu rada, ali i to je bilo posvema razumljivo, jer uistinu, kako bi to izgledalo da se radnici, vlasnici sredstava za proizvodnju, bune sami protiv sebe, samoupravljanje je nepogrešivo funkcioniralo, sve bitne odluke donosile su se konsenzusom, klasne su razlike bile neznatne, gotovo neprimjetne, a sve te detalje na krajnje šarmantan način pratili su i prvi oblici konsumerizma, jer volio je naš narod priuštiti si i ljetovanje i zimovanje, uglavnom na kredit koji je onda uredno cijelu godinu otplaćivao do nove zime odnosno ljeta, a nije mu bilo strano ni, tu i tamo, skoknuti do Trsta ili Istanbula po kavu, neki parfemčić, nove traperice...

I Čedomira Višnjića, autora ove knjige o „nesretnoj sudbini“ srpskoga naroda u Hrvatskoj, progoni taj osjećaj „poražene strane“. Upravo zbog toga osjećaja ova knjiga i nije mogla nastati u nekim prijašnjim vremenima. Jednostavno, jednu takvu knjigu o hrvatskim Srbima nije bilo niti moguće napisati poslije završetka Prvoga svjetskoga rata, a još manje poslije završetka Drugoga svjetskoga rata. To su bila vremena velikih srpskih „pobjeda“. I upravo će ta opijenost „pobjedama“ hrvatske Srbe dovesti i do nekih tragičnih historijskih poraza. Naime, to nekritičko slavljenje „pobjeda“, kao i krajnje perverzno uživanje u rezultatima tih pobjeda, kako onim političkim tako i svim onim drugim, uvjetovala je to da hrvatski Srbi nikada u povijesti nisu postali političkim Hrvatima. Tako što uopće ih nije zanimalo. Oni u toj, zapravo spasonosnoj kategoriji po vlastiti nacionalni identitet nisu željeli participirati. Neki (ne)sretni političko-povijesni procesi u 19. stoljeću, na ovim prostorima, naveli su ih da trajno odustanu od prakticiranja te mogućnosti. I zbog te ishitrene i nepromišljene odluke u nekoliko su navrata u novijoj povijesti bili surovo kažnjeni. (Možda su ova vremena jedinstvena prilika da se taj povijesni „propust“ ispravi. No to, između inoga, ovisi i o političkim liderima hrvatskih Srba, Miloradu Pupovcu, Vojislavu Stanimiroviću..., ali jednako tako,

ako ne i više, i o njihovim vodećim intelektualcima, Jovanu Miriću, Svetozaru Livadi, Čedomiru Višnjiću, Dragi Roksanđiću... novinarima okupljenih, prije svega, u glasilu SNV-a *Novosti*... Unaprijed se ispričavam onima koji, od ovih nasumice pobrojanih, ne žele biti isključivo etnički intelektualci, novinari. Imamo blagi dojam da to Višnjić želi biti. I to ne predstavlja nikakav grijeh. Dapače! U tome smislu posvema se slažem s ocjenom Stjepana Radića koji je dvadesetih godina prošloga stoljeća rekao kako su mu mnogo bliži i draži oni Srbi koji otvoreno deklariraju svoje „srpstvo“ od onih koji se kriju iza „jugoslavenstva“. I naše skromno životno iskustvo potvrdilo je ovu konstataciju toga nesretnoga hrvatskog političara koji nije imao ništa protiv ideje „jugoslavenstva“, ali to još uvijek nije značilo da će prihvatiti i bilo kakvu derivaciju, unitarističku, integralnu... te krajnje zavodljive ideje/imaginarija koju su mnogi skupo (pre)platili! Naravno da mnoge od tih „kazni“, svojevrsnih osveta zbog njihove neloyalnosti uopće nisu bile potrebne i kao takve predstavljaju velik i nepotreban grijeh većinskoga naroda. Doduše, i te „osvete“ ostavile su trajan trag u identitetu, karakteru većinskoga naroda, pa se tako još uvijek nismo u stanju suočiti sa svim političkim i inim posljedicama, dimenzijama toga, uistinu nepotrebnoga grijeha.

U vremenima kada se pobjeđuje pobjednici ne pišu povijest, oni imaju važnijega posla. A i povijest se opire logici i diktatu pobjede, kako to lijepo primjećuje Jergović. Tek u onim „lošijim“ vremenima mogu se pisati i ovakve knjige, mada su se neki nekritički požurili ocijeniti ju kao iznimno „poštenu i kritičku knjigu“. Ona je to mogla biti jedino u slučaju da je autor u promatranje i komentiranje svih tih povijesnih zbivanja uključio i „pogled onih drugih“, kako su sve to vidjeli i oni drugi, naši susjedi Hrvati. Nažalost, u našim, i hrvatskim, i srpskim historiografijama, bolno nedostaju ti (ne)sretni pogledi onoga drugoga, pa iz tih razloga u našim historiografijama kronično prevladava monološki diskurs koji, u pravilu, jednostavno ne vidi, ne osjeća, ne prepoznaje muku i patnju onoga drugoga. Stoga bi bilo nadasve poželjno kada bi „novi“ pobjednici imali ovu činjenicu na umu. Devdesetih smo pobijedili, a jedan od razloga te pobjede bio

je ponašanje ranijih pobjednika, komunističkih, hrvatskih Srba, koji su posvema zaboravili da nisu baš svi „pobijeđeni“ bili *arhe* neprijatelji socijalističkoga društva. Stoga je kudikamo jednostavnije bilo lijepiti svakojake etikete tim potencijalnim „neprijateljima“, a svaku dobronamjernu objekciju na neke negativne pojave u društvu ili komentare na neka ne baš s(p)retna rješenja partije *a priori* proglašavati subverzivnom djelatnosti. Nadalje, svako političko-ideološko koketiranje s vladajućim režimima, koje u najvećem broju slučajeva nije bilo iskreno, moralo se hrvatskim Srbima vratiti kao bumerang. (Ovdje govorimo iz vlastitoga iskustva koje uvelike demantira autora, koji političku djelatnost hrvatskih Srba poslije Drugoga svjetskoga rata vidi isključivo kao krajnje benigno djelovanje i koje se isključivo promatra kroz prizmu politike Vladimira Bakarića i njegovih Srba. Ovu tezu o pupčanoj povezanosti V. B. i „hrvatskih Srba“ komunistički autor nije dovoljno uvjerljivo argumentirao, pa i nakon višekratnoga čitanja knjige i dalje ostaje nejasno što su to, zapravo, bile političke strategije „hrvatskih Srba“ komunistički i u kojoj je mjeri Bakarić sve te strategije ne samo uspješno kontrolirao već i njima vješto manipulirao. Naše je mišljenje da je Višnjić dao preveliku važnost ovomu političaru koji je bio predstavljao prošlost već onoga dana kada je umro. Nikakva on (pre)velikoga traga nije ostavio, osim nekoliko svojih političkih klonova koji su i dalje, vremenima usprkos, „jugoslavensku sintezu“ vidjeli kao jedino moguće rješenje jugoslavenske političke krize poslije 1980. godine, poslije smrti JBT! Naravno, ta „sinteza“ pretpostavljala je sustavno prakticiranje „hrvatske šutnje“, pa onda nije nimalo čudno što je konzervirani hrvatski, ali i ne samo hrvatski, nacionalizam čekao svoju sljedeću povijesnu priliku pokazati na djelu sve što može! Naime, na našem fakultetu, Pedagoškom/Filozofskom u Osijeku, dominirali su neki ne baš pametni Srbi-komunisti, ali su tu svoju neograničenu moć crpili isključivo iz činjenice što su bili pripadnici te nacionalne zajednice, pa su se, za svaki slučaj, svakodnevno kleli u Jugoslaviju, u bratstvo i jedinstvo, a na jedan su tragično-farsičan način zagovarali radničko samoupravljanje, dok su u isto vrijeme institucijom upravljali

na način malih diktatora. Sve to izgledalo je krajnje komično, ali jednako tako i tragično, često su citirali JBT i klasike marksizma, od kojih uglavnom nisu ama baš ništa sustavno pročitali, i taj ritual ponavljali su u svim mogućim i nemogućim situacijama, znalo je to biti i neprimjereno, ali tko bi se to usudio propitivati te „sitnice“? Bučno su slavili 29. studeni i 22. prosinac, a javno su se distancirali od svake artikulacije vjerskih osjećaja; nasilno i bez ikakve suvisle motivacije prekidali su sa tradicionalnim praksama što, ni na koji način, nije značilo da su se, u međuvremenu, posvetili procesima iskrene i totalne modernizacije, jer im se „modernizam“ činio kao supstitucija prevladane građanske kulture, pa tako strane jezike nisu govorili, u kazalište su išli samo ako se mora, onako, iz protokolarnih razloga..., a početkom 90-ih sve se to pokazalo kao najveća moguća obmana. Najveći dio njih, čast nekima, završio je na onoj drugoj, neprijateljskoj strani. I to bismo mogli bez nekih većih trauma prihvatiti kada ne bismo bili svjesni da su oni zapravo cijelo vrijeme glumili svoje uloge „dobrih momaka“, tih stamenih čuvara narodnooslobodilačke revolucije i svih njenih tekovina. Oni su, zapravo, uvijek bili na toj drugoj, lošijoj strani historije na koju su tako vješto sve one druge smještali. I kada se netko od tih „drugih“ usudio primijetiti da to i nije baš tako, onda su reagirali njihovi jednako moćni zaštitnici koji su svaku takvu objekciju najoštrije osudili kao tipična „desna skretanja“ koja unose opasnu pomutnju u inače harmonične redove. I sada se možemo prisjetiti kako je jedan drug „iskreno“ plakao kada smo se u jednom intervjuu usudili primijetiti da su djela vodećih ljudi na fakultetu u „blagoj“ koliziji s njihovom teorijom. Oni su se, zahvaljujući prije svega nekim konstruiranim elementima iz svojih skromnih biografija, najveći dio svoga života besramno švercali. Oni nikada nisu iskreno vjerovali u one narative koji su sve to vrijeme do 90-ih zdušno zagovarali. I tu bi trebala početi prava historija tih naših „nesretnih“ Srba, a ne ovako, da nam se kroz zanimljive dosjetke prodaju njihove „tužne“ sudbine.)

Konačno, treba priznati da i nije bilo nimalo jednostavno biti jedini autentični čuvar ove ili one Jugoslavije. Konačno,

tako što je i nemoguće i predstavlja jednu shizoidnu situaciju: isti oni koji su se kleli na vjernost kralju i kraljevskoj vojsci jednakim su žarom sudjelovali i u nekim novim ritualima. Najčešće su upravo oni bili jedini autentični tumači nove ideologije, čuvari „lika i djela“ JBT, jedini su oni vjerovali u „bratstvo i jedinstvo“ jugoslavenskih naroda, jedino su oni iskreno slavili kult jugoslavenske narodne armije... A svi smo, zapravo, znali da to i nije bilo baš tako. Devedesete su godine to na najgori mogući način pokazale. I, jedno vrijeme i autor ove knjige nije odolio zovu etničkih sirena, posebice u onim vremenima kada se mislilo kako će im jugoslavenska armija donijeti „novu“ pobjedu! I, da se razumijemo, nije to nešto što bi trebalo previše zamjeriti tada relativno mladomu čovjeku koji je, očito nekritički, povjerovao u neke nove političke projekte koji su bez ikakvih problema isključivali, na ovaj ili onaj način, sve one koji se u taj projekt „nove“ Jugoslavije ne uklapaju. Arogancija je uvijek grijeh, a politička predstavlja jedan od većih zločina! I to ne samo prema sebi, vlastitoj zajednici, već i prema onima „drugima“. Stoga se ne moramo uopće previše čuditi što je povijest iznova potvrdila ono što se u povijesti, u pravilu, uvijek i događa: David je opet uspio pobijediti Golijata! (Želimo vjerovati kako je David, u međuvremenu, nešto dobro i pozitivno naučio iz iskustava onih „drugih“/„pobijedenih“ i da će ubuduće svijet oko sebe, novo društvo, nove političke i ine odnose, uvijek gledati i očima toga „drugog“/„pobijedenog“. Naime, biti „pobjednik“ odnosno „gubitnik“ nisu trajne i vječne kategorije, one su, bez obzira na naše plemenite želje i duboka politička i ina uvjerenja, ma koliko te želje i uvjerenja bila iskrena, itekako promjenjive, pa se uvijek mora imati na umu da danas jesi, a sutra to već i ne moraš nužno biti!)

No i pored ove naše generalne objekcije, ovu knjigu svakako treba pročitati, jer Čedomir Višnjić uistinu je dobar i zanimljiv pisac. I onda kada se ne slažemo s njegovom temeljnom (pro)tezom! Isto tako, u ovoj knjizi moguće je naći mnogo iznimno dragocjenih podataka o djelovanju SKD-a Prosvjeta, kao što prati male i velike događaje iz povijesti Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Ova knjiga sadrži izuzetan potencijal,

a u nekoj od sljedećih (ovoj knjizi prethode dvije jednako zanimljive knjige: *Kordunaški proces: fragmenti iz historije nestajanja i Partizansko ljetovanje – Hrvati i Srbi 1945. – 1950.*) bilo bi krajnje poželjno da autor pokuša problematizirati i „pogled onog drugog“. Naime, i taj „drugi“ isto tako ima neke svoje muke, opsesije, fiksacije, pa i on sigurno mora podnositi rezultate svih onih prošlih i trenutnih povijesnih zbivanja. Isto tako, ni taj „drugi“ nije otporan na sve one nerazumne i ne baš mudre odluke svojih političkih i inih lidera. I njegove „elite“ nisu svaki puta na razini povijesnih zahtjeva. Tek u tome konfrontiranju različitih pogleda i slika srpsko-hrvatskih odnosa bit će mnogo jasnija... Doduše, ni ta jasnoća još uvijek nam ništa ne mora jamčiti.

Zlatko KRAMARIĆ

S pjesnikom kroz životna opkoračenja

Boris Domagoj Biletić: *Zato što vrijeme ne prolazi*, zbirka pjesama, naklada Hrvatskog društva pisaca, biblioteka *Poezija* – Zagreb, 2018.

Urednik Ervin Jahić;
autor pogovora Davor Šalat.

Opkoračenje, *enjambement*, versifikatorski je postupak što daje i naziv jednoj od pjesama u knjizi *Zato što vrijeme ne prolazi*, u zbirci stihova Borisa Domagoja Biletića (r. 1957.) iz Pule, vrsnoga pjesnika, književnoga kritičara i urednika brojnih edicija. Opkoračenje je onaj „nagli“ (ne i nepromišljeni) prijevoj na kraju stiha koji stihovnu frazu lomi izvan kanona rečenične prozodije, lomeći diskurs bez neke imaginarne crte. Što se lomi a što se spaja, stalnost je pitanja i u kronologiji ljudskoga života, pa i znatno više negoli u teoriji književnosti. Nad tom ćemo konstantom zastati na mnogim mjestima ove knjige u čijem se već naslovu „vri-me“ i prolaznost dlanovima dotiču.

Iz knjižnoga bloka – a pjesma se zove *Opkoračenja* – ovo nisu tek hermetički

obvijeni stihovi u dozivu nekih aktualnih ili prebrođenih opkoraka...

*sve češće budim se s njima
bez orijentacije i sjećanja
prije negoli oči otvore prostor
između jave i nove jave
[...]*

*u tkonskoj magli otočnoj tamo
nekih glasovitih stoljeća iz kojih
čitam nedoba živeći nedoba i sve
razabirem krivo u struni svirala
što istrune u hipu tik do buđenja
prije zvonkog šuma udarne tuče
nagaznih simbola eksplozije
gluhoga jutra za ocvala samca*

U prethodnoj stanci iste pjesme već nas je dočekaao huk bučne sugestije: *udana tuče bruji zvoni šumi / k'o u prašumi, zvoniku / zbrojem udaraca tuče po oknu / podoknica ludila jutarnjeg...*, ali i na ovakvim, emfatički podcrtanim mjestima u knjizi, Biletić zadržava odmjerenu unutrašnju dikciju. Možda ga i po tome upravo u ovim radovima prepoznajemo na meditativnome proplanku jedne stvaralačke etape odakle se pogledi upućuju k dionicama jednoga prijedjenoga puta.

Zato što vrijeme ne prolazi čakavštinom je inkrustiran naziv za ukupnost od 82 pjesme u pet ciklusa: knjiga intenzivno proživljene stvarnosti, pa tako i osobne dokumentaristike. Realitet se ovdje preoblikuje i katarzira u izričito pjesničkome govoru (u vremenu gdje se umjetnički oblici pretapaju i tope poput Dalijevih satova), a metaforičko-metonimijska struktura pretapa kroniku dogođenoga u ono ceoceovsko *non so che* čime se ostvaruju danas prilično marginalizirane pjesničke dimenzije ljudskih očitovanja. Valja u tome kontekstu izdvojiti pjesme uvodnoga ciklusa *Rasuto a da nije teret: Pod Goricom grob, Moj zaključani otac, Retorička pjesmica*, stihove što se odlikuju poetskom naracijom bez umanjivanja vlastitosti vrste.

Opkoračenje, taj *running on of the sense...* kao što ga određuje J. A. Cuddon u svojem *Rječniku književnih termina* (Penguin Reference, 1982.), uobičajeni je postupak primjenjivan stoljećima, ali i moguća usporednica – zar ne? – životnoga „enžambiranja“ u suočavanju sa svime što nam život donosi!?

Govoreći o predmetno-tematskome, stilskom i formalnom sloju Biletićevih pje-

sama, Davor Šalat u pogovoru knjizi veli da je taj sloj *obilježen emotivnošću i nestabilnošću subjekta, fragmentarnošću i negativnošću svijeta, oslanjanjem na mrežu kulturnih, često i tradicijom posvećenih slojeva te povremenim, gotovo jobovskimi bremenitima, prodorima prema transcendentiji i doživljaju bliskosti s prirodom i svemirom.*

U takvu će okviru pjesme kao što je, na primjer, *Moj zaključani otac* obuhvatiti segment konkretna događaja – oprostaja s ocem na pulskome groblju – u svoj proživljenosti stapanja kada usputnim pasažom povrh detalja, a sve u dramatičnoj slici elgrekovske širine, pune duboko proživljena suočenja u tajnovitosti ljudskih rastanaka. Drugdje će taj dodir poetskoga i zbilje (uspomene, projekcije, slutnje) biti ostvarivane već i promišljeno složenim riječima gdje se čini da sâm medij (izražajna koloratura) preuzima ulogu govornika (autora). Jednakim poticajem ostvaruje se osobna, subjektivna, lirska supstanca, ali i oblikovni format živućih znakova vremena, intrinzična, ali razvidna, unutarnja „kronika“.

Biletićeve su pjesme – dodajmo – natopljene izravnim, iskustvenim zbivanjima što ih on pretvara u preljeve poetske sintakse, ne toliko poradi estetiziranja koliko u svijesti da je to zahtjev poetske forme koja traži amblematičnost u kodificiranju onoga što je najjednostavnije nazvati sentimentom. U tome smislu Boris D. Biletić ostaje pjesnikom uzdržane, vrlo često zakrite eksplicitnosti, tako da učinci njegovih sinestezija dolaze u obzor čitateljskoga doživljaja onda (i samo) kada se i tretiraju kao tkivo umjetničkoga postupka. Postupka koji, ako ne u samim redcima a ono među njima, rastvara osjećajnost, kritičnost, začudnost ili neizvjesnost... sadržane u raznolikim sadržajnim i formalnim pretapanjima.

Pišući poeziju, *tout court* poeziju, Boris Domagoj Biletić svjestan je pjesničke pozicije u svijetu prekarnih vrijednosti. Godine 1997. (što li se u međuvremenu promijenilo?) prigodom dodijeljene mu Nagrade Tin Ujević, on je rekao:

Pisati poeziju od uvijek je značilo baviti se donekle autajderskim poslom u najdoslovnijem društvenom smislu toga pojma. Ali pisati pjesme također znači izabrati i stanovitu 'subverzivnu' djelatnost. Jer onaj tko jezikom imenuje svijet – pogotovo ako to čini neizrav-

nim, metaforičkim, 'tajanstvenim' šiframa – tim istim svijetom na teško objašnjiv način ujedno i vlada. Zaključujući svoju izjavu/ogled, Biletić je zaključio: Posrijedi je bez ostatka individualna pozicija.

Dijelom će, međutim, dijalektalne pjesme – već i prirodom idiomatskoga govorenja – otvoriti pregabe ponešto rastvořenijim, sentencijalnim mjestima, ali bez ikakva narušavanja odabranih estetičkih kategorija. Uvijek je tu izražena spomenuta individualna pozicija. Posebno je znakovita rukovet pjesama *Zajika Janus jazika*, podnaslovno određena kao *čakavska eklektika*, u čijem ćemo rasponu osjetiti odjek diskursa Zvane Črnje (*Po, cilo i niš*), Milana Rakovca (*Raca, Abecedar*)... ili pak raspon jedne glagoljaško-suvremene impostacije, eklektike što dotiče i Matu Balotu, najčešće u dijaloškim, poetsko-monološkim obrisima, britkih odgovora... općenito u intonaciji teksta.

Jezgrovito se poput sinteze – a ritmom brojalice – oblikuje pjesma *Gle* koja se ovako rasprostire u slogu dviju hrvatskih jezičnih i civilizacijskih identifikacija:

*gore ča
doli kaj
obrne se
zavičaj
kom lumin
kom lampas
pretelo si
moj pajdaš*

Prolazeći ovim pjesničkim perivojem, naići ćemo na drage i mnogima nezaboravljene ljude, osjetiti – od Istre do Boke i Subotice – doživljaje produhovljene pejzažistike, zadržati treptaje haiku-tropleta, bitko samotničkih i toplih obiteljskih slika, razuđenijih oblika i esencijalnih riječ-po-riječ ostvarenja. Žarište nove Biletićeve knjige, ključno mjesto njezine supstancijalne forme, određuje se pojedinačnim dojmovima, tematskim bliskostima i sl. Gledajući, pak, ovaj zbir pjesama u kontekstu ranijih ostvarenja (od *Primorskog noćurna* iz 1986. pa nadalje) i sadašnjega trenutka, onda se to sržno mjesto možda nalazi u pjesmi *Potrošen u jeziku*, a iz ciklusa *Dom i svijet*:

*U svom jeziku potrošen,
u tuđem nemoćan:
Što ti je sad činiti na rubu
rubnih rubova smisla?*

U knjizi kontemplativne usmjerenosti, jer Biletić kroz memorije dogođenoga ne prolazi ovlaš, dekorativno, pjesnik u obzor razmišljanja – ponad pitanja samome sebi – dovodi i logični posljedak: šutnju. *Možeš li, zašuti.* / *Možeš li?* završna je kadenca egzistencijalistički natopljene pjesme.

Pitanje je ovo dvojaka usmjerenja: šutnji je pridano dostojanstveno mjesto u pijetetu i polemičkome otklonu nad ljudima i pojavama, u radosti i zdvajanjima duž životnih blizina i razdvojenosti, uz nadu koja je svojina stiha i onda kada se spomenuti odnosi domiču k mogućoj rezignaciji... U cjelini uzevši, ovo jest gotovo cjelinom melankolična knjiga jer se mnoga mjesta i autobiografskoga određenja dotiču zrelošću promatrača i pomacima vremena, /čas sporim a čas prebrzim/, gdje se takvim mijenama što ih poezija može (a ni ona posvema) obujmiti, pridružuje neizbježni pokrov sjete. U tome smislu možemo se i upitati je li ustvrda u naslovu knjige *Zato što vreme ne prolazi* oksimoronska prizma ili izazov čitatelju u traženju nekoga analognoga odgovora?

Možeš li? ostaje i pitanje unutar artistskih, književnih okruženja, ambijenata što ih u Biletićevoj knjizi, bar asocijativno, nalazimo. Iz takve pozicije odgovor bi zacijelo bio niječan.

No zbirka pjesama *Zato što vreme ne prolazi* proizlazi iz kontinuiteta jedne poetske postojanosti. Koliko novost u dosadašnjemu književnom radu Borisa Domagoja Biletića, ona je i prepoznatljiva u slogu svojih stilističkih postupaka, posebice u gradbi oniričkih prostora sačinjenih od stvarnosnih epizoda, domišljaja i nepredvidive igre riječi. Biletićeva poezija nosi odrednice zavičaja, domovinskoga vidokruga i univerzuma. *Zato što vreme ne prolazi* jest odsječak vremena i svjedočanstvo postojanja u njemu; tu, gdje je pojedinac, autor/čitatelj, dionik, lice Ujevićeva „pobratimstva“.

Pralik i projekcija – a tako i nada – nakon spomenuta upita o pjesmi i šutnji bio bi portret aktera ljudskosti pred zagonetkom vremena... *Čovik*, to je i naslov pjesme:

*Nije
Samo
Mrkla
Pećina*

*Gdje
Zvuk
Bez svrhe
Ječi
@
Jeca
Sebi
Samom*

A što se opkoračenja tiče, ona ostaju djelom dijalektike života gdje se patnja i ushit, pokora i iskupljenje susreću na često nepredvidiv način. Tim se susretima uglavnom bavi pjesništvo, pa tako i ova poticajna Biletićeva knjiga.

Daniel NAČINOVIĆ

Čitati izvan zagrada

Marina Šur Puhlovski, *Igrač*,
V. B. Z., Zagreb, 2017.

Ono što odmah postaje markiranom osobinom ovoga romana jest razlika između vremena teksta i vremena priče. U petnaestak minuta – jer toliko je potrajao posjet snahe njezinoj svekri Bernardi u staračkome domu – komprimiran je široki raspon događaja od stotinjak godina. Povijest nekoliko obitelji, društvene i političke mijene, svlačenje života, presvlačenje maski... Meandrima fabularne izgradnje vodi nas unutarnji glas pripovjedačice koji je toliko čvrsto ukotvljen u događajnu os da poprima konture sveznajućega pripovjedača. Da bi pojačala autentičnost njezinih sjećanja i zapažanja, autorica instanciju pripovjedačice premrežuje i ponekim dokumentarnim izvorom (Bernardini zapisi te autobiografski „porod od tmine“ njezina muža Maksa, Bernardina sina...). Lica i vremena, događaji i opisi razbacani su u nepravilnome poretku, bez čvršće kronološke povezanosti ili neposredne susljedne uzročnosti. Takav prividni nered jest zato da se čitatelju omogući iluzija višeperspektivnosti i slučajnost/sponatnost životnoga ritma koji do nas – napose kada je prošlost posrijedi – stiže u sinkopi, poput virova koji časovito – sad dublje sad pliče – zahvaćaju u vrtlog proživljenoga

života. Slike, kadrovi, detalji lica i grimasa spojeni sa životnim prilikama u rasapu obiteljskoga psihosocijalnog statusa – tako bi glasila krajnja tematska dijagnoza ovoga romana. Anamneza koja joj prethodi gusti je elaborat jednoga nestajanja, razotkrivajuća procedura koja postupno ljušti slojeve i skida prašinu s obiteljskoga nasljeđa.

A kako to autorica zapravo čini? Raspo-dijelila je građu romana u sedamnaest dije-lova, a njihovi naslovi sugeriraju oko čega i o čemu se u njima pripovijeda. Naslovi su, nazovimo to tako, tematski etimoni oko kojih se vrti i umnaža značenje i smisao spregnute cjeline. U tome smislu dobro su pogođeni, pravilno izabrani. Čini se da je, naime, naslove poglavljima lako dodijeliti. Pa ipak, svjedoci smo da to baš ne uspijeva svima... eto, recimo, Kristijanu Novaku u *Ciganinu* ili Igoru Štiksu u *Rezalištu*. Za razliku od njih, u skladu s temeljnom stilskom, motivacijskom i pripovjednom potkom svoga romana, autorica bira naslove oslobođene svake patetike i skrivenoga značenja. Oni otklanjaju svaki prethodni mogući nesporazum, bauljanje po kolodvorima i peronima smisla, postmodernističko *anything goes*. Korištenje, pak, Bernardinih zapisa/sjećanja koji su poslužili Maksi sastaviti svoj autobiografski mladenački prvijenac nisu ništa drugo nego iskorištanje dobro poznate pripovjedne strategije kojima bi se trebala „podebljati“ vjerodostojnost fiktivnoga svijeta, tj. predstaviti sama sjećanja pripovjedačica kao službeni iskaz o zajedničkome životu.

Obiteljski i paraobiteljski grijeh (ili ono što bismo mogli nazvati nasljednom familijarnom gestom) određen je različitim oblicima pretjerivanja. Bilo da je riječ o isticanju vlastita ega, odanosti kockarskim i bludničkim radnjama do karikaturalno-plautovske škrтости i zavisti. Posrijedi je, na prvi pogled, poprilično poremećena mentalna sklopka članova obitelji u kojima su jedni amoralni i agresivni uzurpatori, a drugi trpljeni strojevi koji, pak, ništa ili vrlo malo čine kako bi se stanje promijenilo. Čitajući njihove rasute epizode u kojima na vidjelo dolaze priljave strasti i pokvarena mašta, prva je pomisao kako tako nešto na jednome mjestu, u samo jednome obiteljskom mikrokozmosu, nije moguće. Previše je nakalemljene zloće u tako malo osoba, među kojima su muškarci

u glavnim ulogama. Pa ipak, autorica tu igra pošteno, danas bi se reklo politički korektno, što je zapravo samo drugo ime za oblik suvremenoga ropstva... Iako su žene one koje trpe muške ispade jer su im podložne i najneposrednije osjećaju njihov obijesni medij i opseg djelovanja (preljubi, kocka, laži, manipulacije), ni žene nisu imune od svoje odgovornosti, pa je to sebi objektivno pripisala i sama pripovjedačica koja zna sve što joj Maks radi iza leđa, ali istodobno ništa ne poduzima da ga u tome učinkovito spriječi i pokuša dovesti u red... Umjesto toga, ona, kao i prije nje Bernarda, pristaje na igru skrivanja poroka, odlaganja pronalaska rješenja, zavaravanja vlastite svijesti kako će jednoga dana promjena ipak doći. To se, dakako, neće dogoditi, a klupko međusobnoga optuživanja i licemjerja nastaviti će se dok su protagonisti obiteljske idile živi. U toj vječnoj borbi spolova i bjesomučna traženja izlaza samo je konstanta vječna. U ovoj se obiteljskoj sredini ništa ne kreće, sve stoji do trenutka kada se životne vode, nada i optimizam pretvore u živo blato i mulj močvare. U tako zacrnjenome kontekstu događajne osi i psihograma protagonista nema izlaza, tek vrtanja u krug i izgledi da će budućnost biti još ispunjenija životnim sipinim crnilom. Perspektiva je tamna, ljudi su pokvarljiva roba, a život je opskurna baruština na čijem horizontu vijore zastave poraza. Savršen roman za samoubojstvo. Pa ipak, postoji zrnce kakve-takve utjehe, iskra nade i pukotina moguće promjene, minimalna naznaka kako bi stvari možda mogle krenuti u nekome mirnijem smjeru, da će dosadašnje mračne igrače u životnome ruletu zamijeniti samosvjesniji, razboritiji, bolji ljudi... To je Una, kći pripovjedačice i kockara Maksa, koja shvaća gdje je kodno-gensko-socijalna pogreška i nastoji to ispraviti. I sama ovisnica o rubnim egzistencijama u izboru krivih partnera, Una je odlučila napraviti rez: prekinuti obiteljsku tradiciju moralnoga i mentalnoga propadanja i ne rađati djecu. Zauzaviti biološki ciklus prirasta, onemogućiti razvitak podivljalo-ga karaktera, skončati obiteljsku traumu. Iako ponešto mračna (i svakako ironična), ova je perspektiva jedino moguća u obiteljskome svijetu u kojem su poništene mjere normalnih međuljudskih odnosa, u kojem ljudi jedni drugima postaju zvijeri, a životna

pozornica agresivna igra bešćutnosti i iskorištavanja. Svaka sličnost s ostatkom svijeta je namjerna. Sinegdoha je središte u carstvu autoričine riječi.

Što nas sasvim naravno dovodi do stilsko-izražajne sastavnice romana u kojoj dominira razvedena, kumulativna rečenica, svjedočeći o pripovjedačici analitičke svijesti i rezonatoru bujne deskripcije. Ritam je isповјednoga karaktera ponešto frenetičan, katkad prebujan, ali u svojoj osnovici posve uzbuđljiv, harmoniziran s pripovjednom gradom. Autorica se ne trudi dozirati, ona namjerno razgranava izričaj ne bi li time pojačala dubinu sagledavanja stvari i ne bi li njezini opisi dobili potrebnu mjeru dramatičnosti. Vrlo je česta upotreba slobodnoga neupravnog govora, što nije nimalo lagana tehnika pripovijedanja i u kojoj se nevjest pisac može brzo zagubiti, napose kada se ne zna izvući iz takve sekundarne perspektive, a šav između običnoga neupravnog i slobodnoga neupravnog govora postane predvidljiv, dakle artifičijelan i neuvjerljiv. Zatim valja spomenuti autoričino izvještavanje o događajima historijskim prezentom, što se pokazalo kao vrlo moćna tehnika, jer su prošli događaji pred čitatelja došli neposrednije, življe i dinamičnije. Uopće, može se reći kako autorica vješto manevrira jezičnim bogatstvom u uskim meandrima pripovijedanja prepunima zbivanja, dijaloga, unutrašnjih monologa, relacioniranih unutrašnjih monologa, struje svijesti... Jezična je strana romana postigla uglavnom dobar balans s događajnom osi tako da je jezični materijal dobro ugođen stanju na događajnome terenu i harmonično doprinosi dojm razigrane i potentne radnje koja čuva i budno pazi na oko, uho i logiku čitatelja. Na onaj moćni pripovjedni supstrat koji od običnoga čitatelja stvara ovisničkoga čitatelja. Zato se ovaj roman čita lako i brzo, slike zbivanja ostaju dugo, a semantički i smisloni rezonator romana počinje se puniti tek nakon nekoliko sati od prestanka čitanja. To znači da građa vrijedi, da je dobro predstavljena i da su autoričine poruke našle primjeren odjek, s odgovodom, da se pamte.

U cijeloj toj urednoj formalno-sadržajnoj rešetki, u okviru dobro doziranih kompozicijskih dijelova koji funkcionalno razrađuju fabulu, ima nešto što smeta i pomalo iritira kako roman ide kraju. To

je atrofija zagrada u kojima pripovjedačica postaje najbliža autorici, svijet romana našem materijalnom svijetu, pa nas poučava, posve nepotrebno, o nekim pojmovima, događajima, osobama... Doista je redundantno i pomalo uvredljivo, kada se spominje „sokolska priredba“ staviti zgradu u kojoj će se „objasniti“ kako je posrijedi priredba gimnastičkoga društva(?!). Ili kada se rabi akronim OŽNA da je posrijedi Odjeljenje za zaštitu naroda u bivšoj Jugoslaviji! Ali i inače, i kada je riječ o dodatnim opisima samih događaja i osoba iz svijeta romana, zgrade u kojima se objašnjava, komentira i tumači postaju kontraproduktivni priljepak i napor pri čitanju. Fizički napor, a potom utječu i na strpljenje čitatelja. Još kada su to zgrade koje se interpoliraju i u inače razvedenu autoričinu rečenicu, dođe mjestimice do zasićenja i usporavanja ritma pripovijedanja i čitateljeve pažnje, pa tek onda nastane buka u komunikacijskome kanalu.

Bez obzira na ovu parentezijalnu infekciju autoričina stilskoga umijeća, za njezin roman ne treba protulijek. Sam je, pak, roman primjeren lijek dijagnozi zvanog čovjek i njegovi bližnji u obiteljskoj, porodičnoj i socijalnoj igri. Anamneza je opširna, sigurno vođena i umjetnički dostatno uvjerljiva. U svakome od nas spava „igrač“, moguće ga je otkriti pažljivim čitanjem ovoga romana.

Ivica MATIČEVIĆ

Pozivanje na život

(Tomislav Domović, *Imperativi*,
Karlovac, Ars spiritus, 2017.)

Tomislav Domović (r. 1964.), autor jedanaest pjesničkih zbirki, književnu je afirmaciju stekao rukopisom *Heretik na 10 načina* koji mu je 1987. godine donio nagradu Goran za mlade pjesnike, a za koju je pogovoritelj Miroslav Kirin lucidno ustvrdio kako je posrijedi iznimno homogeno pisana zbirka nastala na marginama tada već posustale poezije jezičnoga iskustva te u dodiru s ponovno probuđenim neoegzistencijalizmom koji će svoju punu reafir-

maciju doživjeti u devedesetim godinama. Upravo je, nastavimo li Kirinovim smjerom razmišljanja, usklična poezija Domovićeve prvijenca komunikacijski kompatibilna s novonastalom zbirkom *Imperativi*, a usprkos razvidnim stilskim pomacima koji su, s obzirom na to da su prošla stvaralačka desetljeća, donekle i očekivani. Utoliko je potrebnim kratko se osvrnuti na ovu izvrsnu zbirku za koju možemo reći kako je neopravdano izmakla književno-kritičarskom komentaru, premda je posrijedi jedan od nedvojbeno uspješnijih naslova pjesnički bogate 2017. godine.

Rukopis je koncepcijski jednostavno riješen. Nema, naime, grupiranja tekstova u cikluse, za što opravdanje nalazimo osobito u prvome i posljednjem tekstu istoga. Posrijedi su programatski tekstovi koji nadasve ukazuju na procesualnost pisanja te njihovu egzistencijalnu reverzibilnost (sve su pjesme jedna pjesma i jedna pjesma sve su pjesme). Rukopis ukupno čini pedeset i jedan tekst čiji su imperativno prenaplašeni naslovi stilski dodatno osnaženi korištenjem figure ponavljanja, primjerice *pjevaj pjevaj, zvoni zvoni, budi budi* i sl. Iznimke su, izuzev prve i posljednje pjesme, tekstovi čijim je naslovima dodano (*opet*), dakle: *sanjay sanjay (opet)* i *pjevaj pjevaj (opet)*. Sam rukopis započinje takoreći motivacijskom pozivnicom: *udi, prijatelju, udi!* čime je osnažen osjećaj bliskosti na relaciji *subjekt – čitatelj* koji kroz čitav rukopis nimalo ne popušta. Izuzev spomenute pozivnice te posljednje pjesme rukopisa, primjetno je estetski uvjetovano nepoštivanje pravopisne norme koje se očituje kroz nekorištenje velikoga slova te izostanak interpunkcije.

Prvi je tekst ciklusa naslovljen *sve pjesme jedna su pjesma* te ga možemo čitati kao semantički dvorazinski iskaz čiji su polazišni pojmovi *smrt* (predsmrtna ispovijed) i *kozmpolitizam* (svemir kao domovina) te kao osobito ekspresivno obraćanje drugomu. Jezik izražene ekspresivnosti uz očekivano dominantno korištenje zapovjednoga načina temeljnim je obilježjem rukopisa.

U tekstu odlične prirode *pjevaj pjevaj* primjećujemo iznimno efektno korištenje anafore: *pjevaj pjevaj / ma koliko u grlu bilo grumenja / ma koliko u oku bilo barikada / ma koliko još u srcu bilo gustiša neprohodnih / ma koliko mrak / usitnjenu ljubav nago-*

varao da odustane od vječnosti. Lirična se hipersenzibilnost Domovićeve jezika očituje kroz povremeno korištenje učinkovitih stilskih obilježnica i/ili zastarjelica. Tako na početku teksta *traži traži* primjećujemo riječ *zjena* koja će se pojaviti i nešto kasnije, a na koju u okviru suvremene pjesničke proizvodnje nailazimo razmjerno rijetko. Inače, česte kombinacije imperativa te figura ponavljanja Domovićeve rukopis čine osobito usporedivim s novijim stvaralaštvom izvrsne Božice Zoko. U tekstu *briši briši* osobito je uočljivo estetski promišljeno prizivanje zaborava, dok u pjesmama *guli guli* te *kradi kradi* primjećujemo snažniju naznaku društvenoga angažmana čemu će se, naoko paradoksalno, snažno suprotstaviti tekst naslovljen *prisegni prisegni* gdje, uz ostalo, stoji: *utezima pričvršćen za obamrlu odvažnost / izbací politiku iz kuće / naglavce / brutalno i neodložno / onako kako žena to traži od tebe / kada puni zrak nepročitanim pjesmama / i poljupcima umočenim u rasbladenu majonezu*. U tekstu *izuj izuj*, pak, primjećujemo gotovo pjesmoprozne narativne naznake koje, međutim, ne gube na karakterističnoj ritmičnosti i to ponajviše zahvaljujući figuri ponavljanja: *sve ceste na kojima ostavština promiče kao tužna zarobljenička kolona / sve ceste koje prošao si inkognito zaobilazeći plaćenike / preskačući haramijske desetine i pandurske čete u borbenu rasporedu / uskrativši im zadovoljstvo da napokon pred sobom imaju čovjeka*.

U tekstu *zvoni zvoni* subjekt priziva dvojino kao željeno stanje potpune egzistencijalne smislenosti. Domović se pritom ne libi o ljubavi pjevati eksplicitno, s neskrivenim oduševljenjem: *jače / ljubav te još nije čula / a kamoli tijelo koje njen je odabir / njeno utočište i njen dvor / svjetlo je u naskoraku*. Navedeni primjer koristan je i zbog evidentiranoga arhaičnog odnosa enklitike i proklitike u rečenici što ionako prisnom jeziku pridaje na izričajnoj toplini. Sličan primjer stilski obilježene inverzije nalazimo i u tekstu *grizi grizi*. U pjesmi, pak, *plači plači* čitamo posvemašnju udivljenost životom koja rezultira gotovo paranoičnom, a k tomu i lirski blistavom završnicom: *plači plači / oprezno hodaj zemljom / na prstima / pazi da ne zgaziš / cvijet / mrava / život / neki*. Kretanje je kao jedan od preduvjeta mogućoj egzistenciji naznačeno u tekstu

plivaj plivaj gdje je poželjnim posebno se osvrnuti na izvrsno izvedeno anaforično-poredbeni niz: *kao zapaljeni stijenj uljarice / kao vijugavo srebro ispred suječarice / kao posramljeno dijete / kao prazan lijes spušten niz brzake*. Na navedeni se tekst, a na primarno sadržajno-semantičkom planu, uspješno nadovezuje pjesma *teci teći*.

Egzistencijalno uvjetovana potreba za očuvanjem sjećanja, kao i uvid u takoreći primordijalno kolekcionarsku čovjekovu prirodu razloženi su u tekstu *skupljaj skupljaj*. S druge strane, tekst *čekaj čekaj* možemo čitati i prema ironijskom ključu, posebice s obzirom na rukopisni kontekst. Poredbeno-anaforični niz, uz navedeno, rezultira estetski uspjelom te emocionalno ekstatičnom završnicom: *čekaj čekaj / kao što si čekao prvu ljubav / kao što si vrebao prvi poljubac / kao što si pustio snove da mile na sve strane / da rastu da teku / da sabnu*. U pjesmi antologijske vrijednosti naslovljenoj *pleši pleši* subjekt sladostrasnim, gotovo djetinjim jezikom slavi nemjerljivu vrijednost života: *pleši pleši / tango s nebom / valcer s rijekom / polku s ulicom / drmeš s ratnikom / kojemu su oči izgubljene u domovini*. Natruhe religijskoga misticizma, pak, primjećujemo u tekstu *ljubi ljubi* koji je slobodnom parafrazom Kristove Zapovijedi ljubavi.

U pjesmi *sanjaj sanjaj* pripadnost jedinice prirodi biva posve osviještenom, dok u pjesmi *jecaj jecaj* subjekt podvlači prihvaćanje boli kao svojevrsnoga cjepiva protiv zaborava što, međutim, tekstualnu izvedbu ne opterećuje kasnijim anksioznim čitateljskim iskustvom. Tekst *jecaj jecaj*, pak, donosi semantički učinkoviti neologizam *stihostaj* dok je u tekstu *sanjaj sanjaj (opet)* reprezentirana subjektova težnja za pripadanjem svijetu lišenomu konvencionalnih razdjelnica što isti čini još jednim možebitnim kozmopolitskim manifestom sretno lišenim pamphletističkoga prizvuka: *pampas savanu tajgu i tundru / panonska žita i dinarske vrtače / lavež patagonijskih pasa / skok goranskog risa / pijano teturanje ljudi s kojima si nekad živio*.

U pjesmi *križaj križaj* uočavamo antologijsku sintagmu *izrezbareni pamti vijek*, a u pjesmi lucidno naslovljenoj *predi predi*, makar sekundarno, ontološki predznakovljenu razvojnu liniju teksta: *predi predi / kao prabaka u nekom vrtu napuštena / ostavljena u zidnoj kukavici tražiti izgubljenog Boga /*

muža / svatovsko kolo. Tu ćemo svakako spomenuti i *praštaj praštaj*, štivo koje možemo čitati kao refleks vjerničkoga zanosa. Kao, naime, individualističko te konvencije lišeno vjerovanje oslonjeno, prije svega, o neprijepornu čistoću prirode.

Kao eklatantan primjerak domoljubnoga pjesništva razmjerno rijetkoga u kontekstu one, barem estetski prvorazredne pjesničko-proizvodne djelatnosti izdvajamo tekst *voli voli*, uz ukaz na za rukopis vrlo rijetke humoristične elemente: *zato ti voli voli voli / djecu / majku / domovinu / Hrvate i Hrvatice / Hrvatice naročito*. Isticanje univerzalnosti patnje čije prihvaćanje vodi prema blagodati oprosta predstavljeno je neoromantičarskom pjesmom *puzi puzi* koju možemo čitati i kao refleks, ironijski rečeno, neliječenoga idealizma: *puzi puzi / puzajući obiđu sve križne puteve / i brvatske / i bosanske / i serbske / i arapske / i židovske*. Ponajbolji je tekst zbirke *toni toni* u kojemu subjekt izričito negira stvarnosnu prirodu samoće, istu prikazujući primarno pojedinačnim izborom, pritom valja obratiti pozornost na kompleksnost, osobito sadržajnu, korištene poredbe: *svi otoci su zauzeti i zato / toni toni / u nekom podmorju kao zalutala bomba / ili kao Ande okrenute naglavačke / toni toni / u opnu ratničkih bubnjeva / kao izgubljeno magnetno polje / kao osvajački pohod otkazan prije nego je ijedna glava pala*.

Tekst *budi budi* osobite je intimnosti kroz koji se očituje, kao i u jednome od ranije izdvojenih primjera, ideja egzistencijalne upotpunjenosti dvojinom: *dragu uspavanu i pomalo daleku / popni se na ormar / neka vidi da i ti možeš visok biti / zakukuriči / neka čuje jutro u krijesti*. Rukopis završava tekstem *jedna pjesma to su sve pjesme*, u odnosu na ostatak zbirke specifičnim zbog interpunkcijskoga materijala (u pitanju je zarez), a uz osobito gomilanje figure ponavljanja zbog čega je priroda teksta izrazito ritmičko-retorička. Spomenuta se ideja procesualnosti pisanja pritom osobito uvjerljivo očituje u završnici teksta čija je priroda, kao što je i ranije naznačeno, programatska: *jedna pjesma to sve su pjesme / pročitaj prijatelju, pročitaj / tu jednu jedinu / i bit će ti jasno / nije poezija bauk kakvim se čini*.

Zaključno, autor pogovora Miroslav Kirin nedvojbeno je proniknuo u rukopisnu srž spominjući njegov obredni učinak

koji, posve logično, proizlazi iz imperativne izvedbe koja, uz navedeno, ne uzrokuje čak ni mjestimičnu estetsku štetu, upravo suprotno. Tomu ću dopisati sljedeću pogovoriteljevu konstataciju: *Pjesnik Domović tako u tom obrednom samoobraćanju ne odstaje od povjerenja u riječ, od „dugoga rata“ za riječ, čak se može tvrditi kako je vjera u riječi snažnija nego ikad premda je nužno neprestano se (samo)dokazivati. Pjesniku preostaje tek stalan pad u „rastezljivi jezik“, uporan, gotovo sitničav rad na jeziku, na njegovu istodobnu trošenju i obnavljanju. Za sada možemo potvrditi obnovljivo svojstvo*

Domovićeve jezika zbog čega rukopis *Imperativi* karakterizira iznimna, gotovo mladenačka svježina, a kojim će se smjerom isti razvijati u budućnosti ostavit ćemo otvorenim pitanjem, odbijajući svaku pomisao na lažni proročki diletantizam zahvaljujući kojemu je mjesta realnom književno-kritičarskom uvidu u pjesničku proizvodnju sve manje te zadovoljeni konstatacijom kako je ovdje razmotrena zbirka jednim od kvalitetnijih domaćih naslova, kao što je uvodno istaknuto, u godini iza nas, možda i šire.

Franjo NAGULOV

KRONIKA DHK – kolovoz, rujna 2018.

– 5. kolovoza

U Podstrani na književnoj manifestaciji *Dobrojutro more* književnici Nevenki Nekić dodijeljena je *Plaketa Dobrojutro more* za cjelokupan književni opus.

– 12. – 14. kolovoza

Održani su jubilarni 10. Neretvanski pjesnički susreti. Sudionici Susreta: Đuro Vidmarović, Ivan Babić, Stanko Krnjić, Hrvoje Barbir, Pero Pavlović, Stjepan Šešelj, Ružica Martinović-Vlahović i Enerika Bijač. Dobitnica „Neretvanske masline“ za 2018. je književnica NADA MIHOKOVIĆ-KUMRIĆ za knjigu *I onda se ponovno zaljubila* (Alfa, Zagreb, 2017.). Organizatori ovogodišnjih Susreta bili su Južnohrvatski ogranak Društva hrvatskih književnika, Matica hrvatska Opuzen, Gradsko kulturno središte Metković i Gradska knjižnica Metković.

– 21. kolovoza

U Beogradu u 87. godini preminula je hrvatska poetesa, spisateljica, prozaistica i prevoditeljica VESNA KRMPOTIĆ.

– 25. kolovoza

U Gačištu pored Virovitice u 48. godini života preminuo je pjesnik, prozaik, scenarist i glumac ROBERT ROKLICER.

– 3. rujna

Održana je 11. sjednica UO DHK. U članstvo je primljena Paola Čačić.

– 4. rujna

Održana je sjednica Povjerenstva za Zagrebačke književne razgovore.

– 5. rujna

U Klinici za tumore u Zagrebu održana je 42. Tribina u gostima. S malim pacijentima družila se književnica MELITA RUNDEK. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 11. rujna

U prostorijama DHK održana je književna večer povodom obljetnice života i književnoga stvaralaštva s bugarskom gošćom Elkom Nyagolovom.

– 12. rujna

Održano je predstavljanje antologije suvremene poezije slavenskih pjesnika. Sudjelovali su mr. Đuro Vidmarović, predsjednik DHK, Elka Nyagolova, predsjednica Slavenske akademije književnosti i umjetnosti, mr. Stanislava Pirceva, pjesnikinja i novinarka u kulturi i Enerika Bijač, književnica i moderatorica. U glazbenome dijelu programa sudjelovao je Davor Grgurić, pjevač i književnik.

– 17. rujna

Održana je pedeset deveta MALA TRIBINA. Pedesetak učenika drugih razreda zagrebačke Osnovne škole Ksavera Šandora Gjalskoga susrelo se s književnikom Mladenom Kušecom. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 18. rujna

Održana je sjednica Povjerenstva za primanje i provjeru članstva.

Održana je Tribina u gostima u prostorijama KBC-a Zagreb – Škole u bolnici – Osnovna škola *Jordanovac*. Književnik

Dubravko Jelačić Bužimski nastupio je u Zavodu za psihološku pomoć djece i adolescencata, a tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 19. rujna

Održana je Mala tribina na kojoj se šezdesetak učenika trećih razreda Osnovne škole Josipa Jurja Strossmayera iz Zagreba susrelo s književnicom Sanjom Pilić. Tribinu je organizirao i vodio Hrvoje Kovačević.

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga eseja Ernesta Fišera *Korifeji i nastavljači* (Ogranak MH Varaždin i izdavačka kuća Tonimir, Varaždinske toplice, 2018.). Uz autora, sudjelovali su prof. dr. Tihomil Maštrović, Davor Šalat i Lada Žigo Španić.

– 20. rujna

Održana je Mala tribina na kojoj se osamdesetak učenika nižih razreda zagrebačke Osnovne škole *Montessori* susrelo sa književnicom Snježanom Babić Višnjić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 26. rujna

Na Tribini DHK predstavljen je Zbornik Đakovačkih susreta hrvatskih književnih kritičara XX. (DHK, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski i Ogranak MH u Đakovu, 2018.). Sudjelovali su Vlado Filić, predsjednik ogranka MH u Đakovu, Mirko Čurić, predsjednik Ogranka DHK Slavonsko-baranjsko-srijemskoga, Vinko Brešić, dobitnik Nagrade Julija Benešića 2009., Miroslav Mićanović, dobitnik Povelje uspješnosti Julija Benešića 2017. i Lada Žigo Španić, voditeljica Tribine DHK. Najavljena je dodjela Nagrade Julija Benešića za 2018. i najava teme 22. Đakovačkih susreta hrvatskih književnih kritičara za 2019. – *Granice književne kritike*.

– 27. – 29. rujna

Održani su XIV. Neretvanski književni, znanstveni i kulturni susreti, ovogodišnja tema bila je *Mak Dizdar, hrvatski (i bosansko-hercegovački) književnik*. Susreti su održani u Neumu, Metkoviću, Pločama, Opuzenu, Čapljini i Stolcu.

MAJA KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ